

UNIVERZITA KARLOVA
Pedagogická fakulta

DIPLOMOVÁ PRÁCA

2019

Lívia Knapeková

Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta
Katedra psychologie

**Premena identity v dôsledku konverzie a dekonverzie v rámci
netradičného náboženského spoločenstva**

Transformation of identity due to conversion and deconversion within non-
traditional religious community

Lívia Knapeková

Vedúci práce: PhDr. Andrea Beláňová, Ph.D.

Študijný program: Psychologie

Študijný odbor: Psychologie

Prehlasujem, že som diplomovú prácu na tému *Premena identity v dôsledku konverzie a dekonverzie v rámci netradičného náboženského spoločenstva* vypracovala pod vedením vedúceho diplomovej práce samostatne za použitia v práci uvedených prameňov a literatúry. Ďalej prehlasujem, že táto diplomová práca nebola využitá k získaniu iného alebo rovnakého titulu.

V Prahe dňa 6.12.2019

.....

podpis

Touto cestou by som sa rada poďakovala PhDr. Andrei Beláňovej, Ph.D. za vedenie mojej práce, podnetné a rady, trpezlivosť a ochotu, ktorú mi v priebehu spracovávania diplomovej práce venovala. Taktiež by som sa rada poďakovala všetkým mojim respondentom za ich ochotu a otvorenosť.

Abstrakt

Táto diplomová práca sa zaoberá premenou identity zapríčinenou vstupom a výstupom z netradičného náboženského spoločenstva. Cieľom práce bolo zistiť, akým spôsobom sa identita mení práve konverziou a dekonverziou v rámci Náboženskej Spoločnosti svedkov Jehovových. Teoretická časť práce je rozdelená na tri hlavné kapitoly. Prvá sa venuje podstate náboženskej konverzie, kde sú predstavené hlavné psychologické prístupy k jej štúdiu, motívy či proces obrátenia. Druhá kapitola je zameraná na identitu, kde je pozornosť venovaná hlavne procesne orientovaným teóriám s dôrazom na jej naratívne pojmávanie. Posledná časť teoretickej časti práce je venovaná konkrétnej náboženskej skupine svedkov Jehovových a novými náboženskými hnutiami obecne, s dôrazom na psychologické aspekty ich pôsobenia na identitu jednotlivca. Praktická časť práce je realizovaná formou pološtruktúrovaných rozhovorov s bývalými členmi náboženskej spoločnosti svedkov Jehovových, ktorých cieľom bolo zistiť, nakoľko a akým spôsobom bola identita respondentov pozmenená prijatím členstva v danej náboženskej skupine a následne jeho ukončením. Výsledky výskumu naznačujú, že členstvo v náboženskej spoločnosti svedkov Jehovových hlboko ovplyvnilo životné príbehy mojich respondentov. Ich identita s jej charakteristickými oblasťami bola modifikovaná ako konverziou, tak následnou dekonverziou z tejto náboženskej skupiny. Zároveň sa táto práca venuje dôsledkom bývalého členstva na ďalší život jednotlivcov.

Kľúčové slová:

Konverzia, dekonverzia, svedkovia Jehovovi, identita

Abstract

This thesis deals with the transformation of identity caused by entering and leaving a non-traditional religious community. The aim of the work was to determine how identity is changed by conversion and deconversion within the religious community of Jehovah's Witnesses. The theoretical part is divided into three main chapters. The first is essentially devoted to religious conversion, where major psychological approaches to the study, the motifs and the process of conversion are presented. The second chapter focuses on identity, where attention is mainly on process-oriented theory, with emphasis on narrative representation. The last part of the theoretical section is devoted to the particular religious group Jehovah's Witnesses and new religious movements in general, with emphasis on the psychological aspects of their effect on the identity of the individual. The practical part is done in the form of semi-structured interviews with former members of the religious community of Jehovah's Witnesses, where the aim was to see how and in what way the identity of the respondents has been altered by accepting membership in this religious group and then terminating it. The research results indicate that membership in the religious community of Jehovah's Witnesses has deeply affected the life stories of my respondents. Their identity with its characteristic areas had been modified by both conversion and subsequent deconversion from this religious group. This work simultaneously addresses the effects of former membership on the later life of the individual.

Key words:

Conversion, deconversion, Jehovah's Witnesses, identity

Obsah

1	Úvod	8
2	Náboženská konverzia	9
2.1	Vymedzenie náboženskej konverzie	9
2.2	Psychologické prístupy k náboženskej konverzii	10
2.2.1	Psychodynamické prístupy	10
2.2.2	Konverzia ako copingová stratégia	11
2.2.3	Teórie zdôrazňujúce neurofyziologické procesy a mozgovú aktivitu	11
2.2.4	Prístupy zdôrazňujúce sociálne aspekty	12
2.2.5	Naratívny prístup k náboženskej konverzii	14
2.3	Motívy náboženskej konverzie	14
2.4	Proces náboženskej konverzie	18
3	Konverzia ako premena identity	21
3.1	Definícia identity	21
3.2	Prístupy k identite ako k procesu	22
3.2.1	Psychosociálna teória E. Eriksona	22
3.2.2	Typológia statusov identity	25
3.3	McAdamsov model naratívnej identity	26
3.3.1	Tematické línie	27
3.3.2	Kľúčové udalosti (Nuclear episodes)	28
3.3.3	Hodnoty a presvedčenia (Ideological setting)	28
3.3.4	Perspektívy a ciele (Generativity Script)	31
3.3.5	Sebeobrazy (Imagoes)	32
4	Svedkovia Jehovovi a ich vplyv na identitu jednotlivca	33
4.1	Nové náboženské hnutia obecne	33

4.2	Znaky nových náboženských hnutí.....	33
4.3	Pôsobenie nových náboženských hnutí na psychiku jedinca.....	36
4.4	Charakteristika spoločnosti svedkov Jehovových	38
4.5	Psychologické aspekty pôsobenia svedkov Jehovových	40
4.6	Odpadlivosť od Svedkov Jehovových.....	42
4.6.1	Proces odpadnutia.....	42
4.6.2	Typológia odpadlíkov.....	42
4.6.3	Dôsledky odpadnutia	44
5	Cieľ výskumu a výskumné otázky	46
6	Výskumný súbor.....	46
7	Metodológia výskumu	48
8	Analýza.....	50
8.1	Kľúčové udalosti ako okolnosti konverzie	50
8.2	Prijaté hodnoty a presvedčenia konverziou	58
8.3	Kľúčové udalosti ako okolnosti dekonverzie.....	66
8.4	Hodnoty a presvedčenia odpadlíka	70
9	Zhrnutie a diskusia	79
10	Záver.....	90
11	Zoznam použitých informačných zdrojov	92
12	Zoznam príloh	96

1 Úvod

Vo svojej diplomovej práci sa zaoberám témou identity a jej premenou v Náboženskej spoločnosti Svedkov Jehovových. Keďže jedným z hlavných zložiek identity je systém viery a hodnôt, dá sa predpokladať, že konverziou k náboženskej skupine, ktorá má tieto systémy pevne dané a určitým spôsobom odlišné, bude špecificky ovplyvnená aj identita jedinca, ktorý sa s touto skupinou identifikoval. Mojim cieľom je zistiť, do akej miery a akým spôsobom sa identita mení konverziou a následnou dekonverziou v rámci tohto náboženského spoločenstva. Zároveň sa budem zaoberať tým, čo so sebou táto premena prináša a aké sú dôsledky členstva v tejto náboženskej skupine pre budúci život jedincov.

Práca je rozdelená na teoretickú a empirickú časť. V teoretickej časti práce bude najskôr pozornosť venovaná vymedzeniu náboženskej konverzie, prístupom k jej skúmaniu, motiváciách a samotnému procesu. Následne sa presuniem k vymedzeniu a vývoju identity so zameraním na procesne orientované teórie a jej naratívne pojmá. Posledná časť teoretickej časti bude venovaná Náboženskej spoločnosti Svedkov Jehovových, spolu s ich znakmi a pôsobením na psychiku jedinca. Samostatná kapitola bude venovaná aj tzv. „odpadlíkom“, teda bývalým členom organizácie.

V empirickej časti sa budem zaoberať bývalými členmi Náboženskej spoločnosti Svedkov Jehovových, kde budem skúmať premeny ich identity konverziou a následnou dekonverziou v rámci tejto náboženskej skupiny s optikou teórie identity ako životného príbehu McAdamsa. Budem zisťovať, ktoré kľúčové životné udalosti mohli jedincov motivovať k členstvu a naopak k odchodu v rámci tejto náboženskej skupiny. Ďalej sa zameriam na to, aké hodnoty a presvedčenia sa zmenili vstupom a výstupom z organizácie a čo so sebou táto premena prinášala. Nakoniec sa budem venovať dôsledkami členstva na súčasnú identitu jednotlivcov.

2 Náboženská konverzia

2.1 Vymedzenie náboženskej konverzie

Termín konverzia vyjadruje všeobecne zmenu, obrátenie či transformáciu. Náboženská konverzia je zmenou v konkrétnej náboženskej oblasti, kde prebieha zmena postoja. Jediniec si osvojuje určité náboženské presvedčenia a záväzky, ktoré sú pre neho nové (Halama, 2006)

Rambo (1993) popisuje konverziu ako postupný proces náboženskej premeny, ktorá sa deje v dynamickej oblasti osôb, udalostí, ideológií, inštitúcií, očakávaní a cieľov. Tento proces sa deje v kontexte rôznych faktorov, ktoré sa vzájomne ovplyvňujú a kumulujú. Pargament (2004) hovorí, že k náboženskej konverzii dochádza vtedy, keď dôjde k zmenám v cieľoch a cestách života jedinca v súvislosti s tým, čo pokladá za posvätné. Jednotlivec si osvojuje nové návyky, zvyky a vzťahy, aby spojil osobnú identitu s identitou náboženskej skupiny. J. Szmyd (1998, in Halama, 2006) ju zase považuje za radikálnu transformáciu názorov, presvedčení a emócií, ktorá môže zájsť až k hlbkej premene všetkého vnútorného života jedinca, jeho spirituality, svetonázorovej a hodnotovej orientácie, postojov a správania. Hovorí o zmene postoja k sebe a okoliu, hodnotiacich kritérií, motivácie chovania, spôsobov správania či vzraste pocitu povinnosti a jeho podriadeniu sa.

Chápanie náboženskej konverzie ako zmeny je spoločným prvkom všetkých jej psychologických teórií či definícií (Halama, 2006). Nejedná sa ale len o zmenu náboženského presvedčenia, ale aj o zmeny na poli identity jedinca. Z toho dôvodu sa v mojej práci zaoberám práve premenou identity v tejto súvislosti.

V rámci náboženského prežívania môžeme vidieť aspekty, ktoré sa na konverziu podobajú, alebo s ňou priamo súvisia. Spilka (2003, in Halama, 2006) popisuje viacero týchto javov. Patrí sem **dekonverzia**, čo je proces odvrátenia sa od náboženského presvedčenia. Nemusí to ale znamenať úplný odklon od viery, ale prostú zmenu vierovyznania. Práve úplné odvrátenie sa od viery s následným nenáboženským svetonázorom sa označuje termínom **apostáza**. Ďalším fenoménom je **intenzifikácia**, kedy dochádza k zintenzívneniu už osvojeného náboženského presvedčenia. Práve v našej spoločnosti je intenzifikácia najčastejšou formou konverzie, keďže sa väčšina obyvateľov

k nejakému vierovyznaniu (aj keď len formálne) hlási. Ďalším procesom podobným konverzii je prostý **prechod** z jedného náboženského spoločenstva na druhé bez viditeľnej premeny životného štýlu. Posledným javom sú **cyklické zmeny** v oddanosti náboženského vierovyznania, ktorú sa môžu meniť v určitých štádiách života.

2.2 Psychologické prístupy k náboženskej konverzii

Náboženská konverzia bola diskutovanou témou psychológov už koncom 19. storočia a bol to jeden z prvých fenoménov, ktoré psychológia náboženstva skúmala. Jednu zo základných diel *Druhy náboženskej skúsenosti* z roku 1902 priniesol **W. James** (1930), ktorý popísal konverziu ako výsledok presunutia náboženských myšlienok z periférie vedomia do jeho ohniska, čím sa stávajú akýmsi ústredím osobnej energie človeka.

Ďalšou osobnosťou, ktorá značne prispela psychológii náboženstva je **G.W. Allport** (1988, in Halama, 2006), ktorý popísal tri druhy náboženského prebudenia, pričom konverziu podal v súvislosti s predchádzajúcou zreteľnou krízou v jedincových presvedčeniach. Prebudenie druhého typu dal do kontextu s významnou udalosťou (napr. účasť na náboženskom obrade, prvé prijímanie či konfirmácia). Posledný druh prebudenia nie je sprevádzaný konkrétnou udalosťou a jedná sa o postupný proces, ktorý má na rozdiel od predošlých typov menšie dôsledky na ďalší vývoj jedinca. Prispel okrem iného aj rozlíšením zvnútornenej a vonkajšej náboženskosti, ktoré dal do analógie s jej zrelou a nezrelou formou.

2.2.1 Psychodynamické prístupy

S. Freud ponímal náboženstvo všeobecne ako obranný mechanizmus, ktorým jedinec potláča svoje pudové prania a konflikty hlavne sexuálnej povahy v nevedomí (Halama, 2006). Boha ako osobu považoval za projekciu otcovskej figúry a vzťah k nemu nevedomým fantazijným splnením túžby po ňom. Vzťah k Bohu je teda v analógii k vzťahu k otcovi, ktorého vidí ako všemocného. Vzťah k otcovi je ale ambivalentný – na jednu stranu je to poskytovateľom bezpečia, na druhú stranu obmedzuje uspokojovanie pudových prání svojimi zákazmi. Vzniknutý konflikt prináša strach a pocity viny, s ktorými sa jedinec musí vyrovnávať (Říčan, 2007). Náboženská konverzia môže byť jedným zo spôsobov vyriešenia tohto konfliktu a zmiernenia pocitov viny. **C.G. Jung** v opozícii Freudovej patologickej

interpretácii konverzie považoval náboženstvo za pozitívny aspekt v živote človeka. V jeho teórii kolektívneho nevedomia má práve náboženská funkcia kľúčové miesto a je priamo prepojená s archetypom bytostného Ja, ktorý je vrcholom ľudskej individuácie (Říčan, 2007).

Z psychoanalýzy S. Freuda a jeho nasledovníka J. Bowlbyho vychádza **teória attachmentu**, teda pripútania sa alebo väzby. Podstatou je citová väzba medzi dieťaťom a opatrovateľskou osobou, ktorá môže mať rôzne podoby. Pri bezpečnom pripútaní je si dieťa isté tým, že opatrovateľ je mu vždy k dispozícii a reaguje na jeho potreby. Ak si tým dieťa nie je isté, jedná sa o ambivalentné či úzkostné pripútanie. Ak si týchto schopností o svojho opatrovníka dieťa nie je vedomé vôbec, ide o odmietané pripútanie. Práve typ pripútania, ktoré jedinec nadobudne, ovplyvňuje jeho budúce interpersonálne vzťahy (Halama, 2006). Práve typ pripútania jedinca môže súvisieť s následným náboženským presvedčením, ak vezmeme do úvahy Boha ako možnú postavu pripútanosti. Kirkpatrick a Shaver (1990) uvádzajú, že konverzia môže byť kompenzáciou neistého pripútania v detstve. Boh väčšiny kresťanských tradícií predstavuje bezpečnú základňu a na rozdiel od ľudí je „neomylný“ a teda môže reprezentovať bezpečné pripútanie.

2.2.2 Konverzia ako copingová stratégia

Teórie, ktoré zdôrazňujú úlohu zvládajúcich procesov vychádzajú z poznatkov, že konverzii často predchádza určitý problém či kríza. Môžu to byť rôzne životné udalosti, traumy, prehĺbenie si uvedomenia existujúceho problému, narazenie na vlastné obmedzenia či iné aspekty, ktoré vytvárajú nadmernú záťaž (Halama, 2006). Vo výskume Ullmana (1982) hovorili konvertiti o traumatických udalostiach počas detstva a mali tendenciu svoje detstvo označovať za nešťastné. Taktiež bol zaznamenaný osobný stres prítomný v zhruba dvojročnom období pred konverziou. Pargament (1997 in Halama, 2006) považuje konvertujúceho človeka za toho, kto hľadá riešenie zložitej situácie v náboženskom presvedčení, ktoré možné riešenie ponúka.

2.2.3 Teórie zdôrazňujúce neurofyzilogické procesy a mozgovú aktivitu

Tieto prístupy sú inšpirované hlavne neuropsychológiou a kognitívnou psychológiou. Zdôrazňujú previazanosť neurofyzilogických procesov a mozgovej aktivity s myšlienkovými procesmi, ktoré sa uplatňujú pri náboženskej konverzii (Halama, 2006).

Jeden z modelov Browna a Caetana (1992, in Halama, 2006) hovorí o konverzii ako o zmene kognitívnych schém človeka. Ak totiž súčasné schémy nie sú použiteľné v aktuálnych okolnostiach v živote jedinca, spôsobujú úzkosť a diskomfort. Náboženská konverzia je jednou z možností, ako túto nepohodu zmierniť zmenou aktuálnych schém na nové, uplatnené v danom presvedčení.

2.2.4 Prístupy zdôrazňujúce sociálne aspekty

Väčší dôraz na sociálne procesy uplatňujúce sa pri procese konverzie súviseli s rozvojom nových náboženských hnutí.

Teórie, ktoré zdôrazňujú tzv. „brainwashing“, teda **vymývanie mozgu a násilné presvedčanie** považujú konverziu za vynútenú pomocou sociálnej manipulácie. Tento druh premeny sa týka najmä náboženských siekt. Prostriedkov k vymytiu mozgu nových členov je mnoho. Medzi najčastejšie patrí fyzická izolácia jedinca od okolitého sveta, ktorý je popisovaný ako zlý, kontrola všetkých sfér jeho života alebo vytváranie pocitu bezpečia vo vnútri skupiny. Dochádza k radikálnej premene identity skrz mentálne programovanie jedinca. Konverzia je z tohto pohľadu braná ako odobratie slobody jedincovi, ktorý sa dostal do skupiny v súvislosti s nedostatočnou výbavou informácií, psychickou nezrelosťou či zaslepenosťou (Lužný, 1997).

Oproti predošlému prístupu, ktorý hovorí o náboženskej konverzii ako o násilnom a prudkom zvrate, stojí **model sociálneho posunu**. Ten popisuje proces konverzie ako postupný, niekedy dokonca neuvedomovaný proces, ktorý sa deje prostredníctvom sociálnych väzieb s členmi daného náboženstva (Lužný, 1997). Postupne, cez priateľstvo, trávenie spoločného času či návštevy náboženských rituálov sa jedinec stále viac dostáva do spojenia s náboženským presvedčením, až dôjde k jeho zvnútorneniu a konverzii. Je možné, že v určitých prípadoch môže táto teória spolu s predošlou pôsobiť na rozhodnutie jedinca spoločne (Long, Hadden, 1983, in Halama, 2006). Ako prví rozvinuli tento model Lofland a Stark (1965), keď študovali vtedy začínajúcu Cirkev zjednotenia. Na základe toho popísali kroky, ktoré vedú k náboženskej konverzii. Jedinec musí v prvom rade zažívať tenziu vychádzajúcu zo súčasného života. Ďalej musí byť motivovaný hľadať riešenie tohto problému v náboženstve. Keď mu klasické náboženstvo neposkytne dostatočné riešenie, otvorí sa alternatívnym náboženským systémom či pohľadom, ktoré by riešenie ponúknuť

mohli. Ďalším krokom je zvrät v jeho živote, ktorý mu dá príležitosť a motiváciu k zmene. Ak ešte neexistujú priateľské vzťahy s členmi danej náboženskej skupiny, tak ich v tomto bode nadviaže a tie ho môžu podnietiť k pripojeniu sa do ich spoločenstva. Zároveň vzťahy mimo túto skupinu sú v tej chvíli nejakým spôsobom oslabené. Posledným bodom je intenzívna interakcia s členmi tohto spoločenstva.

Rovnako **Sundénova teória rolí** čerpá zo sociálne orientovanému prístupu. Zdôrazňujú sa v nej vzory či modely chovania, ktoré si osvojujeme a používame v spoločenstvách. Modely a role ale nemáme len pre ostatných ľudí, ale aj pre Boha či nadprirodzeno. Ak je jedinec motivovaný k transcendentnému prežívaniu a zároveň má k dispozícii súbor rolí z náboženskej tradície, môže si určitú rolu privlastniť na základe rozprávania druhých, čítania náboženských textov či z vlastnej skúsenosti. Preberá ako rolu ľudskú, tak i Božiu (spôsob chovania, ktorý je v rozprávaní prirovnávaný k Bohu). Práve privlastnenie týchto rolí umožňuje prežiť náboženskú skúsenosť (Holm, 1998).

Dôraz na **depriváciu** ako určujúceho faktora náboženskej konverzie kladie teória napätia, podľa ktorej sa jedinec obracia k náboženstvu z dôvodu hľadania riešenia jeho sociálnej deprivácie. Náboženské presvedčenie depriváciu eliminuje, prípadne ponúkne dostatočnú kompenzáciu. Príkladom môže byť sociálne znevýhodnený človek, ktorý sa zrazu cíti rovný s inými pred Bohom (Halama, 2005).

V opozícii teóriám zdôrazňujúcim sociálne faktory niektorí autori odmietali, že by bola konverzia dôsledkom tlakov okolia a zdôrazňovali konvertujúceho človeka ako aktívneho a hľadajúceho subjektu, ktorý nachádza svoj svetonázor. Náboženská konverzia je tu ponímaná ako racionálny akt človeka, ktorý si vyberá svoju cestu (Halama, 2005). V prípade mojich respondentov sa objavujú oba faktory. Jednak je u nich príznačný určitý duchovný hlad a hľadanie, na druhej strane je ale výber konkrétnej náboženskej spoločnosti svedkov Jehovových zapríčinený aktívnym oslovením súčasných členov.

Diskrepancie medzi teóriami zdôrazňujúcimi buď vonkajšie alebo vnútorné faktory konverzie sú viditeľné hlavne v súvislosti s pôsobením nových náboženských hnutí, nazývaných tiež sektami. Halama (2006) zhodnocuje, že aj keď sú u siekt zrejme sklony k manipulácii, jedinec má možnosť sa rozhodovať a aj táto konverzia je do značnej miery dôsledkom aktívneho hľadania niečoho, čo uspokojí jeho potreby. Tak ako náboženská

skupina vyhľadáva nových členov, tak aj potencionalni členovia hľadajú novú verziu svojej identity, ktorá bude pre nich prijateľnejšia.

2.2.5 Naratívny prístup k náboženskej konverzii

Naratívne teórie konverzie predpokladajú, že ľudské bytosti utvárajú a chápu svoje životy v rámci ich životného príbehu. V niektorých náboženstvách je biografická rekonštrukcia ústredným prvkom konverzie. Táto premena znamená prijať nový príbeh, ktorý sa spája s príbehom daného náboženstva (Rambo, 1999). V praktickej časti tejto práce sa budem zaoberať práve premenou životného príbehu členstvom v Náboženskej spoločnosti Svedkov Jehovových pri uplatnení naratívnej teórie identity McAdamsa.

2.3 Motívy náboženskej konverzie

Náboženstvo všeobecne podľa Remeša (2002) ovplyvňuje 3 základné oblasti psychiky – kognitívnu, emočnú a behaviorálnu. Viera človeka nie len formuje a usmerňuje, ale zároveň uspokojuje ľudské potreby. Podľa toho, aké potreby jedinec má, volí tú vieru, ktorá mu najviac vyhovuje. Existujú rôzne roviny motivácie náboženskej konverzie. Remeš tu popisuje primárnu (transcendentnú), sekundárnu (psychologickú) a terciárnu (sociologickú) motivačnú rovinu.

Primárna motivácia sa týka **existenciálnej senzitivity človeka**, ktorá ho láka k viere ako takej. Patrí sem otázka, aký je zmysel života, konkrétne či vôbec život nejaký zmysel má. Druhým aspektom je otázka hodnôt, teda dobra a zla. Nakoniec je tu prirodzený strach zo smrti, ktorý je zo všetkých existenciálnych faktoroch vo vzťahu k náboženstvu najzreteľnejší. Sekundárnu rovinu predstavuje **motivácia psychologická**, ktorej základom sú ľudské potreby, ktoré sa uspokojujú v konkrétnom náboženskom presvedčení (Remeš, 2002). I. Jindra dospela vo svojom výskume k záveru, že životný príbeh človeka záleží na tom, s akou náboženskou spoločnosťou sa identifikuje. K vstupu človeka do daného náboženského spoločenstva hrá rolu ako dané učenie a jeho atraktivita, tak špecifické faktory v živote jedinca, ktoré ho postrkujú. Z toho vyplýva, že do rôznych náboženských spoločností vedú človeka rôzne motívy (Jindra, 2011). Terciárna motivácia v náboženskej konverzii vychádza z **potreby byť súčasťou spoločenského celku**. Tieto motívy vedú k plneniu požiadaviek daného náboženského presvedčenia bez hlbšej reflexie danej viery.

Rambo (1993) zdôrazňuje, že skrz konverziu môže jedinec získať určitý pocit vyššej hodnoty. Prichádza do spoločenstva, ktoré ho spája s bohatou minulosťou a usporiadanou víziou budúcnosti. Pričlenenie sa do skupiny a prihlásenie k určitému presvedčeniu môže poskytnúť starostlivosť, vedenie či rámec toho, ako by sa človek mal chovať. Životu to tým pádom môže dať poriadok a zmysel.

Vágnerová (2004) popísala motivácie vstupu do náboženskej skupiny, kde sa zameriava na hnutia so zjednodušenou ideológiou, teda nové náboženské hnutia a sekty. Okrem hlavných duchovných motívov, sprevádzajúcich konverziu (potreba zmyslu života, morálnych pravidiel a presahu vlastného života), je dôležitá aj vývojová fáza, v ktorej sa jedinec nachádza. Najmä v období adolescencie, ale aj v ďalších obdobiach, napr. v strednom veku či starobe, dochádza k určitému bilancovaniu. Dospievanie je charakteristické postupným odpútavaním sa od rodiny a hľadaním vlastnej identity. Vzhľadom k náročnosti tejto vývojovej úlohy môže dospievajúci „odložiť“ toto osamostatnenie a pričleniť sa k skupine, ktorá ho nenúti k samostatnému rozhodovaniu. Práve touto skupinou môže byť tá náboženská, do ktorej sa najčastejšie dostávajú obvykle ľudia medzi 15 a 25 rokom. Stredný vek je zase vekom zmeny životných rolí a taktiež býva sprevádzaný krízou identity, ktorú môže vyriešiť náboženské presvedčenie. Obdobie staroby sa prikláňa k duchovnu najmä v súvislosti so stratou predošlých uspokojení a vedomím prichádzajúcej smrti. V tomto veku už ale konverzia nie je tak častá, môže sa ale jednať o zintenzívnenie duchovného zamerania (Vágnerová, 2004). Bližšie sa konkrétnym vývojovým obdobiam budem venovať v kapitole venovanej identite.

Ako som už načrtla, Vágnerová (2004) popísala jednotlivé potreby jedincov, ktoré motivujú k pripojeniu sa k náboženskej skupine. Medzi tieto potreby patrí potreba transcendentného zakotvenia života, potreba oddanosti, potreba istoty a poriadku, potreba autority, potreba akceptácie a sociálneho zakotvenia, potreba seberealizácie, potreba intenzívneho a autentického prežitku, potreba úniku zo sveta, reakcia na životnú záťaž či psychická deprivácia.

- **Potreba transcendentného zakotvenia života** – pramení z potreby vyššieho zmyslu, neobmedzeného na materiálne hodnoty a prítomnosť. Zhoduje sa s primárnou potrebou, o ktorej som písala vyššie.

- **Potreba istoty a poriadku** – táto potreba sa zvyšuje pri strachu z vlastnej slobody, ktorá sa zdá byť človeku ohrozujúca. Môže to byť nahromadenie rôznych stresov či zlyhanie v určitých životných rolách. Poskytuje istotu emočnú, akou je prijatie druhými, a istotu kognitívnu, akou je nemenná náuka, z ktorej vyplývajú jasné morálne pravidlá. Poskytuje usporiadanie seba a sveta, vedomie toho, čo je dobré a čo je zlé. Náboženská skupina svojimi prísnyimi pravidlami túto potrebu uspokojí a jedinec už nemusí nad touto otázkou ďalej uvažovať, čo ho oslobodzuje, ale často sa tak deje na úkor iných potrieb.
- **Potreba authority** – súvisí s potrebou istoty, ktorá zbavuje zodpovednosti za vlastné rozhodnutia. Boha, ktorý predstavuje nespochybniteľnú autoritu, zastupuje daná organizácia. Poslušnosť jedinca v požiadavkách náboženskej skupiny je odmenená pocitom výnimočnosti členstva v nej.
- **Potreba sebarealizácie** – taktiež súvisí s privilegiom členstva. Jedinec, ktorý sám sebe nedáva vysokú hodnotu, sa identifikáciou s pre neho hodnotnou skupinou stáva novým zdrojom sebaistoty a pozitívneho seba vymedzenia.
- **Potreba intenzívneho a autentického prežitku** – nastupuje, keď bežný život jedincovi neposkytuje skutočné zážitky, ktoré by pre neho mali vysokú hodnotu. Skrz Boha či zdieľanie s ostatnými môže život v tomto zmysle nadobudnúť nový rozmer. Táto motivácia je významná hlavne u mladých ľudí.
- **Prejav protestu a potreba úniku zo sveta** – môže byť reakciou na nespokojnosť doterajšieho života a potreby spoznať niečo nové, zmeniť svoj život. Práve negatívna konotácia, ktorá sa spája s izolovanými náboženskými skupinami, môže paradoxne priťahovať mládež, ktorá sa búri voči vonkajšiemu svetu.
- **Reakcia na životnú záťaž** – sa podobá copingovej stratégii, kedy členstvu predchádza určitá životná záťaž a konverzia je únikom od problému.
- **Psychické dispozície** – jedná sa o vzťah náboženského prežívania s osobnostnými vlastnosťami jedinca. Abgall (2000) do týchto vlastností radí zvýšenú senzitivitu, emočnú labilitu, introverziu či introspektívne zameranie.

Motívmi konverzie sa venovali aj Lofland a Skonovd (1981) a popísali typy náboženskej konverzie na základe hlavného motívu, ktorý sa v tomto procese objavuje.

- **Intelektuálna konverzia** – tento spôsob premeny začína osobným zvažovaním možných nových alternatív existencie a z toho plynúcich benefitov. Zahŕňa samostatné zisťovanie informácií s cieľom získať náhľad do danej ideológie.
- **Mystická konverzia** - jedná sa o náhlu konverziu sprevádzanú silnými emóciami a duchovnými prežitkami, ktoré môžu mať až formu vzrušenia či extázy.
- **Experimentálna konverzia** - je to prístup k danému náboženskému presvedčeniu ako k pokusu. Počiatočná zvedavosť sa môže zmeniť na skutočné presvedčenie podľa toho, ako daná viera na jedinca pôsobí a aké uspokojenie mu dáva.
- **Afektívna konverzia** - rovnako ako experimentálna konverzia, vzniká z účasti. Jej podstatou sú medziľudské väzby, ktoré pomáhajú so zvnútorňovaním ideológie pôsobením na afektívnu oblasť jedinca. Pre proces premeny je tu dôležité osobné pripútanie k ostatným.
- **Obnovujúca konverzia** - charakteristická obnovou či zintenzívnením náboženského presvedčenia hlbokými zážitkami, ktoré sa vyskytujú v kontexte emocionálne vyvolaného davu. Príkladom sú náboženské zhromaždenia, kde spolu veriaci spievajú, držia sa za ruky či tleskajú a prežívajú kolektívnu radosť na základe týchto silných emócií a pocitu spolupatričnosti.
- **Vynútená konverzia** - zriedkavé obrátenie k viere, ktoré je ale typické pre niektoré nové náboženské hnutia. Vyznačuje sa aspektami, ktoré nesú zhrňujúci názov „vymývanie mozgu“. Je v nej prítomná manipulácia či sociálny tlak a emócie s ňou spojené môžu byť spojené so strachom.

Opakujúcou sa dimenziou danej klasifikácie je miera, do akej náboženstvo mení život konvertujúceho jedinca. Dá sa očakávať, že náboženské systémy, ktoré ovplyvňujú život človeka menej, budú charakterizované konverziami, ktoré nie sú tak vzrušujúce (napr. intelektuálne či experimentálne). Naopak tie, ktoré majú silné dôsledky na život jedinca, budú dramatickejšie, sprevádzané silnými emóciami (Lofland, Skonovd, 1981).

2.4 Proces náboženskej konverzie

Jedným z charakteristík náboženskej konverzie je jej časový rozmer. Viacero autorov sa zhoduje, že náboženská konverzia by mala byť chápaná ako proces, nie ako životná epizóda. Práve tento pohľad na konverziu zdôrazňuje, že jej neoddeliteľnou súčasťou je obdobie pred a po tomto rozhodnutí (Halama, 2006). Práve tieto okolnosti môžu poukazovať jej možné súvislosti a dôsledky pre život jedinca.

J. Szmyd (1998, in Halama, 2006) popísal 3 fázy náboženskej konverzie. Vo fáze, ktorá predchádza samotnej konverzii sa obvykle dostávajú pocity spojené s vnútorným zmätkom. Sprevádzajú ju napríklad pocity nedostatočnosti, viny, hriechu či bezradnosti. Fáza samotnej konverzie je sprevádzaná pocitmi radosti, spokojnosti a pozitívnou zmenou. Jediniec tu nachádza riešenie svojich strastí. Pre fázu po konverzii sú obvyklé pocity úľavy, šťastia a vzťah či láska k Bohu sa rozvíja.

Viac než na emočnú stránku prežívania, sa **A.R. Tippet** (1992, in Halama, 2006) zameral na kognitívnu stránku procesu konverzie. Konverziu chápe ako prechod od pôvodného k novému nazeraniu na svet. Prvá fáza začína zväčšujúcim sa uvedomovaním si možností, ktoré ponúka daná viera v súvislosti s riešením problémov jednotlivca. Výsledkom je tzv. bod pochopenia, kedy jedinec pripustí, že táto viera je reálnou možnosťou pre jeho budúci život. Nasledovná fáza je obdobím rozhodovania, kedy jedinec konfrontuje pôvodný život s možnou budúcnosťou spojenou s náboženským presvedčením, ktoré sa postupne dostáva do ohniska záujmu. Táto fáza sa zakončuje tzv. bodom stretnutia, kedy vierovyznanie preniká do centra diania a konvertujúci mení svoje presvedčenia. Nasleduje obdobie inkorporácie, kedy jedinec postupne vracia do novej viery. Tento model sa môže uplatniť ako na náhlu, tak postupnú konverziu, pričom pri konverzii náhle budú jednotlivé obdobia skrátené.

Komplexný model procesu náboženskej konverzie formuloval na základe rozsiahleho výskumu konvertitov **L.R. Rambo** (1993, 2012), ktorý zároveň nadviazal na Tippetov model. Jeho holistický model konverzie ponúka výklad konverzie so všetkými premennými, ktoré sa jej týkajú, a to kultúrne, spoločenské, osobné a náboženské aspekty obrátenia. Proces konverzie popísal v jednotlivých zložkách, ktoré sa vzájomne ovplyvňujú a kumulujú.

- **Kontext** – konverzia sa uskutočňuje v dynamickom kontexte, ktorý zahŕňa súhrn mnohých faktorov. Kontext zahŕňa pole ľudí, udalostí, skúseností či inštitúcií. Je to niečo viac, ako prvá fáza, ktorá predchádza ďalšej, ale je to celkové prostredie, v ktorom sa konverzia deje a pokračuje aj počas ďalších etáp. Kontext formuje povahu, štruktúru a proces premeny. Je to proces, ktorý je ovplyvňovaný nielen vonkajšími premennými, ale aj subjektívnymi, vnútornými motiváciami, skúsenosťami a aspiráciami. Zahŕňa teda sociálny, kultúrny, náboženský a osobný rozmer. Tieto sily majú potom vplyv na to, kto konvertuje a ako ku konverzii vlastne dochádza.
- **Kríza** - všeobecne sa výskumníci zhodujú, že konverzii predchádza kríza či dezorientácia. Môže byť náboženského, psychologického či kultúrneho pôvodu, môže to byť životná situácia, ktorá otvára nové možnosti. Môže ňou byť napríklad zážitok smrti blízkej osoby či ochorenie.
- **Hľadanie** – je proces, pri ktorom sa jedinec snaží nachádzať zmysel a účel svojho života. V neobvyklých alebo krízových situáciách sa toto aktívne hľadanie zintenzívňuje a ľudia nachádzajú v náboženstve zdroje pre rast a rozvoj, aby „vyplnili prázdnotu“. Motivácie, ktoré pôsobia vo fáze hľadania sú rozšírené aj cez fázy stretnutia a interakcie a fungujú ako príťažlivosť pre novú náboženskú orientáciu. V konečnom dôsledku fungujú vo fáze záväzku ako dôvody na posilnenie viery. Hľadanie nemusí byť aktívnym hľadaním náboženskej viery, ale aj pasívnym prijatím nových možností celkovo.
- **Stretnutie** – stretnutie medzi potenciálnym konvertorom a náboženským stúpencom prebieha v konkrétnom prostredí daného náboženstva. Výsledok tohto stretnutia ovplyvňuje mnoho faktorov. Dôležitú úlohu zohráva zhoda ideológie, veku, pohlavia, vzdelania či podobných atribútov. Táto fáza zahŕňa nie len emočné, intelektuálne a kognitívne potreby, ale aj potreby misionára. Najmä v tejto fáze môže charisma či osobné sympatie náboženského vodcu mať silný vplyv na konverziu. Charizma je, podobne ako konverzia, javom interakcie, do ktorej sú zapojené potreby, očakávania a nádeje oboch. Rovnako ako potencionalni konvertiti potrebujú vodcov, tak vodcovia potrebujú potencionalnych konvertitov. Charizmatický vodca

ponúka vzor, usmernenie života či potvrdenie vlastnej hodnoty. Konvertujúci zase uspokojuje potrebu poklony, potvrdenia či poslušnosti vodcu.

- **Interakcia** – ak jedinec pokračuje v náboženskej skupine aj po stretnutí, zintenzívňuje sa interakcia. V tejto fáze sa jedinec dozvie viac o danom učení, životnom štýle či očakávaníach. V tomto štádiu môže nastať zlom vo vnímaní vierovyznania, ktorý vedie k zmene postoja. Intenzita aj trvanie tejto fázy je rozličná. Medzi dôležité premenné patrí miera kontroly, povaha procesu presvedčovania, formovanie vzťahov a miera, do akej musí konvertujúci odmietnuť pôvodný spôsob života.
- **Záväzok** – znamená rozhodnutie prijatia daného náboženského presvedčenia. Konverzia často vyžaduje, aby sa výslovne vyjadrilo zapojenie jedinca do náboženského spoločenstva. Niektoré kresťanské skupiny vyžadujú verejné rituály, ako napríklad krst pre označenie nového členstva. Celý ľudský život možno považovať za akýsi proces reorganizácie biografie človeka a pri náboženskej konverzii je často potrebné implicitne aj explicitne interpretovať život novými metaforami, otázkami a novými príbehmi. Mnohí konvertiti uvádzajú, že odovzdanie sa Bohu či Ježišovi je zásadným zlomom v ich procese obrátenia. Ak jedinec má na svoj doterajší život negatívny postoj a odovzdáva ho „vysloboditeľovi“, dostáva sa mu často úľavy z novej šance na život.
- **Dôsledky** – Povaha dôsledkov konverzie je z časti determinovaná povahou, intenzitou a trvaním procesu transformácie. Zmeny, ktoré u jedinca prichádzajú ovplyvňujú nielen jeho život, ale aj život ostatných v jeho okolí a táto zmena vyvoláva rôzne typy reakcií, ktoré uľahčujú alebo naopak brzdia proces premeny (Rambo, 1993, 2012).

Ako je vidieť, konverzii predchádza obdobie, ktoré o nej z veľkej časti rozhoduje. Väčšina autorov študujúcich konverziu sa zhoduje v tom, že stresujúce udalosti zvyšujú pravdepodobnosť konverzie. Pargament (2004) zhrňuje, že môže ísť o intrapsychický, medziľudský konflikt, konflikt potrieb či požiadavky vyvolané neustále sa meniacim dynamickým prostredím, v ktorom sa jedinec nachádza.

3 Konverzia ako premena identity

Mnohí vedci považujú identitu za zásadný koncept pre štúdium konverzie. V dôsledku modernizácie, urbanizácie, sekularizácie a výslednej náboženskej a kultúrnej plurality je vyvíjaný tlak na seba porozumenie, vzťahy, názory či presvedčenia. Identita poskytuje možný rámec, v ktorom je možné pochopiť potrebu hodnôt a presvedčení, ktoré upevňujú porozumenie sebe samému, štruktúrujú medziľudské vzťahy a poskytujú pocit kontinuity a prepojenia so svetonázorom, ktorý prekračuje tok a fragmentáciu súčasného sveta. (Rambo, 1999). V mojej diplomovej práci skúmam premenu identity členstvom v náboženskom hnutí svedkov Jehovových.

3.1 Definícia identity

Existuje mnoho teórií identity, ktoré sú v rôznych teoretických smeroch definované odlišne. Zvyčajne ju vnímame ako odpoveď na otázku „kto som“ alebo „čím som“. V našej kultúre dnes identitu vyjadrujeme podľa Bačovej (2003) viacerými charakteristikami – autenticitou, integritou, kontinuitou, relatívnou stálosťou v čase, sebadefinovaním, definovaním inými, odlišnosťou od iných, uvedomovaním si odlišností a afiliáciou s ľudskými spoločenstvami. Řičan (2006, str. 217) hovorí, že mať identitu znamená „*poznať odpoveď na otázku, kto som, poznať sám seba, rozumieť svojim citom, vedieť, kam patrí, kam smerujem, čomu skutočne verím, v čom je zmysel môjho života*“. Koncipuje ju z dvoch hľadísk – formálneho a obsahového. Z formálneho hľadiska je identita zmysluplným celkom úloh, ktoré jedinec zaujíma v spoločnosti, kontinuitou v čase zosúladením minulosti, prítomnosti a perspektívnej budúcnosti, vedomie seba ako autora svojich rozhodnutí a uvedomením si vlastnej jedinečnosti. Z obsahového hľadiska sú hlavnou zložkou identity osobné motívy a hodnoty, teda to, čo chce jedinec dosiahnuť a na čom mu záleží.

Prístupy k identite sa delia na dva hlavné tábory – tzv. „silné“ a „slabé“ koncepcie identity. **Silné koncepcie identity** vychádzajú z pôvodného chápania identity, ako základnej rovnakosti v čase aj kontexte. Oproti tomu **slabé koncepcie identity** ju považujú za premenlivú vzhľadom na situáciu, čas, miesto či kontext. Druhé, často používané delenie identity je na sociálnu a osobnú. **Sociálna identita** je v podstate príslušnosť k určitej sociálnej kategórii, teda skupine ľudí. Ako člen tejto skupiny sa vyznačuje určitými charakteristickými vlastnosťami, ktoré má spoločné s ostatnými členmi. Aspekty osobnej

identity sa chápu ako charakteristiky seba samého, ktoré tvoria základ pre vlastné sebahodnotenie a sebaúctu. Osobná identita je ale spojená so sociálnym okolím a jeho kategóriami, pretože práve od nich prichádza spätná väzba, na základe ktorej sa môže jedinec hodnotiť. Dá sa teda povedať, že pojem identita spája jak aspekty sociálnej, tak osobnej reality (Bačová, 2008).

Identita sa podľa Bačovej (1996,2003) vyvíja celý život a je sprevádzaná aktívnymi procesmi hľadania samého seba, sebapoznávania a sebadefinovania. Vďaka nej si jedinec potvrdzuje legitimitu svojej existencie voči sebe aj voči spoločnosti. Zároveň usiluje o to, aby jeho existencia mala nejakú perspektívu.

V mojej diplomovej práci sa prikláňam k slabým koncepciám identity a ponímam ju ako celoživotný proces. Hlavnou teóriou, z ktorej vychádzam je teória identity ako životného príbehu podľa McAdamsa, ktorej sa budem venovať podrobnejšie v ďalšej časti práce.

3.2 Prístupy k identite ako k procesu

Tradičné vývojové teórie charakterizovali identitu ako vývojovú úlohu, ktorú je treba splniť v období dospievania. Súčasné teórie celoživotného utvárania chápu život ako autorské dielo, ktorého vývoj závisí hlavne na motívoch osobného rozvoja a sebautváraní vlastnej identity (Macek, 2003). Tieto teórie (napríklad McAdamsova teória identity ako životného príbehu) ťažia z modelu psychosociálneho vývoja E.Eriksona, ktorý popíšem v nasledujúcej kapitole.

3.2.1 Psychosociálna teória E. Eriksona

Človeku podľa Eriksona najlepšie porozumieme z hľadiska jeho životného príbehu, ktorý tvorí zmysluplný celok. V živote každého človeka sa odohráva osem štádií, ktoré po sebe zákonite nasledujú a ktoré sú charakteristické svojimi špecifickými vývojovými úlohami. Konfrontácia s týmito úlohami sa vyznačuje špecifickým psychosociálnym napätím, z ktorého vyvstáva kríza. Spôsob, akým je táto vývojová úloha splnená a kríza vyriešená potom predpovedá ďalší vývoj človeka (Říčan, 2002). Dosiachnutie identity sa Eriksonom (1968, in Macek, 2003) chápe ako získanie pocitu jedinečnosti, celistvosti, osobnej stability, zjednotenia svojich skúseností a vlastnej sociálnej hodnoty. Táto integrácia

je podstatou úspešného vývoja v ďalších štádiách vývoja človeka. Ak je tento proces neúspešný, vzniká tzv. difúzna identita, naopak ďalší vývoj komplikuje.

Osem vekov človeka

Prvou vývojovou úlohou človeka je získanie základnej **dôvery** k svetu, ktorý človeku sprostredkováva opatrujúca osoba. Prvý prejav dôvery dáva najavo novorodenec tým, že nechá matku odísť z jeho dohľadu s očakávaním, že sa vráti, pretože sa stala vnútornou istotou. Stav dôvery značí nie len to, že sa jedinec naučil dôverovať druhým, ale že aj on môže dôverovať sám sebe. To mu dáva základ vo vytvorení pocitu identity, ktorý sa neskôr spája s pocitom „dobrého človeka“. Autor podal základnú dôveru aj ako rys každého náboženstva, kde je častý akt oddanosti Bohu, ktorý môže predstavovať spomínanú dobrú istotu (Erikson, 2002).

Druhým štádiom je obdobie **autonómie**, kedy si batol'a má osvojiť možnosti vlastného samostatného rozhodovania. Získava schopnosť ovládať svoje telesné funkcie a prežíva novo získané schopnosti. Pre úspešné splnenie tejto vývojovej úlohy je kľúčová výchova, ktorá musí dieťa ochrániť pred **studom a pochybnosťami**, ktoré pramenia zo zahanbovania. Toto štádium je rozhodujúci napríklad pre pomer budúceho slobodného vyjadrovania seba samého a jeho potlačovaním. Zažívanie autonómie bez straty sebaúcty je základom pre neskorší trvalý pocit odhodlania a hrdosti. Opakom je trvalý pocit pochybností a studu (Erikson, 2002).

V treťom štádiu dieťa rieši konflikt vynakladanej **iniciatívy a pocitmi viny**, ktoré z nej môžu prameniť. Nadbytok energie mu pomáha dosahovať svoje ciele a ovplyvňovať svet okolo seba. Zároveň sa ale začína rozvíjať svedomie a zodpovednosť za vlastné činy. Pri neúspechu a neprijatí tejto iniciatívy sa môže dostaviť rezignácia, pocity viny a úzkosť (Erikson, 2002).

S nástupom do školy sa dieťa dostáva do reálneho sveta, kde jeho detskú fantáziu krotia neosobné pravidlá. Potýka sa s novými úlohami a rozvíja sa pocit **príčinlivosti**. Nebezpečenstvo tohto štádia tkvie v **pocite nedostatočnosti** a menejcennosti, ktoré vyplýva často zo školského neúspechu či tvrdého posudzovania ostatnými (Erikson, 2002).

S dozrievaním jedinec začína spochybňovať nemennosť a kontinuitu, na ktorú sa predtým spoliehal. Toto obdobie Erikson nazýva **identita proti konfúzii rolí**. Adolescent sa nachádza v stave moratória medzi detstvom a dospelosťou, medzi morálkou, ktoré sa dieťa naučilo a tou, ktorú má ďalej rozvíjať. S potrebou záruky nemennosti a kontinuity sveta súvisí výber ideológie, ktoré je pre obdobie adolescencie príznačné (Erikson, 2002). V tej súvislosti Řičan (2002) dodáva, že hľadanie identity býva náboženskej povahy. Ako už som spomínala v kapitole o konverzii, najčastejšie ku konverzii dochádza práve v období adolescencie, kedy sú jedinci viac náchylnejší na prijatie určitého náboženského presvedčenia. Erikson (1968, in McAdams, 1988) hovorí, že otázky, na ktoré dospievajúci hľadajú odpoveď ho môžu priviesť k prijímaniu zjednodušených náuk rôznych ideológií, ktoré sľubujú jasné definície toho, čo sa javí ako nejednoznačné a neisté, čo sa podľa môjho názoru podobá novým náboženským hnutiam.

Štádium **intimity** je obdobím, kedy je jedinec pripravený svoju nájdenú identitu zdieľať s identitou druhého človeka. Ak ale nie je identita vytvorená v predošlom štádiu dostatočne silná, môže sa prejavovať úzkosť z jej straty a následné vyhýbanie sa intímnym vzťahom. To vedie k pocitom izolácie (Erikson, 2002).

Prirodzeným vyústením intimity je **generativita**, ktorá je charakteristická pre zakladanie a vychovávanie budúcej generácie. Okrem toho môže byť aj obdobím produktivity či kreativity. Nesplnením týchto úloh sa jedinec dostáva do **stagnácie**. Religiozita v tomto období je orientovaná na láskyplnú starostlivosť, ktorej súčasťou je predávanie duchovných zvykov a jedinec sa môže na tejto úlohe podieľať aj v náboženskej skupine (Erikson, 2002; Řičan, 2002).

Posledným štádiom vývoja identity je **integrita Ega**, ktorú Erikson (2002, str. 244) definuje ako *„akumulovanú uistenosť ega v smerovaní k poriadku a zmyslu. Je to postnarcistná láska ľudského ega ako skúsenosť, ktorá nám dáva najst' určitý poriadok sveta a ducha, akokoľvek draho je treba za to zaplatiť. Je to prijímanie jedného a jediného životného cyklu človeka ako niečoho, čo muselo byť a čo nebolo možné nijak nahradiť“*. V prípade, že jedinec nedosiahol integritu svojej identity v živote, prichádza strach zo smrti a **zúfalstvo** z myšlienky, že jedinou šancu na svoj život premrhal.

3.2.2 Typológia statusov identity

Dva základné teoretické konštrukty E. Eriksona operacionálne definoval James Marcia (1966, 1980, 1988, in Macek, 2003). **Explorácia** (kríza), teda pochybnosti a osvojených cieľoch a hodnotách, je aktívne skúmanie, hľadanie a rozhodovanie sa o záväzku identity, teda výbere cieľov a hodnôt, pre ktoré sa jedinec angažuje. **Záväzkom** dosahuje človek ustálené hodnoty a presvedčenia v rôznych oblastiach jeho života. Prítomnosť či neprítomnosť krízy a záväzku sú základom pre typológiu štyroch stavov identity, ktoré sa začínajú objavovať v priebehu adolescencie.

Absencia krízy a zároveň neprítomnosť záväzku vyjadruje **rozptýlenú identitu** (identity diffusion), kedy jedinec žije v stave tu a teraz a nezaoberá sa vlastnou budúcnosťou či sebareflexiou. Takýto človek má tendenciu ľahko meniť svoje názory, presvedčenia či spôsoby chovania vplyvom druhých, aby bol v zhode so súčasnými normami a očakávaniami skupiny, v ktorej sa nachádza. Ak jedinec prijíma záväzok, ale neprešiel krízou, nachádza sa v stave **predčasne uzavretej identity** (foreclosure), kedy si zvnútorňuje pevný obraz seba a sveta bez jeho aktívneho hľadania a zvažovania. Ukotvuje vo vzoroch, normách a postojoch ľudí či inštitúcií, ktoré sú pre neho dôležité a s ktorými sa identifikuje. Naopak prítomnosť krízy a neprítomnosť záväzku označuje **moratórium identity**. Jedinec je otvorený novým skúsenostiam, aktívne hľadá a zamýšľa sa nad sebou. Svoje rozhodnutie odkladá a necháva si viac možností, čo mu ale spôsobuje stavy spojené s úzkosťou a pochybnosťami. Nakoniec stav, kedy jedinec prechádza krízou identity a prijíma relevantné záväzky sa nazýva stavom **dosiahnutia identity** (identity achievement). Celý život, jeho minulosť, prítomnosť a budúcnosť vytvárajú zmysluplný celok. Jedinec zažíva integritu osobnosti spojenú s pocitmi vlastnej jedinečnosti, kontinuity či spolupatričnosti (1966, 1980, 1988, in Macek, 2003).

Podľa Marcii (1980, 1988, in Macek, 2003) je žiadúce, aby moratórium predchádzalo dosiahnutiu identity a aby bola identita výsledkom krízy, teda aktívneho hľadania. Práve pre adolescenciu je normálny stav rozptýlenej identity či moratória. Dospievajúci sa môže nachádzať v rôznych stavoch identity súčasne. Podstatou je, aby bol proces zakončený jej dosiahnutím.

Na Marciove myšlienky nadviazal M. Bezonsky (in Macek, 2003), ktorý popísal tri varianty tzv. štýlov identity, ktoré sú v podstate stratégiami v procese sebadefinovania a sebakonštruovania. Jedinec si svoje konštrukty, schémy a scenáre konfrontuje s každodennou skúsenosťou, ktorá prináša rôzne problémy a úlohy, ktoré musí vyriešiť. Jedinci, ktorí dosiahli identitu, alebo sa nachádzajú v moratóriu, sú činní v procese sebareflexie a orientovaní na hľadanie informácií a sú schopní ich objektívneho spracovania (Information oriented). Ak je identita predčasne uzavretá, prevláda normatívna orientácia (Normative oriented), ktorej príkladom je rigidita v chovaní a pasívne osvojovanie názorov referenčných skupín či iných dôležitých osôb. V prípade absencie záväzkov a exploračie (hľadania) sa jedinec nachádza v stave zmätku a rozptýlenej identity (Diffusions), ktorá je charakteristická odmietaním vymedzenia samého seba a orientáciou na aktuálnu situáciu, potreby a konkrétne hmatateľné zisky.

3.3 McAdamsov model naratívnej identity

McAdamsov konkrétny prístup k identite nadväzuje na tradíciu Erika Eriksona, ktorý, ako som už písala, určil obdobie dospievania a mladej dospelosti ako obdobie príznačné pre vývoj identity.

Počas tohto vývojového štádia, ako tvrdil Erikson, vyvstáva otázka „kto som?“. Táto otázka ale vyvoláva aj ďalšie otázky, ako „kto som bol v minulosti?“ a „kto budem v budúcnosti?“. Teória naratívnej identity tvrdí, že mladý človek začína byť zodpovedný za časovú diskontinuitu vytvorením vlastného životného príbehu. V neskoršom dospievaní človek začína rekonštruovať osobnú minulosť, vnímanú súčasnosť a predvídanú budúcnosť z hľadiska internalizovaného a dynamického príbehu, ktorý dáva jeho životu jednotu a účel. Životný príbeh, teda identita, je tvorená štyrmi hlavnými zložkami – hodnotami a presvedčeniami (ideological setting), kľúčovými udalosťami (nuclear episodes), sebaobrazmi (imagoes) a cieľmi a perspektívami do budúcnosti (generativity script). Tieto kategórie identity sú prepojené dvomi premennými, a to s tématickými líniami (thematic lines) a komplexitou rozprávania, teda stavom ega (narrative complexity) (McAdams, 1988, 2019).

3.3.1 Tématické línie

Životné príbehy, ktoré tvoria našu identitu, sú formované určitými základnými motivačnými silami, pôsobiacimi spolu s ďalšími osobnostnými či situačnými faktormi. Motívom je podľa McClellanda dispozícia osobnosti jednotlivca ovplyvňujúca rôznymi spôsobmi správanie a prežívanie človeka. Tématické línie v McAdamsovej teórii sú akési opakujúce sa vzorce v životnom príbehu, ktoré sú vyjadrené hlavne motívom moci a vzťahovosti. Tieto tendencie zodpovedajú dvom ústredným psychologickým motiváciám v ľudskom živote, ktoré mu dávajú dej a zmysel (McAdams, 1988, 1993).

Motív vzťahovosti je *„opakujúca sa preferencia či pripravenosť na zážitky vrelej, blízkej a zdieľanej interakcie s druhými“* (McAdams, 1988, str. 98). Táto motivácia je teoreticky ukotvená rôznymi autormi. Napríklad Maslow vo svojej známej hierarchii ľudských potrieb radí potrebu súnalezitosti a lásky (prijatie druhými, priateľstvo, byť milovaný a môcť milovať) hneď za základné fyziologické potreby a potrebu istoty a bezpečia. Zároveň rozlišuje D-Lásku (deficitnú), ktorá je práve daná určitou potrebou v jedincovom prežívaní, a B-Lásku (bytostnú), ktorá je obojstranná a bezpodmienečná (Maslow, 2014). M. Buber sa zaoberá dialógom a komunikáciou medzi ľuďmi, kedy zdôrazňuje situáciu Ja a Ty v hlboko ponorenom dialógu, kde sa každý inzenzívne zaoberá druhým, ale ostávajú nezávislými a jedinečnými osobami. H.S. Sullivan hovorí o potrebe interpersonálnej intimity, ktorá je typická pre obdobie adolescencie (McAdams, 1998).

Motív moci je definovaný McAdamsom (1988, str. 99) ako *„opakujúca sa preferencia alebo či pripravenosť na zážitky pocitu sily a vplyvu voči jeho okoliu“*. McClelland rozlíšil dva druhy moci – osobnú, ktorá zastupuje vlastné budovanie a udržiavanie moci, a socializovanú, ktorá sa prejavuje podporou druhých. V paralele k psychoanalytickým štádiám vývoja popísal štyri štádiá orientácie na moc podľa toho, či je zdrojom moci on sám či zastupujúci objekt. Ak je jedinec v prvom štádiu (orálnom) ide o prijímanie moci, ktorej zdrojom môže byť Boh, matka či vedúca osoba, na ktorej je závislý. Jedinec v druhom štádiu (análnom) prejavuje autonómiu a sám sa cíti silný. Človek v treťom štádiu (falickom) prejavuje asertívne jednanie voči druhým a už má, oproti tretiemu štádiu, vplyv na druhých. Pre jedinca v štvrtom štádiu (genitálnom) je podobne ako v tom prvom, zdrojom moci niekto iný (náboženstvo či iná skupina), ale táto moc už nie je len

prijímaná, ale aj využitá na ovplyvnenie druhých. Príkladom môže byť členstvo v nejakej organizácii, kde ide o vzájomnosť a principiálnu povinnosť. Príkladom jednaní v tomto štádiu môže byť mesiášstvo. (McAdams, 1988, Blatný, 2010).

3.3.2 Kľúčové udalosti (Nuclear episodes)

Kľúčové udalosti sú najvýznamnejšie scény v životnom príbehu jednotlivca, ktoré mu dávajú štruktúru. Tieto udalosti, či body v živote človeka sa dejú v kontexte motívov a rozvojom ega. Môžu to byť epizódy kontinuity, ktoré udávajú spojitosť súčasnosti s minulosťou a slúžia ako vysvetlenie niektorých aspektov súčasnej situácie. Môžu vysvetľovať okrem iného genéziu konkrétneho hodnotového systému či potvrdenie seba samého. Na druhej strane sú epizódy zmeny či transformácie, ktoré znamenajú zlom v životnom príbehu, môže to byť koniec jednej kapitoly a začiatok druhej. Taktiež môžu mať pozitívny aj negatívny ráz, teda zmenu k lepšiemu alebo horšiemu (McAdams, 1988). Maslow (2014) v tejto súvislosti hovorí o „vrcholných zážitkoch“, ktoré môžu zmeniť postoj jedinca na seba či druhých. Človek má po takomto zážitku často pocit, že zmysluplnosti života, pravdy, krásy, vzrušenia či dobroty. Tento zážitok si obvykle pamätá ako dôležitú a žiadúcu udalosť svojho života.

Kľúčové udalosti teda môžu byť pozitívne aj negatívne a môžu v živote zapríčiniť zmenu alebo naopak potvrdiť jeho stálosť, teda kontinuitu. Podľa toho, ktoré kľúčové udalosti sú pre jednotlivca dôležité, určujú jeho ďalší smer.

3.3.3 Hodnoty a presvedčenia (Ideological setting)

Ideologické nastavenie ako pozadie hodnôt a presvedčení ukotvuje životný príbeh do konkrétneho ontologického (bytie), epistemologického (pravda) a etického (dobro a zlo) času a miesta. Ide o usporiadaný súbor ideí, ktorý predstavuje abstraktný a systematický pohľad na svet a na miesto človeka v ňom. Osobná ideológia teda slúži človeku ako pozadie či kontext, v rámci ktorého jeho životný príbeh dáva zmysel (McAdams, 1988). Je neoddeliteľnou súčasťou identity, pretože aby človek vedel, kto je, musí najskôr rozhodnúť, čo považuje za pravdivé a dobré, falošné a zlé vo svete, v ktorom žije. Aby úplne rozumel sám sebe, musí dôjsť k presvedčeniu, že vesmír funguje určitým spôsobom a že informácie o svete, o spoločnosti, o Bohu, o konečnej realite života sú pravdivé (McAdams, 1993).

Ideologické otázky sú príznačné a dôležité pre adolescenciu, kedy už je jedinec schopný premýšľať nad filozofickými úvahami, ktoré vyžadujú zosúladenú a systematickú abstrakciu a zváženie nie len toho, čo je, ale čo by malo či mohlo byť. Otázky, na ktoré dospievajúci hľadá odpoveď ho môžu priviesť k prijímaniu zjednodušených náuk rôznych ideológií, ktoré sľubujú jasné definície toho, čo sa javí ako nejednoznačné a neisté. V staršom veku sa ale ideologické nastavenie stáva stále viac diferencovanejším a osobnejším, zároveň vyvstáva väčšia potreba jeho zdieľania s ostatnými (Erikson, 1968, in McAdams, 1988).

McAdams (1988) vypracoval štúdiu, ktorá bola zameraná na študentov, pre ktorých bolo ústredným aspektom ich života náboženské presvedčenie. Účelom tohto výskumu bolo preskúmať vzťahy medzi procesom formovania náboženského presvedčenia a tromi osobnostnými konštruktami, ktoré mali tento proces formovať, teda vývojom ega a dvoma základnými motívmi (moci a vzťahovosti). Zistilo sa, že náboženská viera je vnímaná ako zásadný prvok pri budovaní osobnej identity, počas ktorej sú prítomné emočne nabitú zážitky a krízy v hodnotách a presvedčeniach pri preorientácii z pôvodných na nové. Zároveň sa zdá, že miera, do akej jednotlivec prepracoval svoje ideologické nastavenie sa môže spájať s jeho úrovňou ega aj motívmi moci a vzťahovosti.

Štruktúra ideologického nastavenia

McAdams sa inšpiruje viacerými autormi, ktorí približujú vývoj hodnotového systému človeka. Jedným z nich je Kohlberg (1975, in Blatný, 2010), ktorý popísal tri štádiá morálneho vývoja – predkonvenčnú, konvenčnú a postkonvenčnú. Predkonvenčná morálka je charakteristická vnímaním dobra a zla na základe toho, aký dôsledok má dané jednanie (odmena alebo trest) alebo ako dané jednanie uspokojí jeho potreby. V konvenčnom štádiu morálky sa už jedinec neriadi možnými dôsledkami, ale jedná so snahou splniť očakávania druhých. Ide mu tiež o podporu a hájenie spoločenského poriadku. Stále sa ale vo svojom chovaní podriaďuje autorite, ktorá mu dáva pevné pravidlá. Postkonvenčná morálka už je charakteristická zvnútornenými hodnotami. Na konci tohto štádia sa jedinec rozhoduje na základe vlastných etických princípov.

Ďalšou inšpiráciou je Perry, podľa ktorého vývoj morálky postupuje od rigidného čiernobieleho dualizmu (pravda vs. nepravda, dobro vs. zlo) cez uvedomenie si relativizmu až ku konečnému vnímaniu daností. Fowler, ktorého som už popisovala vyššie, zase popisuje

vývoj vzniku osobných ideológií. Podľa neho má každý človek vieru, podľa ktorej žije a je prirodzené prisudzovať svetu okolo nejaký vzorec, podľa ktorého žiť (McAdams, 1988). Fowler teda pokladá vieru za univerzálny rys ľudského života a hovorí, že má svoj vývoj. Práve v období adolescencii je viera v štádiu konformity, čo znamená, že dospievajúci ešte nemá dosť pevné pochopenie vlastnej identity a autonómnych názorov, aby mohol vytvoriť nezávislú perspektívu. Ďalším stupňom viery je ale individuálne reflexná viera, ktorá vyžaduje kritický pohľad na doterajšiu vieru (získanú v predošlom stupni). V tomto zmysle môže nastať konflikt medzi vonkajšou autoritou, s ktorou sa jedinec identifikoval v predošlom stupni a novo vznikajúcou vnútornou autoritou. Ďalšou fázou viery, ktorá sa vyskytuje zvyčajne v strednom veku, je viera spájajúca. Jedinec už tu má byť schopný vidieť svet z rôznych perspektív a prijať, že pravda má viacero rozmerov. Nemusí sa vzdávať doterajších názorov, ale je otvorený aj iným, čo mu pomáha zmierovať určité protiklady a kultivovať vlastnú identitu (Vojtíšek, 2005).

Obsah ideologického nastavenia

Autori zaoberajúci sa obsahom osobných ideológií sa zameriavajú na široké spektrum tém, ako sú hodnotové postoje, presvedčenia, systémy viery či životné filozofie. Z veľkej časti sa zaoberajú tým, v čo jedinec verí a čoho si cení.

McAdams znovu čerpá od rôznych autorov. Jedným z nich je D.J. Bem, ktorý koncipoval hodnoty, postoje a presvedčenia ako aspekty toho, čo ľudia považujú za pravdivé a môžu byť usporiadané do celku hodnotového systému. To, čo McAdams považuje na osobné ideológie sú práve všeobecné hodnoty a špecifické postoje a presvedčenia, ktoré môžu byť koncipované ako vysoko abstraktné filozofie života (McAdams, 1988).

Transformácia hodnôt a presvedčení

McAdams (1988) rozlišuje dva druhy transformácie ideologického nastavenia a to z hľadiska štruktúry (vývoj) alebo obsahu (konverzia). Obe tieto transformácie sú najbežnejšie v období dospievania. V kontexte modelu identity predstavuje práve ideologické nastavenie podľa autora najzákladnejšiu zložku sebadefinovania. Systém viery a hodnôt je základným pozadím, na ktorom sa dej odohráva. Práve transformácia ideologického nastavenia je najhlbšou premenou identity a často sa berie ako kríza identity.

Existuje ale aj kríza v strednom veku, ktorá sa týka perspektív a plánov do budúcnosti, ktorá je ďalším aspektom modelu tohto modelu identity.

3.3.4 Perspektívy a ciele (Generativity Script)

Hlavnou črtou identity je jej prepojenie s minulosťou a očakávanou budúcnosťou. Minulosť a súčasnosť sa dajú vidieť prostredníctvom kľúčových udalostí, hodnôt a presvedčení a implicitných obrazov seba. Očakávaná budúcnosť ale vyžaduje perspektívy a ciele, ktoré sa zameriavajú hlavne na generativitu života (McAdams, 1988).

Generativita je pôvodne Eriksonov pojem. Popisoval ju, ako som už spomínala, ako obdobie, ktoré je charakteristické pre založenie rodiny a výchovu, a zároveň býva obdobím produktivity a kreativity (Erikson, 2002).

V generativite ide o dvojkrovový proces. V prvom ide o vytvorenie určitých životných produktov, ktoré môžu vzniknúť z akýchkoľvek oblastí angažovanosti v živote dospelého človeka, napríklad rodinný či pracovný život, koníčky, záujmy, účasť v nejakej komunite a pod. Druhým krokom je vzdanie sa niektorého z týchto produktov a zanechanie ich niekomu ďalšiemu. Generativita je teda určitý druh osobnej nesmrteľnosti, kedy produkt pokračuje v ďalších generáciách, či je poskytnutý väčšej komunite (McAdams, 1988).

Iní psychológovia opísali vývoj dospelých z hľadiska splnenie si životného sna (Levinson), práce na osobných projektoch (Palys a Little) či napĺňanie oblasti angažovanosti (Fiske). Všetky tieto myšlienky v sebe nesú určitú podobnosť s tvrdením, že plán pre budúce konanie je hlavnou súčasťou identity dospelého človeka. Taktiež kríza stredného veku je skôr krízou všeobecne, oproti kríze identity dospievajúceho jedinca, ktorá zvyčajne zahŕňa prehodnotenie základných ideologických nastavení, teda hodnôt a presvedčení (čo je dobré, čo je pravda, v čo veriť a čo si ceniť). V druhej polovici života sa skôr človek pýta, ako môže dosiahnuť nesmrteľnosť vytvorením produktov pre ďalšie generácie (McAdams, 1988).

3.3.5 Sebeobrazy (Imagoes)

McAdamsov pojem „imagoes“ sú idealizované a zosobnené obrazy seba, ktoré hrajú úlohu symbolických postáv v životnom príbehu jedinca. Sú akýmiś časťami samého seba, ktorých akcie a interakcie definujú dejovú líniu príbehu. Teoretickým základom pre jeho teóriu sebaobrazov sú Jungove archetypy, Sullivanove personifikácie, Freudov ideál ega či Bernove ego stavy a skripty a koncept idealizovaného objektu v teórii objektných vzťahov (McAdams, 1988).

McAdams hovorí, že rovnako ako postavy v životnom príbehu, tak aj sebeobrazy sú vyberané jedincom tak, aby boli osobité. Vyjadrujú to, čím sa jedinec líši od druhých, ale zároveň čím sa im podobá. Často sú usporiadané ako vnímané protiklady v živote, teda dve protikladné časti ja, ktoré medzi sebou bojujú. Ich syntézou alebo integráciou dochádza k zrelosti identity. Identifikácia sebaobrazov v životnom príbehu sa v sebe zahŕňa viacero aspektov. Dôležitá je udalosť v príbehu, ktorá vedie k vzniku sebeobrazu, významná osoba v jedincovom živote, ktorá nesie charakteristiky sebeobrazu, osobnostné črty, ktoré mu jedinec prisudzuje, želania a aspirácie či správanie s ním spojené, hodnoty a presvedčenia, ktoré sú zosobnené sebaobrazom a nakoniec opačný sebaobraz (McAdams, 1988).

4 Svedkovia Jehovovi a ich vplyv na identitu jednotlivca

Keďže svedkovia Jehovovi sú radení k novým náboženským hnutiam, pokladám za dôležité začať charakteristikou týchto hnutí a následne prejsť k špecifickej skupine svedkov Jehovových, ktorá je kľúčovou v mojej diplomovej práci.

4.1 Nové náboženské hnutia obecne

Termín nové náboženské hnutie označuje tie hnutia, ktorých vznik je motivovaný novou náboženskou myšlienkou či inováciou pôvodnej. Vznik tohto hnutia vyžaduje osobnosť, ktorá dokáže sformulovať a rozšíriť túto náboženskú myšlienku tak, že sa jej podarí osloviť určitú časť spoločnosti. Toto oslovenie vyplýva z dostatočného vystihnutia duchovných potrieb ľudí. Nové náboženské hnutie je súčasne hnutím protestu, pretože spochybňuje doterajší náboženský život a ponúka novú cestu, nové hodnoty a často vyžaduje aj nový spôsob života. Novými náboženskými hnutiami u nás sa myslia hlavne hnutia, ktoré vznikli a pôsobili v USA od 60. rokov minulého storočia, ktoré u nás získali svoju pozornosť po roku 1989, teda v nábožensky slobodnom prostredí (Vojtíšek, 2007a).

4.2 Znaky nových náboženských hnutí

V literatúre nájdeme mnoho znakov náboženských hnutí, ale samozrejme nie každé náboženské hnutie musí všetky tieto znaky obsahovať.

Jedným zo znakov nových náboženských hnutí je **fundamentalizmus**, teda zjednodušený pohľad na svet daný základným a zredukovaným fundamentom danej viery. V náboženskom hnutí sa prejavuje napríklad jasne danou literatúrou a informáciami z internetu či televízie, ktoré sú produkované a schvaľované hnutím. Ak vzniknú otázky alebo pochybnosti o danej viere, väčšinou bývajú utúlané alebo odmietané (Vojtíšek, 2007a). Ak posudzujeme fundamentalizmus z hľadiska základných psychických potrieb človeka, môže byť skôr dôsledkom psychického stavu, konkrétnej formy jeho výskytu. Fundamentalistické zakotvenie má z psychologického hľadiska základ v nutnosti vymedzenia identity a zakorenenia. Základné potreby, ktoré stoja na pozadí fundamentalizmu sú hlavne potreba bezpečia, zakotvenia, autority, identifikácie, dokonalosti a jednoduchosti. Z tohto hľadiska sa fundamentalizmom chápe nastavenie na základnú hodnotu, názor, pravidlo či dokument, ktoré nesmú byť spochybňované (Hole,

1998). Nové náboženské hnutie, ktoré zužuje videnie sveta na základe svojich fundamentov, tak môže uspokojiť niektoré základné potreby jedinca, ktorý do neho prichádza. Fundamentalizmus môže byť predstupňom **fanatizmu**, ktorý Hole (1998, str. 27) definuje ako „*osobnostnou štruktúrou spoluurčené, na obmedzené obsahy a hodnoty vzťahnuté osobné presvedčenie s vysokým stupňom identifikácie, ktoré je udržiavané alebo sledované so značnou intenzitou, stálosťou a dôslednosťou. Trvá neschopnosť dialógu a kompromisu s inými systémami a ľuďmi, s ktorými sa bojuje ako s vonkajším nepriateľom nasadením všetkých prostriedkov a v súlade s vlastným svedomím.*“. Uvažovanie jedincov je podriadené akceptovanej ideológii a dochádza tak k neschopnosti kritického myslenia. Zároveň je prítomný silný emočný vzťah k danej ideológii, ktorá môže byť časom jedinou autentickou emóciou. Obvyklý spôsob chovania potom vyplýva z daných spôsobov uvažovania a prežívania, typická je jednostrannosť, lipnutie a intenzívne nasadenie (Hole, 1998).

Charakteristická črta nových náboženských hnutí je **pocit výlučnosti a jedinečnosti**, ktorá sa dotýka viacerých oblastí. Keďže je hnutie nové, prichádza s novou myšlienkou, ktorú dáva do opozície s inými náboženskými myšlienkami. Často je výlučnosť zameraná aj na vlastnú literatúru, kde panuje názor, že obsahuje celú pravdu a je jej jediným zdrojom (Vojtíšek, 2007a). Hnutie je ponímané ako jediný vlastník pravdy, pričom svet okolo a jeho myšlienky sú nebezpečné (Štampach, 1994). Jedinečný býva aj čas, v ktorom toto nové náboženské hnutie vzniklo. Môže to byť obdobie pred koncom ľudstva či sveta, alebo naopak čas vhodný na osvietenie ľudstva. Taktiež sa môže jednať o príchod nejakej náboženskej postavy na zem, či naopak čas, kedy je tento kontakt znemožnený. Pre tieto aspekty nové náboženské hnutia potrebujú materiály, ktoré slúžia ako dôkazy o tejto predpovedi. Hovoria o postupnom upadaní morálky, hrozbe vojny, ekonomickej či ekologickej katastrofe alebo naopak o pokroku duchovna či zvyšujúcej sa technologickej vyspelosti a pod. Mileniálne očakávanie, hlavne ak ide o apokalyptické, často vzbudzuje negatívne reakcie okolitej spoločnosti, či už ide o obavy alebo výsmech (Vojtíšek, 2007a).

Ďalším znakom je **uzavretosť**, ktorá pramení z pocitu, že okolitý svet je nebezpečný a preto je styk s ním nutné obmedziť. Väčšinou sa neangažujú v politike, občianskych združeniach či športových kluboch. Uzavretá je aj voči názorom z vonku, ku ktorému má

odmietavý postoj. Vďaka tomu dochádza k postoju „my“ a „oni“, čím sa vyostruje hranica medzi náboženským hnutím a vonkajším svetom. Ostrú hranicu vytvárajú nové náboženské hnutia aj k bývalým členom, teda odpadlíkom (Vojtíšek, 1998, 2007a).

Autoritársky spôsob riadenia môže prerásť až do totalitného režimu. Názory kazateľa, vodcu, mesiáša či vedúcich zborov majú platnosť božích zákonov. Tieto authority zasahujú väčšinou do všetkých oblastí života jednotlivcov. Poslušnosť tu obvykle nebýva vnímaná ako obmedzujúca, naopak uľavuje od bremena rozhodovania a zodpovednosti (Vojtíšek, 1998). Identifikácia s náboženským konceptom dobra a zla, ktorý zastupujú práve vodcovia, vytvára pocit bezpečia, prirovnaný k regresii na infantílny psychické štádium (Hole, 1998).

Utajovanie je ďalším typickým znakom, ktorý sa prejavuje v skrývaní náuky organizačnej štruktúry a praxe pri misijnom pôsobení (napríklad členka pri získavaní nových členov dlho tají, z akej organizácie prichádza a odhaľuje ju až po procese presvedčania). Utajovanie môže byť spôsobené obojstrannou podozrievavosťou. Spoločnosť podozrieva nové náboženské hnutie z ovládania jednotlivcov a hnutie zase podozrieva spoločnosť z ich prenasledovania a možného zničenia (Vojtíšek, 1998, 2007a).

Bratská atmosféra, alebo tzv. **bombardovanie láskou** je jednak charakteristikou nového náboženského hnutia a jednak aj postup pre získavanie nových členov. Jedinec dostáva pocit významnosti a dôležitosti a vytvára sa prostredie podobné rodinnému zázemiu, ktoré je protikladom okolitého sveta ako nebezpečného územia. Odísť od náboženského hnutia naspäť do sveta je v tomto ohľade veľmi ťažké (Štampach, 1994).

Nadšenie a vysoké nasadenie je ďalšou charakteristikou so silným emočným sprievodom. Entuziazmus môže naberať rôzne podoby, od vytvárania láskyplného prostredia cez horlivú misijnú činnosť, finančnej alebo pracovnej nezištnosti až k mučenictvu. Nadšenie a obetavosť sú cestou k maximálnemu nasadeniu, ktorým môže dôjsť k psychickému či fyzickému vyčerpaniu a spoločenskej izolácii. Práve entuziazmus môže byť človeku nástrojom k potvrdeniu toho, že obeť za túto cestu nebola zbytočná (Vojtíšek, 2007a).

4.3 Pôsobenie nových náboženských hnutí na psychiku jedinca

Základnou otázkou psychologického štúdia nových náboženských hnutí je ich vplyv na ľudskú psychiku. Psychológia náboženstva sa často zameriava na spôsob získavania nových členov a dôsledky členstva na psychiku jedinca. Z psychologického hľadiska je jedným z hlavných znakov týchto hnutí rola vodcu skupiny, pre ktorého býva charakteristická autoritatívnosť a charizma, ktorou určuje veľkú časť života členov skupiny. Vedľa tohto názoru stojí opačný, oveľa menej zastúpený názor, že určité skupiny môžu slúžiť ako prostredie vhodné pre socializáciu mladých ľudí, ktorí horšie znášajú neusporiadanosť života a spoločnosti. Skupina im tak poskytuje bezpečnú základňu pre ich rozvoj. Hlavné napätie medzi týmito prístupmi sa odráža v otázke konverzie, kde kritickí psychológovia hovoria o rozbití pôvodnej identity a nahradenie novou pomocou tzv. „vymytia mozgu“, (Lužný, 1997). V tejto súvislosti sa často o nových náboženských hnutiach uvažuje v spojitosti so sektami.

Vágnerová (2004) popisuje z patologického hľadiska závislosť na ideológii, ako nekritickú identifikáciu s určitým náboženským či iným učením. Řičan (2007, str. 246) hovorí, že *„pojmem ideológia treba v našom kontexte chápať bez obvyklej negatívnej konotácie, ako koherentný systém ideí, na ktorom je založené cieľavedomé jednanie v spoločnosti. Ideológia znamená vždy určité zjednodušenie“*. Patologickým sa stáva vznik závislosti na tejto ideológii, teda nekritické prijímanie náuky danej náboženskej organizácie, spojená so závislosťou na skupine, ktorá ju predstavuje. Tým, že je ideológia určitým zjednodušením, je zrozumiteľnejšia a ľahšie prijateľná. Doktríny, ktoré používajú napríklad sekty, ponúkajú v tejto súvislosti často jasné vysvetlenia a riešenia problémov. Jediniec hľadajúci zmysel a poriadok pre svoj život a má potrebu riadiť sa určitým ideálom, môže ľahko tomuto výkladu podľahnúť nezdravou formou a podriadiť tejto ideológii celý svoj život (Řičan, 2007).

Ako som už spomínala, prijatie viery pôsobí na všetky zložky psychiky a môže teda viesť k zmene prežívania, myslenia aj jednania. V **náboženskom prežívaní** majú veľmi významnú rolu emócie, ktoré do života viera prináša. Významný je zážitok úcty, dôvery, nádeje, lásky, pokoja, zdieľania, pokory, vdáčnosti či dokonalosti. Viera dáva často človeku zmysel života, vedomie poslania a pravdy. Môže priniesť jedincovi prostú radosť, ktorá

môže v niektorých prípadoch prerásť až do eufórie. Na druhej strane ale môže priniesť strach a úzkosť z možného opustenia bohom alebo jeho nemilosťou. Niektoré náboženské skupiny privádzajú svojich členov k mimoriadnym zážitkom, ktoré presahujú klasickú vieru a bežné emócie s ňou spojené (Říčan, 2007). Náuka náboženských skupín je zameraná viac na emócie, než na rozum, aj keď, ako píše Vágnerová (2004), zoskupenie týchto faktorov následne ovplyvňuje aj kognitívne procesy. Pocity viny a strachu, ktoré bývajú prítomné pri nekonformných myšlienkach fungujú ako obrana proti kritickému mysleniu. Obava z vonkajšieho sveta, ktorú často podporuje daná náboženská náuka, vedie k tendencii myslieť a chovať sa podľa požiadaviek nového náboženského hnutia.

Náboženská náuka dáva človeku základný interpretačný rámec pre vysvetlenie čohokoľvek. **Myslenie** nábožného človeka je ovplyvnené jeho vierou. Z dôvodu by odlišný výklad vecí vytváral vnútorný rozpor, ktorému sa vyhne tak, že zmení spôsob svojho uvažovania. Tento jav je vysvetlený Festingerovou teóriou kognitívnej disonancie, ktorá vzniká rozporom medzi postojom (napríklad vierou) a skutočným stavom vecí a ktorej sa dá vyhnúť hodnotením informácií tak, aby boli v súlade s vlastným presvedčením. Príkladom tohto javu môže byť napríklad nenaplnené proroctvo konca sveta, ktoré si jedinci vysvetľujú Božou milosťou či účinnosťou modlitieb, aby neprišli do rozporu s organizáciou. Táto modifikácia myslenia je príznačná pre všetky skupinové procesy. Ak je pre jedinca osobne dôležité členstvo v určitej skupine, potrebuje v nej získať pozitívnu spätnú väzbu, ktorú môže dosiahnuť plnením jej požiadaviek čo najlepšie a ukazovať svoju vieru a lojalnosť. Abgrall (2000) udáva príklad sektárskeho manipulovania s rozumovými funkciami jedinca ustavičným opakovaním náuky (zvyčajne vyjadrovanej ako jedinej novej pravdy), aby sa oslabila pozornosť a racionálna kontrola mysle. Vágnerová (2004) konštatuje, že jedinec v tomto stave postupne stráca schopnosť samostatne myslieť, často hlása rôzne nelogické tvrdenia podľa toho, čo počul v náboženskej skupine. To môže viesť až k strate kritického myslenia a selektívneho prístupu k informáciám a uvelebenia sa v bezpečí jednej danej pravdy.

Myšlienky, ktoré sa v novom náboženskom hnutí hlásajú, sa týkajú aj noriem **chovania**, ktoré potom slúžia k hodnoteniu a sebahodnoteniu jedinca. Špecifickým chovaním niektorých náboženských hnutí je misijná činnosť, ktorej cieľom je lákanie nových členov

do náboženskej skupiny. Táto aktivita je daná jednak normami príslušného náboženského hnutia, ale aj vlastnou motiváciou jedinca zdieľať svoje presvedčenia či potrebou potvrdiť platnosť tohto presvedčenia. Konverziou do nového náboženského hnutia dostáva jedinec novú rolu, ktorá sa stáva súčasťou jeho identity a čím viac je pre neho táto rola dôležitá, tým viac sa jeho identita mení (Vágnerová, 2004).

Sebapojatie týchto ľudí sa orientuje na tie zložky osobnosti, ktoré sú dôležité vzhľadom k danej skupine. Často dochádza k upožadeniu vlastných potrieb a eliminácii individuálne typických črt, ktorými jedinec predtým disponoval. Túto premenu často sprevádza aj zmena zovňajšku (Vágnerová, 2004). V mojej práci sa zaoberám práve premenou identity v náboženskej spoločnosti svedkov Jehovových, ktorým venujem ďalšiu kapitolu.

4.4 Charakteristika spoločnosti svedkov Jehovových

Zakladateľ spoločnosti, Charles Taze Russel (1852 – 1916), vychádzal z prostredia, ktoré očakávalo koniec sveta a druhý príchod Ježiša Krista na Zem, podložené aj presnými dátumami. Jeho skupina Bádateľov biblie rástla a v roku 1931 sa prijal názov Svedkovia Jehovovi a novú, hierarchickú a riadenú organizačnú štruktúru (Vojtíšek, 2004). Organizácia SJ je vybudovaná v myšlienke, že je to jediný kanál, ktorým preteká biblická pravda. Jej ústredie (Strážna veža) sa nachádza v Brooklyne v New Yorku, odkiaľ prichádza množstvo publikácií (knihy, časopis „Strážna veža“ či „Prebudte sa!“) do celého sveta (Novotný, Vojtíšek, 1995).

Učenie svedkov je podobné protestanskému kresťanstvu, no kresťanské cirkvi a niektoré hlavné kresťanské doktríny sú striktné odmietané. Príznačný je fundamentalizmus pri výklade biblie s dodatkom niektorých dogmatických zvláštností (Vojtíšek, 1998). Spoločenstvo svedkov Jehovových je charakteristické misijnou zapálenosťou, ktorá je zakotvená v prepracovanom systéme rolí, v ktorom je začlenený každý jeho člen. Každá z týchto rolí má nastavený určitý počet hodín strávených v tejto zvestovateľskej službe, od pomocného, pravidelného či zvláštneho priekopníka. Systematickosť je ešte viac viditeľná v jednotnom systéme náuky, ktorý eliminuje samostatné duchovné štúdium a nezávislé rozmýšľanie nad ním. Inštrukcie prichádzajúce od vedenia, prezentujúceho hlas Boha, sú poslušne plnené vďaka značnej kontrole a hrozby vylúčenia, ktoré býva spojené so spoločenskými sankciami (Vojtíšek, 2004).

Pre svedkov charakteristická absolútna oddanosť ich vodcom, ktorí rozhodujú o aspektoch viery či každodenného života jedincov. Autoritou je v tejto organizácii vedúci zbor, ktorého nástrojmi vedenia sú publikácie, ktoré majú platnosť Božích príkazov. Pochybnosti alebo čítanie neschválenej literatúry sa považuje za dôvod k vylúčeniu. Za typickú vlastnosť svedkov sa považuje ich horlivosť pri misijnej činnosti, ktorá podľa Novotného (1992) nevychádza ani tak z nadšenia, ale skôr je to počin zúfalej snahy vyhnúť sa smrti v Armagedone, ktorý má čoskoro prísť.

Vyhnúť sa jej nedá prostým členstvom, ale aktívnym zvestovaním. Pri ňom okrem časopisov a inej literatúry chodia svedkovia do domácnosti zvestovať ich náuku (inak nazvané služba). Hodiny v službe hrajú dôležitú úlohu pri následnom božom požehnaní (Novotný, 1996).

Jedno z najdôležitejších východísk je očakávanie prichádzajúceho Armagedonu, kedy 144000 pomazaných svedkov bude s Kristom v nebi, zatiaľ čo ostatní svedkovia, ktorí slúžia Jehovovi, budú žiť večne v pozemskom raji, ktorí si predstavujú podobne ako život predtým, len v zdraví, mladosti a spokojnosti. Dátumov nevyplnených predpovedí konca sveta už bolo mnoho, no postupne sa posúvajú. Podľa ich náuky po zničení ostanú na zemi len svedkovia Jehovovi a ostatní ľudia zomrú (Novotný, Vojtíšek, 1995). Zároveň popierajú nesmrteľnosť duše a po smrti človek proste prestane existovať (pokiaľ nie je svedkom Jehovovým). Popierajú tým zároveň aj existenciu pekla, čo býva pre niektorých vstúpcov príťažlivý aspekt (Blažek, Pokorný, Telcová, 2002).

K zvláštnostiam, ktorými sa Svedkovia líšia od iných kresťanských cirkví, je trvanie na označení Boha ako Jehovu (Novotný, Vojtíšek, 1995). Tvrdia, že ak sa ľudia modlia k Bohu, otcovi či iným pomenovaniam, nemôžu byť vypočutí. Z toho vyplýva, že jediných, ktorých Boh počuje, sú svedkovia Jehovovi, hlásajúci jeho pravé meno a ostatné náboženstvá nemajú zmysel (Novotný, 1992).

Je viditeľná výrazná ohraničenosť tohto náboženského hnutia od ostatnej spoločnosti. Okolité svet nazývajú „svetským“ a striktne sa zdržujú aktivity v politike, obchodných organizáciách či občianskych združeniach. Okolité svet je pre nich zlé územie a komunikujú s ním v podstate len zvestovaním (Engelhart, 1992). Tento postoj vystihuje citácia z oficiálnych stránok svedkov Jehovových: „*Byť oddelený od sveta znamená nedovoliť, aby*

nás formoval „duch sveta“. Toto slovné spojenie sa vzťahuje na spôsob uvažovania a konania, ktorý pochádza od Satana a ovláda ľudí, ktorí neslúžia Jehovovi.“ (www.jw.org). S tým súvisí aj výber priateľov, ktorý je uzavretý na organizáciu, čo môže byť problémom pri dekonverzii.

Svedkovia Jehovovi neoslavujú Vianoce, veľkú noc ani iné kresťanské sviatky. Neoslavujú sa ani nekresťanské sviatky, napríklad narodeniny. Vianoce považujú za pohanský sviatok, ktorý nemá s Kristom nič spoločné a sú naplnené démonizmom (Novotný, 1992; Blažek, Pokorný, Telcová, 2002).

Negatívnu reakciu spoločnosti vyvoláva ich zásada neprijatia krvi intravenózne, ani pri ohrození života, a to ani sebe, ani svojim najbližším, vrátane vlastných detí. Často nosia vo svojich dokladoch prehlásenie o tom, že v žiadnom prípade nechcú prijať transfúziu ani ak by mal umrieť (Blažek, Pokorný, Telcová, 2002; Novotný, 1992; Štampach, 1994).

Opustenie spoločnosti býva často nepríjemnou záležitosťou, spojenou s negatívnym hodnotením ostatných členov. Odídený sa nazýva odpadlíkom, s ktorým je prerušený veškerý kontakt a Svedkovia sa mu doslova vyhýbajú. Nemali by s ním hovoriť a ani ho pozdraviť. (Novotný, 1992, Novotný, 1996). Práve táto sankcia môže byť dôvodom, že mnohí svedkovia sú v tzv. šedej zóne, teda na pomedzí členstva a odchodu, kedy nechcú alebo nemôžu opustiť spoločenstvo (Vojtíšek, 2007b).

4.5 Psychologické aspekty pôsobenia svedkov Jehovových

Činnosť každej skupiny jedincov alebo organizácie je spojená s jej členmi. Práve ona určitým spôsobom ovplyvňuje postoje, názory a životy jedincov, ktorí do nej patria. To, akými spôsobmi a prostriedkami to robí práve Náboženská spoločnosť Svedkov Jehovových popísal na základe analýzy a vlastného výskumu Humpl (2002), ktorý dospel k mnohým zisteniam, ktoré stručne popíšem.

U svedkov Jehovových sa vyskytuje autoritársky spôsob vedenia, aj keď sami svedkovia tvrdia opak. V organizácii je zjavná totalitná kontrola a moc v rukách vedúceho zboru, ktorý je chápaný ako orgán zastupujúci Boha. Vedúci zbor produkuje rozhodnutia o správnosti či nesprávosti vecí a s týmito názormi sa členovia organizácie identifikujú. Od

členov sa očakáva poslušnosť a plnenie úloh, ktoré sú jasne dané. Odlišný názor v organizácii je nežiadúci a často sankciovaný (Humpl, 2002).

S autoritárskym vedením súvisí aj vysoká miera poslušnosti. Od svedkov sa vyžaduje dodržiavanie mnohých pravidiel, nad ktorými má organizácia dohľad. Mnohí členovia boli ochotní dokonca porušiť zákon, len aby zostali poslušní (napríklad trestné stíhania za odmietnutie vykonávať civilnú vojenskú službu). Autor sa domnieva, že svedkovia obsahuje všetky štyri zložky psychickej manipulácie, ktoré uvádza Hassan (1994), a to riadené chovanie, riadené myslenie, riadené emócie a riadené informácie. Prítomnosť riadeného chovania dosvedčujú prísne pokyny pre chovanie členov organizácie a kontrola ich plnenia. Myslenie je riadené dôkladnou indoktrináciou a náuka je prezentovaná ako jediná pravda, pričom všetko ostatné je nesprávne a zlé. Jediniec je v roli pasívneho príjemcu ideológie. Riadenie emócií je aplikované skrz pocity viny a strach z potencionálneho vylúčenia, ktoré je podporované sociálnou sankciou v podobe zákazu ďalšej interakcie jedinca so skupinou. Na začiatku sú používané hlavne kladné emócie. Informácie svedkovia získavajú hlavne z internej literatúry, ktorú vydáva centrála. Sú dôkladne varovaní pred kritickými informáciami smerovanými na ich spoločnosť a varovaní pred ňou.

Svedkovia Jehovovi sa považujú za jedinú správnu organizáciu, čím posilňujú svoju jedinečnosť. Ostatné náboženstvá sú nimi chápané ako zlé či skazené a budú zničené v Armagedone. Dôraz na výlučnosť môže byť nebezpečný, pretože vzbudzuje pocit nadradenosti a bráni kritickému porovnaniu vlastného presvedčenia s iným (Humpl, 2002).

Pocit prenasledovania taktiež môže prispieť k závislosti na organizácii, ktorá sa berie ako záchrana v zlom svete v moci diabla, ktorá poskytuje bezpečné útočisko v ňom. Všetky negatívne informácie z vonku sú brané v tomto zmysle ako útok na božiu organizáciu a teda aj na samotného boha. To vyvoláva dojem mučeníctva, kedy svedkovia, ktorí majú pravdu, za ňu musia trpieť (Humpl, 2002).

4.6 Odpadlivosť od Svedkov Jehovových

Ako som už naznačila v kapitole o náboženskej konverzii, jej opakom je tzv. dekonverzia, teda odvrátenie sa od určitej viery. Keďže v mojom výskume sa zaoberám práve bývalými Svedkami Jehovovými, považujem za vhodné venovať tejto téme jednu kapitolu. Človek, ktorý sa rozhodol ukončiť svoje členstvo v spoločenstve svedkov Jehovových, sa nazýva odpadlíkom. Vojtíšek (2005) definuje „odpadlíka“ ako toho, kto opustil náboženskú skupinu, s ktorou sa predtým identifikoval. Títo jedinci sa často sami odpadlíkmi nazývajú, aj cez pejoratívnosť tohto pojmu a odpadnutie pre nich znamená obvykle ťažké životné rozhodnutie.

4.6.1 Proces odpadnutia

Odpadlivosť sa často vníma ako postupný proces. Skonovd (1983, in Vojtíšek, 2007b) popísal stupne odpadnutia, ktoré začína krízou, pokračuje reflexiou tejto krízy, stiahnutia sa do seba a následne prechod jedného kognitívneho rámca do druhého a upevnenie sa v tomto rámci. Tento proces je teda určitou kognitívnou reorganizáciou. Na tento model nadviazal Wright (in Vojtíšek, 2007b), ktorý hovoril o hlavných prameňoch počiatkovej krízy, ktorá následne vedie k odpadnutiu – narušenie izolácie od vonkajšieho sveta, rozvinutie nekontrolovateľného romantického vzťahu, uvedomenie si ovplyvňovania vlastného života skupinou, neuspokojovanie potrieb či zmena postoja k skupine. Vnútorne príčiny odpadnutia si všímal model duchovného vývoja W. Fowlera, ktorý je založený na myšlienke postupných fáz vývoja viery, ktoré súvisia s kognitívnym vývojom človeka. Dekonverzia tak môže byť dôsledkom posunu do vyššieho vývojového stupňa (Keller, 2013).

4.6.2 Typológia odpadlíkov

Humpl (2001) s ohľadom na postoje, ktoré jedinec zastáva vzhľadom k spoločenstvu svedkov Jehovových, ktoré opúšťa, hovorí o rôznych typoch „odpadlíkov“:

- Pozitivisty – aj cez často ťažký odchod chápu svoje bývalé členstvo do určitej miery ako obohacujúce či prínosné. Z určitých dôvodov už ďalej nechce alebo nemôže byť členom, ale vyzdvihuje jeho pozítiva, napríklad poznanie Biblie, nájdenie zmyslu

života či odnaučenie sa niektorých zlovykov. Často majú títo jedinci určitú priamu či nepriamu väzbu na túto skupinu.

- Pomáhači – varujú pred nedostatkami, chybami či nebezpečenstvom psychickej manipulácie aktívnych členov SJ. Niekedy sa spájajú s podobne zmýšľajúcimi ľuďmi a zakladajú rôzne internetové skupiny, realizujú prednášky či publikujú.
- Nevšímači – nechcú mať so svedkami Jehovovými ďalej už nič spoločné a sú v ústraní. Často sa snažia na obdobie svojho členstva jednoducho zabudnúť a uzavrieť túto životnú kapitolu. Títo jedinci si už našli nový cieľ, na ktorý sa sústredia, ale taktiež sa môže jednať o prosté vytesnenie neuspokojivej reality.
- Odporcovia – prežívajú pocit bezmocnosti, krivdy a zrady zo strany organizácie, ktoré môžu viesť k silnej zášti voči nej. Tento stav je príznačný bezprostredne po vylúčení zo skupiny a je väčšinou prechodný.

Po odchode zo spoločenstva svedkov Jehovových sa mení aj vzťah k viere. V tomto zmysle Humpal (2001) ponúka ďalšiu kategorizáciu bývalých členov z hľadiska spirituality. Prvou skupinou sú jedinci, ktorí sa po rozchode s organizáciou svedkov Jehovových stanú členmi iného spoločenstva či cirkvi. Ďalšou kategóriou je zgrupovanie sa do skupiniek, kde sa bývalí členovia stretávajú za účelom štúdia Biblie. Treťou skupinou sú jedinci, ktorí nie sú schopní stotožniť sa s inou denomináciou. Často sa o to aktívne snažia, ale nikde nedokážu zakotviť. Poslednou skupinou sú jedinci, ktorí úplne stratili vieru v duchovno a ich skepsia sa týka jak cirkvi obecne, tak existencie Boha. Tak ako u typoch odpadlíkov, tak u tejto kategorizácie platí, že jedinec sa môže nachádzať vo viacerých kategóriách či typoch súčasne. Rovnako môže dochádzať k zmenám postojov jednotlivcov v čase.

4.6.3 Dôsledky odpadnutia

Dôsledky odpadnutia sú závislé od mnohých faktorov. Rothbaum (1988) zdôrazňuje súvislosť subjektívneho hodnotenia svojho odchodu na individuálnych okolnostiach. Poukazuje na okolnosti konverzie, individuálne charakteristiky jedinca, vplyv okolia, okolnosti odchodu či samotné zážitky z náboženskej skupiny. S okolnosťou odchodu (podľa Vojtíška, 2006) súvisí dobrovoľnosť odchodu v kontraste s vylúčením, ktoré sa objavuje v nových náboženských hnutiach. Exkomunikácia obvykle prináša pocit poníženia či krivdy, no vo všeobecnosti je táto forma odpadnutia minimálna.

S kategorizáciou odpadlíkov súvisia aj psychické a sociálne dôsledky odchodu od spoločenstva Svedkov Jehovových. Bývalí členovia vo výskume Humpla (2001) pociťovali aj pozitívne, aj negatívne pocity po svojom odchode. Zažívali pocity oslobodenia, úľavy, radosti, ale aj sklamanie, straty priateľov, smútku, hnevu, prázdnoty, zrady, strachu z budúcnosti či straty dôvery k svojmu okoliu.

Jedným z najvýznamnejších dôsledkov odpadnutia je strata zmyslu života, ktorý k náboženstvu bytostne patrí. Náboženské presvedčenie je jedným zo spôsobov, ako nájsť svoj osobný zmysel bytia (Říčan, 2002). Tento zmysel bol intenzívne naplňovaný v náboženskej spoločnosti a vyplňoval životný obzor súčasného odpadlíka. Z toho dôvodu môže jedinec pociťovať prázdnotu, ktorú potrebuje znovu naplniť. Môže sa vrátiť k svojim pôvodným záujmom a zvykom, ale môže sa stať, že už pre neho nebudú dostačujúce v porovnaní s víziou, ktorú mu dala daná náboženská skupina, čo môže viesť k pasivite či rezignácii. (Vojtíšek, 2005). Ďalšia možnosť, ktorá sa vyskytla aj u mojich respondentov, je nájdenie naplnenia v inej náboženskej skupine, ktorá môže vynahradiť stratu z predošlej.

Náboženský prežitok do veľkej miery súvisí aj s prežívaním intenzívnych medziľudských vzťahov (Říčan, 2002). Z toho vyplýva ďalší aspekt, s ktorým sa odpadlík stretáva, ktorým je strata priateľov z náboženskej spoločnosti. Nejde ale len o konkrétnych ľudí, ale spoločenstvo obecné, s ktorým súvisí vedomie príslušnosti. S tým súvisí, že po dlhšej dobe členstva v uzavretej náboženskej skupine sa okolitý svet zmenil, vrátane vzťahov s pôvodnými priateľmi, či dokonca s rodinou, ktorí neboli členovia organizácie. Zároveň môže bývalý člen pociťovať stratu príležitostí, ktoré premrhal, ako napríklad budovanie kariéry, vzdelania, či založenia rodiny. V niektorých prípadoch prináša

odpadnutie pocity viny voči ľuďom, ale aj voči Bohu (Vojtíšek, 2005). Ako som spomínala, svedkovia Jehovovi sa nesmú stýkať s odpadlíkmi, hoci boli predtým často veľmi blízkymi priateľmi. Zároveň ale členstvom v organizácii „spálili mosty“, alebo aspoň obmedzili kontakt s bývalými priateľmi. Nachádzajú sa teda vo veľmi ťažkej situácii, kedy musia vzťahy znovu budovať. Negatívny pohľad aktívnych členov na odpadlíka môže podporovať jeho pocit, že to, čo robí, nie je správne, z čoho práve vyplývajú vyššie popísané pocity viny. Ako som spomínala, odpadlík u svedkov Jehovových je horšie postavenie, ako nečlen, pretože sa vedome vzdal Boha. Zároveň sa vzdal svojej identity, ktorá bola spojená s jeho členstvom.

5 Cieľ výskumu a výskumné otázky

V rámci diplomovej práce sa zaoberám náboženskou spoločnosťou svedkov Jehovových a jej vplyvom na identitu jednotlivcov. Táto práca si kladie za cieľ porozumieť životným príbehom „odpadlíkov“, ktorí sa vo svojom živote rozhodli konvertovať k svedkom Jehovovým a následne odísť. Zameriavam sa na premeny v ich živote, ktoré sa diali na základe týchto faktorov a ktoré sa týkajú identity jedincov. Na identitu nahliadam z hľadiska McAdamsovej teórie identity ako životného príbehu, preto sa výskumné otázky týkajú jeho kategórií ako zložiek identity.

Výskumnú otázku a jej podotázky som formulovala nasledovne:

Akým spôsobom ovplyvnilo členstvo v náboženskej spoločnosti svedkov Jehovových identitu jedincov?

- Aké kľúčové udalosti mohli motivovať respondentov k členstvu a ktoré naopak k odchodu z organizácie?
- Aké hodnoty a presvedčenia sa zmenili vstupom a výstupom z organizácie a čo so sebou táto premena prinášala?
- Aké dopady malo členstvo v danej náboženskej spoločnosti na súčasnú identitu respondentov?

6 Výskumný súbor

Výskumný súbor bol tvorený deviatimi respondentmi, ktorí boli v minulosti členmi Náboženskej Spoločnosti Svedkov Jehovových. Mojim kritériom bolo, aby si títo jedinci v minulosti prešli konverziou k Svedkom Jehovovým a následnou dekonverziou. Získala som tým špecifickú skupinu tzv. „odpadlíkov“. Prvú respondentku, s ktorou som rozhovor realizovala som poznala a bola aj mojou inšpiráciou k tomu, aby som sa zaoberala práve touto náboženskou skupinou. Keďže ďalšie hľadanie respondentov vzhľadom na špecifickosť tejto skupiny bolo ťažšie, hľadala som na internete. Zistila som, že existujú skupiny bývalých Svedkov Jehovových, kde „odpadlíci“ zdieľajú svoje príbehy a vzájomne sa podporujú. Rozhodla som sa osloviť jednu z týchto skupín a získala som niekoľko ďalších respondentov. Nasledovala metóda lavínového výberu (podľa Ferjenčíka, 2010), čo znamená, že som po uskutočnených rozhovoroch každého respondenta požiadala o možné

d'alšie kontakty. Takto som nazbierala desať rozhovorov, ktoré boli mojim pôvodným plánom, pričom posledný plánovaný rozhovor už sa mi nepodarilo zrealizovať, preto je mojich respondentov deväť.

Nasledujúca tabuľka ponúka zhrnutie jednotlivých účastníkov tohto výskumu. Ponúka prehľad veku respondentov, vek ich vstupu a výstupu a dĺžku členstva. Z dôvodu zachovania anonymity som všetky mená mojich účastníkov zmenila.

Respondent	Vek	Dĺžka členstva	Vek vstupu	Vek výstupu
Monika	47	6	18	24
Viktor	31	4	25	29
Zbyněk	63	25	33	58
Zuzana	50	30	18	48
Eliška	51	15	17	32
Ludmila	52	30	21	51
Peter	42	25	17	40
Karel	49	25	22	47
Ondrej	27	12	15	26

Aspekt, ktorým sa respondenti z hľadiska veku najviac zhodovali, je vek vstupu do náboženskej skupiny, ktorý bol väčšinou v období adolescencie, konkrétne neskorej adolescencie, ktorú Macek (1999) vymedzuje na vek od 17 do 20-22 rokov. Toto vekové rozmedzie konverzie sa vo všeobecnosti pokladá za najčastejší vek k náboženskej konverzii. Priemerný vek dekonverzie bol u mojich respondentov okolo štyridsať rokov, pričom je toto číslo len orientačné. Často fyzickej dekonverzii predchádzala dekonverzia psychická a proces bol postupný. Ďalším problematickým bodom v tejto oblasti je tzv. „šedá zóna“, kedy sa jedinec už necíti byť svedkom Jehovovým a neriadi sa pravidlami organizácie, ale oficiálne svoj odchod organizácii nepriznal, ako je to v prípade Elišky, ktorá udržiava vzťahy

s členmi spoločnosti kvôli spoločnému podnikaniu. Priemerný vek mojich respondentov je okolo 46 rokov a ich dĺžka členstva trvala v priemere 21 rokov.

Vďaka špecifickej vzorke tzv. „odpadlíkov“ je logické, že prevažujú negatívne postoje k spoločnosti svedkov Jehovových, čo môže byť ovplyvnené mnohými faktormi, o ktorých som písala v kapitole venovanej odpadlíkom. Pri rozhovoroch som z tohto dôvodu zvýšila pozornosť na svoj neutrálny a nehodnotiaci postoj a rozhovory smerujúce ku kritike náuk či sektárskych techník som nerozvíjala, ak sa netýkali konkrétnej osoby respondenta. Problematické je aj retrospektívne opisovanie pocitov, ktoré súvisia s obdobím aktívneho členstva. Podľa Miovskeho (2006) je tento prístup hodnotný v tom, že ponúka časový odstup a náhľad, vďaka ktorému má respondent možnosť utriedenia svojich pocitov a informácií, ktoré by možno v bezprostrednej situácii nebol schopný explorať. Na druhej strane ale skutočnosť odstupe predstavuje riziko skreslenia informácií a znehodnotenia dát.

7 Metodológia výskumu

Empirická časť mojej práce má kvalitatívny charakter. Hlavnou výskumnou metódou bol pološtruktúrovaný rozhovor, ktorý obsahoval schému základných otázok zameraných na detstvo, obdobie pred konverziou, samotnú konverziu, obdobie pred dekonverziou, dekonverziu a súčasnosť. Snažila som sa postihnúť v podstate celý príbeh jednotlivcov so zreteľom toho, aké boli ich motívy a okolnosti v utváraní ich príbehov, teda premene ich identity. Postupnosť jednotlivých bodov bola často prehádzaná, pretože účastníci zvykli preskakovať z minulosti do prítomnosti. Keďže som sa snažila ich rozprávanie neprerušovať, k nezodpovedaným otázkam som sa vracala neskôr.

Pri rozhovoroch som sa vzhľadom na situáciu odpadlíkov snažila navodiť priateľskú atmosféru, ktorá mi pomohla pri otvorenosti mojich respondentov. Účastníkom som dala vždy na výber, kde by chceli rozhovor zrealizovať. S väčšinou respondentov som sa stretla u nich doma, s niektorými v kludnej kaviarni alebo cez skype, kvôli veľkej vzdialenosti. Všetci účastníci boli informovaní o využití daného rozhovoru pre diplomovú prácu a uistení, že ich anonymita bude zachovaná, pričom podpísali informovaný súhlas. Všetci súhlasili

pred rozhovorom s nahrávaním na diktafón aj spracovaním získaných informácií. Každý rozhovor trval cca od 60 do 90 minút.

Dáta boli zaznamenané pomocou diktafónu a následne doslovne prepísané. Následne som hľadala pasáže, ktoré sa vzťahovali k mojim výskumným otázkam. Začala som metódou farbenia textu (podľa Miovskeho, 2006), kde som odlišne vyznačovala rôzne úseky životných príbehov mojich respondentov. Hľadala som v texte rôzne životné obdobia a každej tejto téme som priradila farbu. To mi uľahčilo orientáciu v textoch a urýchlilo analýzu. Následne som texty kódovala a hľadala súvislosti v dátach a vzájomne prepojovala. Využila som aj metódu zachytenia vzorcov či metódu kontrastov a zrovnávania.

Pre čo najhlbšie pochopenie a ponorenie sa do témy som v rámci výskumu navštívila jedno zhromaždenie Svedkov Jehovových. Pomohlo mi to zachytiť atmosféru, ktorá tam panuje a ktorá pôsobila aj na mojich respondentov, ktorí sa rozhodli konvertovať k tomuto spoločenstvu. Keď som niekedy šla okolo aktívnych členov, ktorí boli v službe a rozdávali časopisy a letáky, snažila som sa pri nich zastaviť. Pomohlo mi to vcítiť sa do situácie, ktorú prežili moji respondenti a do učenia, ktorému verili. Často som sa ich pýtala na rôzne otázky, ktoré som pokladala aj mojím respondentom a vypočula som si aj verzie aktívnych členov. Tieto „rozhovory“ ale boli len pre moje doplnenie vedomostí o náuke svedkov Jehovových a nezahrnula som ich do môjho výskumu.

8 Analýza

Kategórie analýzy sú tvorené s optikou teórie identity ako životného príbehu McAdamsa. Sú radené postupne tak, ako prebiehal životný príbeh každého jedinca, teda od obdobia pred konverziou až po súčasnosť, teda obdobie po dekonverzii.

8.1 Kľúčové udalosti ako okolnosti konverzie

Kľúčové udalosti sú v McAdamsovej teórii identity definované ako najvýznamnejšie scény v životnom príbehu, ktoré mu dávajú štruktúru. Tieto udalosti môžu vysvetľovať pôvod konkrétneho hodnotového systému, ku ktorému sa jedinec rozhodol (McAdams, 1988). V mojej diplomovej práci takto pojaté kľúčové udalosti označujem za okolnosti, ktoré jedinca mohli ovplyvniť pri rozhodnutí konvertovať, vytrvať alebo odísť z organizácie Svedkov Jehovových.

Rodinné zázemie a detstvo

Skoro všetci moji respondenti vyrastali v rodine bez vierovyznania, s absenciou duchovna. Jeden môj respondent pochádzal z klasickej katolíckej neortodoxnej rodiny a jeden pochádzal z rodiny Svedkov Jehovových, pričom rozhodnutie konvertovať bolo na jeho rozhodnutí, preto som ho vo vzorke nechala. Väčšina z nich popisuje svoje detstvo za nepriaznivé, či už čo sa týka rodinnej situácie, alebo v rámci vrstovníckych vzťahov.

Respondenti často popisovali problémy vo vzťahu k rodičom, avšak veľmi opatrne, vzhľadom na chýlostivosť tejto témy. Ak boli problémy vo vzťahu k rodičom, buď boli vzťahnuté na oboch, alebo na otca. Dopady, ktoré popisujú sa týkajú zníženého sebavedomia a túžby po prijatí, ktoré často uviedli do kontrastu so spoločenstvom svedkov Jehovových, ktorí im v tomto smere pomohli.

Nasledujúca respondentka Eliška hovorí o výchove vedúcej k nevnímaniu vlastnej hodnoty. Zároveň otvára tému nepriaznivých vrstovníckych vzťahov: „...já jsem to měla celkem těžké v té rodině, byla jsem sama jako jedináček a táta byl takovej strašně despotickéj, úzkostnej, do teď vlastně nahlíží na ty věci strašně... je takovej rigidní je prostě. A ve mně to od malička vyvolávalo pocit, že nemám žádnou hodnotu, že prostě... všechno rozhodoval řekl „to ti stačí“ prostě nedbal na to, co já bych chtěla ale prostě tady to máš a hotovo... Takže prostě jsem byla takový rodiny a možná i proto jsem vždycky tíhla k takovým věcem. Něco takového, že by to člověka prostě mělo rádo takového jaký je, že má nějakou jistotu že má prostě někdo mě má rád. No a ty lidi byly hrozně sympatický, což jsem taky neznala třeba ze školy... vždycky

jsem měla problém kolektivu.“ Respondentka našla v skupine svedkov Jehovových akési bezpodmienečné prijatie, ktoré v rodine nepocit’ovala. Zároveň u nej hrali role sympatie k členom skupiny, ktoré dávala do kontrastu s kolektívom v škole, kde mala problémy.

Okrem problematických vzťahov s rodičmi teda respondenti popisovali problémy v kolektíve vrstovníkov, do ktorých často nezapadali, dokonca niektorí si prežili aj šikanu.

Zbyněk hovorí o svojom podradnom postavení v kolektíve, kde následne zdôrazňuje kontrast s chovaním členov v organizácii, kde zažil pocit dôležitosti: *„No ale to je jedno, bylo tam teplo. Já ti řeknu upřímně, já jsem se narodil jako zrzavej kluk, a ty lidi to nemají lehký, jako třeba koktavý, hubený. A teď ty posměšky, já jsem byl vždy takovej kašpárek ve třídě, protože jsem se chtěl zviditelnit a byly ty posměšky... A najednou jsem byl tady u těch lidí, kteří si nedělali legraci, brali mě, byl jsem tam něco, potřebovali mě.“*

Teplo, ako slovo vystihujúce pocit pri vstupe k SJ nie je v mojich rozhovoroch neobvyklý. Vystihuje pocity prijatia, lásky, zázemia. Respondenti často hovorili o sympatiách, príjemnej atmosfére, vrelosti členov SJ, o bezpodmienečnom prijatí a láske. Tak ako som písala v teoretickej časti, potreba lásky, prijatia a spolupatričnosti je podľa Maslowa (1954) jednou zo základných ľudských potrieb, ktorú radí hneď nad potrebu istoty a bezpečia. Obe tieto potreby sa u mojich respondentov vo veľkej miere vyskytovali a boli uspokojené práve v Náboženskej spoločnosti Svedkov jehovových. Z Maslowa vychádza vo svojej teórii identity aj McAdams (1988), ktorý potrebu lásky podáva v súvislosti tematických línií, ako ľudský motív vzťahovosti.

V súvislosti s neuspokojivým detstvom ale vyvstáva aj druhý motív z McAdamsovej teórie, a to motív moci, ktorý súvisí so zážitkom vplyvu voči okoliu. Zbyněk napríklad popisoval po vstupe k SJ pocit dôležitosti a vplyvu: *„brali mě, byl jsem tam něco, potrebovali mě“*.

Z hľadiska teórií konverzie, ktoré som popisovala v teoretickej časti tejto práce, sa tu konverzia javí ako určitá copingová stratégia. Spomínala som napríklad výskum Ullmana (1982), ktorý zistil, konvertiti mali tendenciu svoje detstvo označovať za nešťastné. Taktiež tu môže hrať rolu druh attachmentu. Kirkpatrick a Shaver (1990) uviedli, že konverzia môže byť kompenzáciou neistého pripútania v detstve, kde Boh predstavuje postavu spojenú s bezpečným pripútaním. Moji respondenti často popisovali vnímaný nedostatok lásky od

rodičov alebo nedostatok uznania od rovesníkov, z čoho mohli vyvstať práve motívy moci a vzťahovosti, ktoré ovplyvnili rozhodnutie konverzie.

Existenciálne otázky

Keď som sa pýtala na obdobie, ktoré predchádzalo vstupu do organizácie svedkov Jehovových, najčastejšie bolo toto obdobie popisované ako obdobie akéhosi hľadania. Respondenti si často v období pred konverziou kládli otázky po zmysle života.

Monika, ktorá bola vychovávaná v čistom ateizme, popisovala jej spomienku hľadania zmyslu: *„Pamätám si, že som sa modlila. Ale nie doslova, keďže som nebola veriaca ani vedená k viere. Hovorila som si „ach bože ak naozaj existuješ, tak mi to ukáž ako to vlastne je“. To si presne pamätám, že som sedela vo svojej izbe na posteli a som sa takto modlila. Prvý krát asi v živote. Môj muž mi to vlastne vtedy tak v krátkosti vysvetlil a možno splnenie tej modlitby bolo to, že ma zoznámil s tým jeho bratom, s tou jeho rodinou (so Svedkami).“* Moniku podľa jej slov najviac lákala myšlienka večného života, ktorá pramenila z jej prirodzeného strachu zo smrti: *„...vždy som sa bála smrti. Takej ten konečnosti proste, že už to nepokračuje. Preto som bola nadšená, keď to tí svedkovia všetko vyriešili a ja som bola šťastná, že teda nezomriem.“*

Peter popisuje postupný proces atraktivity náuky SJ vzhľadom k jeho existenciálnym otázkam: *„...viedol som s ním debaty a samozrejme som nejak oponoval, natáhoval som sa s ním zozačiatku a potom mi dal knihu „môžeš žiť navždy“. Takže to som si za víkend celé prečítal, potom už som mal aj bibliu a zapáčilo sa mi to, že som dostal odpovede na moje otázky, že čo je po smrti, vzkriesenie, večný život a všetky tieto záležitosti. A kto je Boh a čo je duša a podobne. Čiže mňa to vtedy oslovilo, že ono mi to zadefinovalo vôbec svet, život, Boha a všetky tieto fenomény. Tak som mal ten pocit, ten objavný, že našiel som pravdu... Mňa zaujalo to, že som mal pocit, že som porozumel bibliu a bibliu som bral ako autoritu. No a mal som pocit, že som dostal kľúč k porozumeniu a tým pádom som dostal odpoveď na všetky tie otázky.“*

V teoretickej časti som hovorila o troch hlavných rovinách motivácie k náboženskej konverzii, kde primárnou bola existenciálna senzitivita človeka (Remeš, 2002), ktorá súvisí s potrebou transcendentného zakotvenia života, ktorá presahuje materiálne hodnoty a prítomnosť (Vágnerová, 2004). Práve otázka toho, či má život nejaký zmysel sa prirodzene spája s otázkou smrti a strachom z nej. U mojich respondentov bol práve večný život, ako ho interpretuje náuka svedkov Jehovových silnou motiváciou ku konverzii. Táto náuka ponúka jasnú definíciu toho, čo bude po smrti jej členov a ako to bude prebiehať.

Tento typ otázok je príznačný pre obdobie adolescencie. Tak, ako som spomínala v teoretickej časti venovanej identite, Erikson (2002) považuje tento vek obdobím krízy medzi identitou a konfúziou rolí. Dospievajúci sa nachádza v stave moratória medzi morálkou, ktorú sa naučil a tou, ktorú bude ďalej rozvíjať. S potrebou kontinuity a stálosti sveta súvisí aj jeho výber ideológie, ktoré je pre toto obdobie obvyklé. Rovnako McAdams (1988) tvrdí, že otázky, na ktoré adolescent hľadá odpovede ho môžu priviesť k prijatiu zjednodušených náuk, ktoré sľubujú jasné definície toho, čo sa javí ako nejednoznačné. Tieto odpovede jednoznačne ponúka náuka svedkov Jehovových, ktorá je jasne daná a nemenná. V mojom výskume sa potvrdilo, ako aj v mnohých ďalších (napríklad v spomínanom výskume Humpla z roku 2001), že skoro všetci moji respondenti sa nachádzali v období adolescencie, keď sa rozhodli konvertovať do tejto organizácie.

Hľadanie pokladá Rambo za jednu z fáz procesu konverzie, pričom nemusí byť aktívnym hľadaním viery, ale aj pasívnym prijatím nových možností celkovo (Rambo, 1993, 2012). Moji respondenti už pred stretnutím s členmi danej náboženskej spoločnosti pociťovali určitý duchovný hlad a pokladali si otázky po zmysle života. Ako som spomínala, tento aspekt je obvyklý vo veku dospievania, v ktorom sa väčšina z nich nachádzala. Nikto z nich ale sám nevyhľadal náuku svedkov Jehovových a spočiatku k nej mali často odmietavý postoj. Ich prijatie bolo spôsobené hlavne aktivitou členov spoločnosti, bez ktorej by zrejme k prijatiu náuku nedošlo.

Životná dilema

U respondentov sa často pred pripojením objavoval určitý životný problém alebo medzník, ktorého možným riešením bolo členstvo v tejto náboženskej skupine. Najčastejšie sa objavovala prekážka pri splnení plánovaných cieľov alebo určitá zmena v živote respondentov. Obvykle táto zmena súvisela so zmenou prostredia či vzdialenia sa od svojich blízkych. Objavili sa aj úmrtia blízkych členov alebo obecné vnímanie negatívnych javov v spoločnosti. Často tieto aspekty sprevádzali pocity osamelosti či prázdnoty.

Ludmila napríklad popisuje stroskotanie jej životného sna pred pripojením, kedy ju neprijali na jej vysnívanú školu: *„... tak ma samozrejme neprijali na tú architektúru. No a vtedy sa mi zrútil môj svet ktorý som si vždy vysnívala, že vyštudujem architektúru a budem projektovať stavby, no a ja som nevedela čo ďalej robiť a bola som vo veľmi zlom psychickom stave... no a ja som bola pokrstená v lete, mesiac*

predtým mi zomrel otec, na jeseň prišla nežná revolúcia, takže to bol taký rok hľadania niečoho, strácania niečoho hej aj v mojom živote. A aj som videla, že vo svete sa niečo deje a teraz ja ako mladá 21 ročná som sa práve toho chytila hej, som sa chytila Jehovových svedkov... ponúkli mi bibliu, že biblia ukazuje riešenie všetkých problémov, ktoré sú vo svete, ktoré človek má, že môže mať iný život a to nie len teraz, ale aj v budúcnosti...“ Respondentka popisuje kumuláciu rôznych okolností, ktoré viedli ku konverzii. Rovno spája svoju vtedajšiu situáciu s „chytením sa“ náuky svedkov. Našla v nej novú víziu jej života, ktorý nadobudol iný zmysel.

To, že život, aký doteraz respondenti poznali, má podľa Svedkov Jehovových zachvíľu končiť, malo pre nich veľký význam. Znamenalo to, že ich problémy, ktoré zrovna riešili, už nebudú podstatné a podľa toho zmenili svoje životné nastavenie.

Monika popisuje situáciu, kedy ju matka tlačila do štúdia VŠ: *„Chcela silou mocou od nás aby sme študovali a aby sme sa mali dobre. No a ako na nás tlačila tak tým pádom som ani nemala chuť do toho štúdia. No a potom prišlo niečo iné, to že nemusím študovať že budem žiť večne a budem sa mať dobre a tak. Tak som vtedy mojej mame proste povedala že som sa vydala týmto smerom“.* Tenzia, ktorú cítila z rozhodovania sa, či ísť alebo neísť na vysokú školu bola vyriešená blízkou zmenou, ktorá má podľa svedkov Jehovových prísť. V živote, ktorý si predstavovala po konci sveta nemala vysoká škola dôležitú úlohu, dodáva: *„Áno, načo však to malo celé skončiť.“*

Ako som písala v teoretickej časti, kde som sa venovala procesu konverzie, všeobecne sa bádatelia zhodujú, že konverzii predchádza kríza alebo vnútorný zmätok, po ktorom prichádza otvorenie sa novým možnostiam. Rambo hovorí o nasledujúcej fáze hľadania, ktoré je intenzívnejšie v neobvyklých záťažových situáciách. Jedinci nachádzajú v náboženskej skupine nové možnosti, ktoré vyplnia ich prázdnotu. Táto fáza nemusí súvisieť s hľadaním náboženského presvedčenia, ale môže byť aj pasívnym prijatím nových možností (Rambo, 1993, 2011). To súvisí aj s mojimi respondentami, ktorí nehľadali konkrétne spoločnosť Svedkov Jehovových. Naopak členovia tejto skupiny ich aktívne oslovili. V súvislosti s motívmi konverzie hovorila napríklad Vágnerová (2004) o členstve v náboženskej skupine ako prejave úniku od problémov, kde v reakcii na určitú životnú záťaž jedinec prijme náboženské spoločenstvo ako ich riešenie. Pre mojich respondentov je riešením nadobudnutie nového zmyslu, v ktorom ich problémy už nemajú miesto.

Okrem osobných problémov, ktoré respondenti riešili, si niektorí z nich všímali obecné problémy vo svete. Často si všímali určitú nespravodlivosť v spoločnosti, ktorá mala

byť vyriešená intervenciou podľa nauky Svedkov Jehovových, teda koncom tohto systému a začatím nového, lepšieho. Respondenti teda často zdôrazňovali víziu lepšieho sveta s lepšími ľuďmi, ktorých budú súčasťou.

Karel si napríklad po návrate z vojenskej služby uvedomil negatívne javy vo svete, ktorých zmena bola pre neho atraktívna: „*No tak tam na vojne som samozrejme videl veľa nepravostí a nespravodlivosti a som si hovoril, že aký to má význam a čo to vlastne znamená, tak som si uvedomil, že oni asi majú pravdu, že je to strašný systém, ktorý by sa mal odstrániť... bude alternatíva toho systému, čo je teraz. Že bude zmena, že niečo zasiahne a vyrieši sa to. A že tu zostanú len ľudia, ktorí si to zaslúžia.*“

Z hľadiska tematických línií z McAdamsovej teórie je vidieť v tejto či podobných prehláseniach určitý motív moci. Členstvo v organizácii, ktorá „zachráni svet“, kde ostanú len tí, ktorých si Boh vybral implikuje veľký pocit dôležitosti a výnimočnosti nad ostatnými ľuďmi, ktorí nie sú členmi tejto náboženskej skupiny.

Sprostredkovatelia viery

Veľkú rolu u mojich respondentov zohrali členovia svedkov Jehovových, s ktorými na začiatku prišli do kontaktu. Pociťovali k nim sympatie, ktoré boli pre nich obojstranné. Dôležitou sa často stala aj osobnosť či charizma sprostredkovateľa viery, ktorý ich k viere priviedol.

Peter popisuje charizmu tohoto človeka: „*...ešte tým, že on bol taký hodne inteligentný charizmatiký, zohralo to podľa mňa silnú úlohu. Možno keby bol mormon, tak som mormon, alebo keby bol adventista, tak som adventista. On bol mimoriadne silná osobnosť, možno najviac ako som v živote stretol a to teda na mňa pôsobilo.*“ Táto výpoveď značí, že osobnosť sprostredkovateľa viery zohrala možno ešte väčšiu úlohu, než náuka, ku ktorej sa tento respondent neskôr prihlásil. Rambo (1993) hovoril v rámci fáze stretnutia s náboženskou skupinou o silnom vplyve misionára na budúcu konverziu. Zastupuje vodcu, ktorý ponúka konvertujúcemu vzor, usmernenie života alebo potvrdenie jeho hodnoty.

Monika zase hovorila o rešpekte, ktorý cítila z člena SJ, ktorý ju motivoval: „*...on bol taký frajer namyslený, ale tým aký bol vo mne vzbudzoval určitý rešpekt, že keď on má taký názor... alebo napríklad, že je magistra v lekárni, že som ju brala ako múdru vieš a bola svedkyňa...*“ Pre respondentku bolo dôležité, akí jedinci zastupujú spoločnosť svedkov Jehovových, čo malo vplyv na jej

rozhodovanie v kontexte konverzie. Z rešpektu k jej členom si následne pestovala rešpekt k náuke, o ktorej mala zo začiatku pochybnosti.

Rovnako Eliška popisovala dôveru k náuke vďaka ľuďom, ktorých si spájala s vyšším vzdelaním a racionálnym myslením: *„Prostě můj manžel studoval elektro a byl takový racionální a prostě všechno jako bral tak racionálně a technicky. Tak jsem si řekla, že takovýhle člověk když tomu věří, tak to musí být pravda. Kdyby to byla nějaká stará babička nebo někdo takový, tak bych tomu neměla takovou důvěru.“*

Oveľa dôležitejšou okolnosťou, ktorá rozhodovala o konverzii, boli sympatie k členom svedkov Jehovových. Často sa s tak príjemnými ľuďmi moji respondenti v predošlom živote nestretli. Opisovali ich ako milých, vrelých a prijímajúcich.

Napríklad Karel popisoval pocity, ktoré prežíval pri členoch SJ: *„No oni boli také milí. Oni ma objali keď ma videli, tešili sme sa, že sme spolu. Taká proste atmosféra, že niekam patrí akože. Lebo v podstate som bol, viete mladý človek, tak každý sa chce nejak stretávať a mať nejaké spoločenstvo.“* Sám hovorí o potrebe niekam patriť, ktorú vtedy pociťoval. Eliška popisovala zlomovú udalosť, kedy dostala od členov lásku, ktorú potrebovala: *„zjistila jsem, že mě to jako oslovuje. jako citově že mě to oslovuje jako nikdy nic. Z domova mě nikdy nic takového neoslovilo. Bylo to zvláštní, bylo to takové... Jako když Vám někdo řekne, že vás má rád a teď by se z toho třeba úplně rozpláчете, něco takového.“*

Potreba spolupatričnosti, prijatia a lásky sú pojmy, ktoré sa radia do jednej kategórii v Maslowovej hierarchii ľudských potrieb. Tieto potreby už som spomínala v kontexte rodinného zázemia a detstva mojich respondentov. Spoločnosť svedkov Jehovových značne pôsobí na afektívnu oblasť jedincov. Afektivitu ako motív popisovali aj Lofland a Skonovd (1981), kde hovorili o konverzii, ktorá vzniká účasťou. Jej podstatou sú teda medziľudské vzťahy, ktoré pomáhajú znútorniť si ideológiu a pre proces premeny je dôležité osobné pripútanie k ostatným. V tejto súvislosti znovu vyvstáva motív vzťahovosti, ako ho popisoval vo svojej teórii identity McAdams (1988).

Potvrdenie správnosti výberu SJ

Respondenti popisovali často kľúčové udalosti, ktoré súviseli s potvrdením správnosti náuky svedkov Jehovových, o ktorých mali ešte pochybnosti. Slúžili im ako dôkazy toho, že to, čo Svedkovia tvrdia, je pravda a že cesta k nim je tá správna.

Monika popisuje situáciu vo svete, ktorou si spojila hlásaný koniec sveta: *„vtedy bola vojna v Perzskom zálive a tým že spadla tá opona, padol komunizmus, tak sa otvorilo všetko a ja som si myslela, že tou vojnou nastal koniec sveta“*. Apokalyptické očakávanie je jedným z hlavných črt svedkov Jehovových a pre uveriteľnosť tohto aspektu používajú rôzne dôkazy, ktoré ho potvrdzujú. Ako popisuje Vojtíšek (2007a), hovoria napríklad o postupnom upadaní morálky, hrozbe vojny či ekologickej katastrofe. Respondenti v mojom výskume si práve tieto aspekty všímali a postupne im „logicky“ zapadali do seba, čím posilnili svoju príslušnosť a vieru k tomuto spoločenstvu.

Boli aj respondenti, ktorí popisovali určité „znamenia“ z hora, ktoré brali ako znamenia od Boha, že si vybrali správne, napríklad oslovenie svedkom Jehovovým práve vo chvíli, keď to najviac potrebovali. Tieto „znamenia“ ale respondenti videli aj počas členstva, kedy sa dostali napríklad do rozporu s náukou.

Eliška sa konfrontovala so strachom kvôli neplneniu povinnej vojenskej služby jej manžela. Za porušenie vtedajšieho zákona hrozilo väzenie, no za porušenie pravidiel svedkov Jehovových hrozilo vylúčenie. Vyriešenie tejto situácie chápala taktiež ako znamenie, ktoré posilnilo jej vieru: *„Strašne mě to mrzelo, hrozně jsem se bála... Jenomže to jsme se dozvěděli, že to Svědkové nepovolují a kdyby to někdo udělal tak ho vyloučí. Já jsem se ptala proč? A oni mi to vůbec nedokázali vysvětlit, nějak mi to vysvětlili ale já tomu nerozuměla a myslím si že ani oni... nakonec jsme to uhráli s nějakou diagnózou z psychiatrie. Tak jsem byla konečně šťastná a ještě jsem si řekla, že to snad musí být nějaký osud, že to je něco shora to bylo, tak mi to ještě posílilo tu víru.“*

Potvrdenie správnosti, že je jedinec v správnej organizácii ako kľúčová udalosť v životnom príbehu je odlišná, ako u kľúčových udalostí, o ktorých som písala vyššie. Podľa McAdamsa (1988) kľúčové udalosti môžu vysvetľovať okrem genézie určitého hodnotového systému aj potvrdenie existujúceho. Tak je tomu práve v tejto podkapitole, kde si moji respondenti vysvetľovali rôzne udalosti ako dôkazy toho, že sa rozhodli ísť správnou cestou, čo posilňovalo ich vieru.

8.2 Prijaté hodnoty a presvedčenia konverziou

Ideologické nastavenie podľa McAdamsa (1988) stojí na pozadí hodnôt a presvedčení a slúži ako kontext, v rámci ktorého životný príbeh jedinca dáva zmysel. Práve transformácia tohto nastavenia je najhlbšou premenou identity, v mojom prípade náboženská konverzia. Moji respondenti prijali v organizácii nové hodnoty a presvedčenia, ktorým prispôbobi svoj život. Mojim cieľom bolo zistiť, v čom táto premena spočívala a aké boli jej dôsledky.

Lepší človek

Premena z pohľadu respondentov spočívala v snahe byť lepším človekom s novými, lepšími hodnotami, ktoré sú v súlade s náukou Svedkov Jehovových. Jedinci prijatím danej náuky preberajú nové hodnoty, ktoré sú typické pre kresťanskú osobnosť. Zároveň do ich života prichádza autorita, ktorá poskytuje normy a pravidlá, ktoré si jedinci osvojujú.

Prítomnosť autority, ktorá udáva hodnoty bola obvykle pre mojich respondentov oslobodzujúca. Peter v tomto kontexte hovoril o prenesení bremena samostatného rozhodovania: „...cítal som, že viem, čo mám robiť. Bral som to, že mi to hovorí niekto múdrejší, schopnejší, kto sa o mňa stará hej... nejaký veľký brat, ktorý mi povie, čo mám a nemám robiť.. Zuzana hovorí o stabilite, ktorú potrebovala: *Prostě mi dávali tu stabilitu, tak bych to nazvala, že jsem věděla co mám dělat a jak je to správně.*“

Náboženské presvedčenie, ktoré respondenti prijali, prinieslo do ich života istotu toho, čo je správne a čo nie. Dostali tak návod k tomu, ako sa stať lepším človekom, za ktorého sa následne pokladali.

Monika hovorí o rešpekte a pokore pred bohom a zmene správania sa k ľuďom, ktorá sa diala v kontexte nadobudnutej viery: *mala som rešpekt pred bohom. Tým, že som začala veriť a ja som tomu naozaj verila, ja som bola pokorná a tým pádom som aj k ľuďom bola iná v tom, že aj keď som mala s tými rodičmi problémy a so sestrou tak som bola k nim milá, snažila som sa, skákala som okolo nich, bola som dobrou dcérou a dobrým človekom. Snažila som sa byť, ale možno až moc a seba som zase strčila niekam dozadu.* O vlastnosti dobrého človeka hovorí v minulom čase, ako o niečom, čo súviselo s daným náboženským presvedčením. Uznáva, že jej snaha byť dobrým človekom v rámci danej viery prekročila určitú hranicu, kedy nebrala ohľad na vlastné potreby.

Pocit „lepšieho človeka“ súvisí s pocitom výnimočnosti. Svedkovia Jehovovi sa považujú za jedinú správnu organizáciu, čím posilňujú svoju jedinečnosť. Vo výpovediach

mojich respondentov sa často objavoval pocit výnimočnosti, dôležitosti či hrdosti spojenou s tým, že sú členmi tejto náboženskej spoločnosti a že prijali hodnoty a presvedčenia, ktoré sú s nimi spojené. Pokladali sa za tých, ktorí chcú zachrániť ostatných pred zničením v Armagedone, pretože v ňom poľa náuky prežijú len tí, ktorí slúžia Jehovovi.

Ludmila výstižne popisuje jej pocity, ktoré sú spojené s týmito aspektami: „...vtedy som si myslela, že patríam k vyvolenému ľudu, že som Bohom vyvolená, že Boh ma videl, že som taká dobrá, že môžem patriť do tejto organizácie. Myslela som, že som niečo viac ako druhí ľudia v tej dobe... že oni sú hlúpi a nechcú prijať pravdu a mňa si Boh vybral. No bola som taká ako namyslená na to, že ja tam môžem byť a oni nie. To je akoby ste boli na nejakom ostrove a objavili by ste loď, že sa môžete z toho ostrova dostať hej? A ja som tú loď objavila a všetkým som to chcela povedať, že je východisko z tohto sveta, že môžu spoznať Boha a tiež som si myslela, že Boh vedie túto organizáciu, že len skrz ňu sa k nemu dá dostať, no a tak som sa cítila dôležitá, že im to môžem ako ja povedať a pomôcť im.“ Respondentka nadobudla pocit, že členstvo v spoločnosti Svedkov Jehovových ju činí vyvolenou. Ľudí, ktorí do organizácie nepatrili pokladala za obmedzených. Z toho vyplýva viditeľná nadradenosť, ktorá sa spája s identitou svedka, ktorú vtedy mala.

Mirka zažila situáciu, kedy pri ohrození života odmietla prijať krv: „...vtedy som aj povedala doktorke, čo by som nikdy nepovedala, že „ja sa budem modliť“. Nehanbila som sa za to, bola som na to pyšná. Ja som bola hrdá veriaca a Svedkyňa ako svet.“ Respondentka sa tu postavila za svoju vieru aj za cenu ohrozenia života a negatívnych reakcií okolia. Obhajovanie toho, že je chránená svojou vierou zvyšovalo jej sebahodnotenie. Zároveň dodala, že by túto vec, nebyť členkov organizácie, nikdy nepovedala.

Dôraz na výlučnosť skupiny môže byť nebezpečná, pretože vzbudzuje pocit nadradenosti a bráni kritickému porovnaniu svojho presvedčenia s iným (Humpl, 2002). Väčšia či menšia nadradenosť z popisu „svedkovskej“ identity mojich respondentov bola obvyklá. Boli v postavení, kedy boli v „správnej“ skupine, na rozdiel od ostatných ľudí. Zároveň mali tú moc, aby zachraňovali ďalších ľudí. McAdams (1988) sa v pojatí moci v tematických líniách identity inšpiroval McClellandom, ktorý rozlíšil ako osobný, tak socializovaný druh moci, ktorý je príznačný pre mojich respondentov. Zdrojom moci je teda zástupná osoba, z ktorej je moc prijímaná a využívaná k ovplyvňovaniu druhých.

Prispôsobenie sa blízkeму koncu

Premena životných hodnôt či priorit mojich respondentov vstupom do organizácie súvisela aj s redefináciou životnej perspektívy. Podľa učenia, ktoré prijali za svoje, mal tento život ako ho poznáme, čoskoro skončiť. Ich plány do budúcnosti sa teda prispôbili tomuto aspektu, čo obnášalo život v skromnosti, bez veľkých plánov, zameraný na varovanie ostatných pred koncom sveta, ktorého záchranou je slúžiť Jehovovi.

Ondrej výstižne popísal pohľad na svet v perspektíve svedka, ktorý očakáva koniec sveta: „*Ono strašne veľa robí, keď žijete v domnienke, že svet končí. Ja som bol taký malý apokalyptik, ktorý nemal problém v autobuse počúvať orchestrálnu hudbu a predstavovať si, ako je svet zničený, nepreháňam. Ja som žil s tým, že možno strednú školu ani nedokončím, mojej mame bolo povedané, že do školy ani nestihnem, že už bude koniec. Stále sme boli infikovaní, stále nám dávali do hlavy nejaké hrozby blízkeho konca, čiže čokoľvek som robil, akékoľvek ciele som si dával, tak všetko bolo už s predstavou blízkeho konca sveta. Preto napríklad aj na prácu som sa díval, ako na nutné zlo. Slúžil na to, aby som mal nejaké nevyhnutné prostriedky, jedenie, nejaké bývanie, ale hlavná zložka môjho života a moja práca mala byť zvestovanie a varovanie ľudí pred koncom.*“

Očakávanie blízkeho konca mojich respondentov hlboko ovplyvnilo. Nemalo pre nich zmysel ísť na vysokú školu či pracovať na vlastnej kariére, čo po odchode z organizácie ľutovali.

Ludmila, ktorá bola v organizácii 30 rokov opisuje tieto roky ako premárnené: „*...celý svoj život som si takto zadelila, že som... Ja som potom mohla ísť na vysokú školu, lebo totalita padla, no ale už v žiadnom prípade, už svoje zamestnanie, svoj život som si takto zadelila, že je to koniec sveta a podľa toho som žila proste. Všetko ďalej sa odvíjalo od toho, že proste príde koniec sveta...Až potom o veľa rokov som sa začala trápiť na tým, že aký je život ťažký aj bez tej školy aj bez práce ... To proste.. ja mám pocit, že mi zobrali celý život...*“

V tejto súvislosti vyvstáva ďalšia z kategórií identity ako životného príbehu McAdamsa. Tak ako sa minulosť a súčasnosť dá vidieť prostredníctvom kľúčových udalostí či hodnôt a presvedčení, očakávaná budúcnosť vyžaduje perspektívy a ciele, ktoré sa zameriavajú hlavne na generativitu života (McAdams, 1988). U svedkov Jehovových sa tento aspekt radikálne mení, pretože s budúcnosťou na tomto svete nepočítajú. S tým súvisia aspekty, ktoré sa vyskytli v rozhovoroch, týkajúce sa neplánovania rodiny, detí či kariéry. S výstupom z organizácie sa ale znovu perspektívy a ciele premieňajú a moji respondenti

často narazili na to, že už je na vytváranie týchto produktov života neskoro. Tým sa budem zaoberať v časti venovanej životu po odchode, teda identitou odpadlíka.

Zanechanie pôvodného spôsobu života

S identitou svedka prichádzal aj nový životný štýl a spôsob žitia. S prijatím novej identity ale súvisí opustenie tej starej. Respondenti postupne zanechávali svoje staré zvyky a prispôbili sa novému životu v organizácii, v ktorom už nemali svoje miesto.

Karel napríklad popisuje zmenu svojho správania v spoločnosti: „...prestal som sa tak zabávať... mal som iné plány v tej komunite. Nechcel som mať deti, ani teda manželka nemohla, takže som bol rád, lebo však som si myslel, že príde nový systém a oni už budú žiť v tom novom systéme (smiech). Že tento svet je nič moc. V práci keď som bol, tak som prestal nadávať, piť som nechodil, neoslavoval som tie narodeniny. No a keď boli nejaké podnikové večierky, tak ešte pár krát som tam bol, ale bol som tam taký na ihlách a potom som proste začal sa viac venovať tej svedkovskej činnosti tak som postupne sa tam ani neobjavoval. Ani tá hudba ma už tak nebavila, som si sem tam brnkal doma na gitare ale postupne aj to opadávalo a prestal som sa tomu nejak venovať.“ Respondent sa prestal zabávať s priateľmi, prestal oslavovať narodeniny a postupom času sa úplne vyhýbal spoločenským akciám. Nový životný cieľ spôsobil aj to, že nechcel mať potomkov. Pôvodný záujem o hudbu ako koníček taktiež postupne opadával.

Časom sa obvykle začali objavovať pocity spojené s túžbou vrátiť sa k niečomu z pôvodného života, s čím prichádzali pocity viny. Peter hovorí o výčitkách, ktoré mal z potreby vrátiť sa k svojmu pôvodnému koníčku, teda k hudbe: „Mal som obľúbené moje Iron Maiden, môj obľúbený album som si trebárs potom aj pustil, mal som teda výčitky svedomia, potom som si aj cédečko kúpil, potom som ho zase zahodil. Proste, že som vnútorne cítil, že však nie je to až také zlé, no ale nemal by som.“

V rozhovoroch sa často objavovalo potláčanie prirodzených pudov či túžob. Respondenti v mojich rozhovoroch sa museli vyrovnávať s potlačovaním sexuality, ktorá hrala v ich pôvodnom živote dôležitú úlohu.

Pre Viktora bolo ťažké vzdať sa pôvodného spôsobu života ako sexuálne aktívneho: „to je takový, jak to mám říct, já jsem prostě velmi sexuálně aktivní člověk. Jak bych to řekl ...opravdu jsem byl takový divoký člověk. No a s tím jsem přestal. Ale bylo to pro mě muka. Snažil jsem se teda zaobírat těma duchovníma věcmi, abych na to nemyslel, ale nezvládal jsem to.“ Ondrej sa so sexuálnym strádaním vyrovnával vyhýbaním sa ženskej spoločnosti a trestaním sa za zlé myšlienky: „To

produkovalo obrovské výčitky, takže na jednu stranu záujem o opačné pohlavie, na druhú stranu „nesmieš, nie sú to svedkyne“. Samozrejme predstavy sexuálne, tak to bolo celé zacyklené, to som si niečo začal predstavovať a potom na zemi plač, modlitba, mentálne bičovanie. Takže strašne som trpel. Nechcem to preháňať, ale keby ste ma videla vtedy... Tak preto som si povedal, že nepôjdem na strednú školu, kde sú dievčatá, lebo viem, že by som sa asi neovládal a vybuchlo by to so mnou a veľmi rýchlo by ma vylúčili.“

Súčasťou premeny bol aj vizuálny štýl, ktorý predtým vyjadroval individualitu respondentov. Peter zdôrazňoval oblečenie, ktoré musel dodržiavať a ktoré predtým nemal rád, rovnako ako teraz, po odchode od SJ: *„Ja som odjakživa naznášal kravaty a tieto veci a fičal som na tom 25 rokov. Takže jasné, chýbalo mi, že by som nemusel byť neustále navlečený v kravate. Bolo to pre mňa obmedzujúce, kravata a oblek, ale bral som to ako istú obeť. Že proste takto to je, prezentujem tú skupinu a nič sa nedá robiť. Potom si na to zvykneš. Ale len pre ilustráciu, ja som kravatu mal naposledy, keď som bol naposledy na zhromaždení a odvtedy som kravatu na sebe nemal a to som bol na svadbách a kade tade. Mám k tomu odpor si ju viazať, lebo mi vždy nabehnú tie asociácie.“*

Tieto aspekty by sa dali nazvať aj „obetami za konverziu“. Respondenti sa rozhodli prijať novú identitu, ktorá zahrňovala hodnoty a presvedčenia svedkov Jehovových, ktorá otvára aj nové perspektívy a ciele do budúcnosti. V teoretickej časti v rámci pôsobenia nových náboženských hnutí na psychiku jedinca spomínala, že ovplyvňuje prežívanie, myslenie a chovanie človeka. Vágnerová (2004) hovorí o prijatí novej role ako súčasť novej identity. Miera premeny identity jedinca závisí na tom, ako je táto rola pre neho dôležitá. Často s premenou súvisí upozadenie vlastných potrieb a eliminácia typických vlastností, ktorými predtým jedinec disponoval. Moji respondenti boli ochotní vzdať sa svojich predošlých záľub, koníčkov, prirodzených potrieb, ale aj svojich typických čŕt, napríklad čo sa týka svojho vzhľadu. Zároveň zmenili svoj pohľad na svet a svoje postavenie v ňom, vrátane vlastnej budúcnosti.

Nízka asertivita

Z rozprávania mojich respondentov o tom, akým človekom boli počas členstva, je viditeľná ich nadobudnutá poslušnosť v rámci pravidiel organizácie. Z toho vyplýva znížená asertivita a upozadenie vlastných potrieb. Negatívum tohto aspektu si väčšina respondentov uvedomovala až po odchode z organizácie, alebo v období pochybností. V čase aktívneho členstva im ale tento aspekt nevadil.

Zbynek napríklad popisuje situáciu so zborovým starším, ktorý mu naznačil, že jeho oblečenie je na zhromaždenie nevhodné: „...já jsem si vzal takovou modrou košili světlou. No a teď jsem tam seděl před sálem, čekal, přišel za mnou starší, „hele bratře ty máš nějakou jinou košili“ a já proč? A on, že vypadám jak nádražák. Teď bych ho do pryč poslal, ale tehdy jsem šel hezky nahoru, protože jsem tam bydlel a hezky jsem se převléknul. On mě pak pochválil a oba jsme byly spokojený no.“ Reakciou na túto kritiku bola poslušná výmena oblečenia, ktorá bola následne pochválená. Respondent sa v podstate cítil dobre, pretože uspokojil potrebu organizácie, ale ako sám hovorí, v súčasnosti by sa takýmto spôsobom nezachoval.

Ondrej taktiež hovorí o nízkej asertivite, ktorú mal v dobe členstva: „Vtedy som bol človekom, ktorý nevedel povedať nie... pritakával som, nechával som sa všetkým ovplyvňovať, názormi starších, stále som sa prispôboval...“

Poslušnutie autority v podobe zborových starších je pre svedka Jehovového normálne. Na samotných oficiálnych stránkach sa píše, že Jehova im dal zborových starších a úcta k Jehovovi sa uplatňuje tým, že sa členovia budú riadiť pokynmi ľudí, prostredníctvom ktorých Jehova prehovára. Ak odmietajú ich rady (interpretovanej ako pomoci), odmietajú tak samotného Boha (jw.org). Rady od „starších“ v zbore sú interpretované ako rady od Boha, rovnako ako zákazy. Poslušnosť je následne odmenená pocitom výnimočnosti členstva. Zo začiatku členstva niektorí moji respondenti považovali autoritu za žiadúcu a potrebnú. Dodala im istotu, poriadok a štruktúru v ich živote a odbremenila ich od stresu z rozhodovania (podobne o tomto aspekte hovorila Vágnerová, 2004). Nariadenia, ktoré prichádzali od autority v zbore boli vnímané ako od samotného Boha a respondenti tento aspekt nerozlišovali. Po odchode z organizácie si mnohí respondenti uvedomovali, že v podstate plnili príkazy ľudí, ktorým sa podriaďovali, na čo sa dívajú s odstupom času negatívne. Sami svoju identitu svedka popisujú ako konformnú, neasertívnu a neschopnú vlastných rozhodnutí. Po odchode sa pokladajú za autonómne bytosti, ktoré sa môžu sami rozhodovať.

To, ako sa respondenti s odstupom času definujú v rámci bývalého členstva, pripomína predčasne uzavretú identitu podľa Marciu alebo normatívne orientovanú identitu podľa Bezonského. Ide o rigiditu v chovaní, pasívne osvojovanie názorov referenčných skupín bez aktívneho zvažovania. Predčasne uzavretá identita je spôsobená absenciou krízy, ale prijatím záväzku. Respondenti síce boli v období, ktoré je pre krízu príznačné a

vyskytovali sa u nich existenciálne otázky a potreba zadefinovať svet, ale stretnutie aktívneho zvestovateľa z danej organizácie mohlo tento proces urýchliť a spôsobiť jej predčasné uzavretie.

Výkonný svedok

S vyššie popísanou poslušnosťou súvisí aj nová identita, ktorá so sebou niesla rolu „výkonného svedka“, ktorého hlavnou náplňou bolo intenzívne zvestovať a správať sa podľa pravidiel organizácie. Aspekt, ktorý sa objavil u všetkých mojich respondentov vo väčšej či menšej miere, bol neustály pocit viny či stres z toho, že sa nechovajú ako plnohodnotní Svedkovia.

Eliška zdôrazňuje pocit zlyhávania, ktorý pociťovala v organizácii v súvislosti s hodnotením ostatných členov organizácie: *„Já jsem furt byla takový ten nevýkonný svědek, který má málo hodin ve službě, pořád unavená, taková neaktivní . A tak jsem si vysloužila takový ten názor na mě, že jsem prostě... ona nechodí, ona neslouží, ona se nesnaží... Takže já jsem to vnímala jako takový svůj problém, jako svoje selhání, jako že jsem špatná.“* Na výkone v kazateľskej činnosti si respondentka stavala svoje sebahodnotenie. Služba, teda zvestovanie bolo u mojich respondentov merítkom ich hodnoty. Čím viac mali hodín v službe, tým väčšie ocenenie v organizácii dostali.

V snahe vyhnúť sa týmto pocitom Monika popisuje svoju s kontrolou počtu rozdанных časopisov v službe: *„...dávali sa tam také kartičky, že kto koľko rozdal časopisov, koľko si mala štúdií, koľko ľudí si oslovila.. A tým, že som bola veriaca, tak som nepodvádzala, takže tam bolo niekedy len jedno číselko, jeden časopis čo som nakoniec ocovi nanútila. Aj keď išiel do Ruska tak som mu do ruksaka napchala Strážne Veže.“* Respondentka tu popisuje strach z toho, že bude hodnotená nedostatočne. To, že v podstate „podvádzala“ svedčí o tom, že túto činnosť robila viac pre hodnotenie organizáciou, ako hodnotenie Bohom.

Rola výkonného svedka súvisí s poslušnosťou voči vonkajšej autorite. Moji respondenti vyjadrovali poslušnosť voči organizácii a spätná väzba bola pre nich veľmi dôležitou súčasťou potvrdenia vlastnej hodnoty. S vysokou mierou poslušnosti súvisí autoritársky spôsob vedenia, ako som ho popisovala v teoretickej časti práce, ktorý je v tejto organizácii zjavný. Ako sa ale v mojom výskume ukázalo, postupom času sa toto obmedzovanie stávalo čoraz negatívnejším javom a bolo často dôvodom k odchodu. Tento fakt môže byť spôsobený mnohými faktormi, napríklad postupujúcim vekom respondentov,

kedy sa ich potreby menili, alebo postupným opadnutím pôvodnej eufórie. Zároveň mohla nespokojnosť prísť z iného aspektu, ktorý následne poukázal na ďalší.

Vzťahy zúžené na organizáciu

Súčasťou konverzie mojich respondentov bolo postupné prerušenie sociálnych väzieb mimo organizáciu. Postupom času sa okruh známych a priateľov zúžil na členov svedkov Jehovových. Kontakt s okolím bol väčšinou obmedzený na zvestovanie či nutný kontakt v pracovnej sfére. Na oficiálnych stránkach svedkov Jehovových sa píše: *„Kto sa priateli s hlupákmi, zle dopadne. Priatelia, ktorí milujú Boha, nám pomôžu, aby sme mu zostali verní. Čo nám pomôže múdro si vyberať priateľov? Napríklad to, keď sa zamyslíme, akých priateľov si vyberá Jehova.“* (jw.org). Ľudia mimo organizáciu sú teda pokladaní za nesprávnu spoločnosť a členovia danej náboženskej skupiny sú nabádaní k tomu, aby prichádzali do bližšieho kontaktu len s jej členmi.

Opúšťanie okolitého sveta bol ale proces obojstranný. Tak, ako moji respondenti nachádzali uspokojenie vnútri organizácie a prirodzene sa do nej uzatvárali, tak aj okolie reagovalo negatívne na rozhodnutie mojich respondentov konvertovať.

Napríklad Monika popisuje reakcie svojho okolia na jej rozhodnutie stať sa svedkyňou takto: *„hovorili, čo ti šibe, si mladá, never im, sú to jehovisti, sekta, to sú ľudia, ktorí ťa zabijú keď odídeš“. Moji rodičia to zobrali veľmi zle, moja mama tá sa mi to snažila vyhovoriť a bola zo mňa nešťastná no ale ja som v tomto bola tvrdohlavá a šla som si za svojim. No a otec mal tiež vlastný názor.“* Okrem reakcií prišiel rozvrat pôvodných priateľských vzťahov: *„nebolo mi to všetko jedno, lebo som prišla aj o kamarátky. Si o mne mysleli, že som retardovaná, že mi to hrablo, že som sprostá. Nemala som už vlastne nikoho no ale tým, že som bola zamilovaná do toho svojho muža tak som to brala vlastne tak, že mám jeho, nové kamarátky – svedkyne, to boli moje nové kamarátky.“* Tak ako väčšina respondentov, aj Monika sa so stratou vzťahov vyrovnávala tak, že sa uspokojila vzťahmi v organizácii.

Zbyněk hovorí o počítačnom opojení, vďaka ktorému si stratu priateľov neuvedomoval: *„...to já jsem byl nad věcí, to jseš v obláčkách. Já jsem poznal pravdu to bylo nádherné, jak kdyby sis dala jointa, rozumíš jo? Protože v ten moment to byla moje pravda, moje berlička, co mi pomohla, našel jsem co jsem hledal, smysl života tak bych to nazval.“*

Strata pôvodných vzťahov teda nebola na začiatku vnímaná ako negatívna v porovnaní s benefitmi, ktoré respondenti za ňu respondenti získali. Negatívnou sa stala až po odchode

s organizácie, čomu sa budem venovať v podkapitole o súčasnom živote bývalého člena svedkov Jehovových. Členovia v organizácii mojím respondentom poskytli dostatočnú potrebu vzťahovosti, teda podľa McAdamsa (1988) zážitok vrelej, blízkej a zdieľanej interakcie s druhými. Spolučlenovia sa stali dôležitejšími osobami, než ľudia v okolitom svete, pretože zdieľali rovnaké hodnoty a presvedčenia.

8.3 Kľúčové udalosti ako okolnosti dekonverzie

Tak ako som popisovala kľúčové udalosti, ktoré členov tiahli ku konverzii, v ich príbehoch sa rovnako vyskytovali okolnosti, ktoré zapríčinili odchod z organizácie, teda dekonverziu. Väčšina respondentov uvádzala viacero aspektov, ktoré zapríčinili rozhodnutie odísť. Jednalo sa o kumuláciu faktorov od pocitov obmedzovania, zistenie rozporov v náuke či sklamanie sa v členoch organizácie. Boli aj prípady, kedy odchod z organizácie bol sprevádzaný exkomunikáciou, teda vzájomným konfliktom organizácie a vtedajšieho člena. Často bol odchod sprevádzaný fenoménom vyhorenia, kedy to, čo nazáčiatku mojich respondentov v organizácii naplňovalo, prestalo plniť svoj účel.

Pocit neslobody

Uvedomenie si obmedzovania organizáciou bolo spojené hlavne s povinnosťami mojich respondentov, ktoré členstvo obnášali. Počiatočné nadšenie z nájdenia pravdy a správneho spoločenstva vystriedala povinnosť slúžiť, ako nutný aspekt členstva v organizácii. Povinnosti boli často brané ako obeť, ktorá je potrebná k vyšším cieľom.

Monika popisuje postupný pocit, kedy radosť vystriedala prostá povinnosť: „*Cítala som sa časom už taká obmedzovaná. Nie vždy je človek rád keď robí niečo, čo musí robiť. Už som sa tak potom netešila na tie zhromaždenia. Cítala som, že zase dve hodiny tam musím byť, nervozita pol dňa predtým, lebo tam sa šlo poobede, proste celý deň od rána...mne vadila tá organizovanosť. Takže už som to nebrala ako radosť ale ako povinnosť Podľa mňa viera nemá byť o tom, že je niečo organizované a povinné.*“

Organizovanosť spoločnosti vadila väčšine respondentov a bola často dôvodom k pochybnostiam a následnému odchodu. Ďalším častým aspektom bol pocit neustálej kontroly, z ktorého respondenti pociťovali stres.

Ludmila zase popisuje pocit neustálej kontroly nad jej životom, ktorý ju stresoval: „*Prílišná sledovanosť, hej že presne kde bývam, čo robím, kde sa pohybujem, kde chodím, s kým sa rozprávam, musím byť na každom zhromaždení, musím to mať pripravené, každý článok prečítaný, preštudované, vypísané*

poznámky, musím sa hlásiť, musím sa pripravovať na to zhromaždenie, prednášky mať na tom zhromaždení... potom chodiť do služby, stále s inou sestrou do služby, venovať sa slabším...“

Tak ako na začiatku hľadali moji respondenti stabilitu a istotu v živote, ktorú prinášala vonkajšia autorita, postupom času pociťovali potrebu väčšej slobody a rastu, čomu sa venujem v ďalšej podkapitole.

Potreba rastu

Pocit neslobody často úzko súvisel s potrebou osobného rastu. Respondenti si vstupom do organizácie uspokojili určité potreby, kde zažili prijatie a dôležitosť, ale postupom času potrebovali niečo viac.

Monika si napríklad vďaka novej práci uvedomila svoje možnosti, ktoré si predtým neuvedomovala: *„Začala som aj chodiť do roboty, skončila mi materská a chcela som ísť do práce. Ešte rok som bola doma ale po tých štyroch rokoch už som chcela ísť do práce. Vtedy som robila v prvej firme. Tam som začala pociťovať že som mladá, že nie som až taká nemožná, že sa môžem učiť, vzdelávať, že nie som žiadne béčko. Začala som spoznávať samú seba, že mám nejaké vedomosti, že niečo dokážem. Ja som práve možno predtým mala pocit, že som na nič.“*

Postup od uspokojenia základných psychologických potrieb, ako potreba istoty, lásky či uznania, k potrebám sebarealizácie pripomína znovu Maslowovu hierarchiu potrieb. Maslow (in Nakonečný, 2014) tu v tomto zmysle hovorí o dvoch protichodných silách – potreba istoty a rastu. Tieto sily vychádzajú jak zo strachu o istotu, ktorá smeruje k regresii a druhá ženie jedinca dopredu k jeho celostnosti a jedinečnosti. Práve táto druhá sila sa nazýva metapotrebou, ktorá zrejme nebola oproti ostatným potrebám v tejto náboženskej skupine uspokojovaná.

Sklamanie sa v členoch organizácie

Aspekt, ktorý mnohých mojich respondentov do organizácie priviedol, bol emočného charakteru. V spoločnosti členov organizácie sa cítili príjemne a zažívali pocity lásky a prijatia. Postupom času ale v mnohých situáciách zistili, že si týchto ľudí často idealizovali a bol to jeden z dôvodov straty motivácie zotrvať v tomto spoločenstve.

Monika zažila sklamanie v členoch organizácie, keď sa rozhodla presadiť si vlastný názor, že je zrelá na krst, s čím starší jej zboru nesúhlasili: *„Aj napriek tomu, že s tým nesúhlasí, ja som sa ale nechala pokrstiť a za to sa na mňa hneval, lebo ma nevyhlasovali, že ma idú pokrstiť a ja som sa aj*

tak dala...On aj ku mne tak vtedy prišiel a povedal „no si si teda presadila svoje“ a ja že hej!. A potom už to išlo dole vodou. Lebo vtedy som pochopila že nie sú takí ako som si myslela. Vtedy som si povedala, že títo ľudia mi ublížili a nechovali sa ku mne pekne. A toto bol začiatok konca.“

Zbyněk hovorí o upadaní lásky a rozporuplnosť členov organizácie: *„postupem času jsem viděl, jak ta láska upadá... Pak jsem viděl už, jak jsou rozporuplní. Jedna sestra třeba přijela na kole v kraťasech, což jako u svědků v žádném případě, tak ona pak přijela, rychle navlékla sukni a už byla jiná. Já jsem si toho všiml a mně to vadilo. Mně nevadili ty kraťasy, mně vadila ta dvojakost. A nebo měla úkol sestra na pódiu, přišla voháklá jak do národního víš, ale zase si viděl jak odjíždí v minisukni, taková falešná víš.“*

Počiatkové sympatie a pocity lásky a prijatia postupne upadali, čo posilnilo motiváciu respondentov odísť. V teoretickej časti práce som v súvislosti s charakteristikami nových náboženských hnutí hovorila o ich charakteristických črtách. Jednou z nich je tzv. „bombardovanie láskou“, ktoré zapríčiňuje bratská atmosféra v organizácii. Vďaka tomu dostáva jedinec pocit významnosti a dôležitosti a vytvára sa prostredie podobné rodinnému zázemiu (Štampach, 1994). Zdá sa ale, že postupom času, s nárastom povinností a odoznení počiatkového nadšenia sa tieto pocity menia. Často moji respondenti narazili na určitý problém, v ktorom si všimli reakciu vedúcich zboru či spolučlenov, ktorú nečakali. Na druhú stranu tu môže hrať rolu aj pribúdajúci vek. V mojej vzorke strávili bývalí členovia v organizácii dlhú dobu ich života, čo znamená, že sa postupom času vyvíjali. V teoretickej, kde som sa venovala dekonverzii, som hovorila v tomto kontexte o modeli duchovného vývoja Fowlera (in Keller, 2013), ktorý spája kognitívny vývoj s vývojom viery. Postupný kritický postoj mojich respondentov k organizácii teda mohol byť zapríčinený prostým rozvojom ich myslenia.

Vnútorý rozpor

Okrem emočného rozmeru, ktorý mojich respondentov priviedol k organizácii, bol dôležitý aj rozmer kognitívny. Moji respondenti našli v organizácii odpovede na otázky a „pravdu“ o tom, čo je správne a nesprávne a aký je zmysel života. Zlom nastal, keď niečo alebo niekto narušil platnosť týchto tvrdení. Väčšinou prvé pochybnosti prišli po vnuknutej myšlienke iným členom či nečlenom, alebo respondenti prišli na iné myšlienky určitým vzdialením sa od organizácie. Týmto sa dostávali do stavu kognitívnej disonancie, čo je (podľa Hewstona, 2006) stav nepohody vyvolaný vzájomne rozpornými presvedčeniami,

postojmi či očakávaniami, ktoré motivujú jedinca k obmedzeniu tohto napätia pridaním, odstránením alebo náhradou kognitívnych štruktúr.

Ondrej popisuje jeho pochybnosti, ktoré prišli na základe štúdia na vysokej škole, kde bolo potrebné rozvíjať kritické myslenie: *„Takže zrazu som začal chápať, že dejiny sú oveľa zložitejší jav, zrazu som bol šokovaný, akú pokoru musí mať človek pri posudzovaní nejakých dejových udalostí, koľko toho musí mať načítaného a aj tak nemôže kategoricky nič tvrdiť, pretože aj to, čo sa nám zachovalo muselo prejsť cez filter nejakých ľudí a bolo to nejako upravované. To som ako svedok nechápal. A samozrejme som zabrdol do témy 1914, do iných kľúčových dátumov v učení Jehovových svedkov. Snažil som sa dokázať, že svedkovia majú pravdu, ale jednoducho sa to nedalo, oni si proste len brali, čo im vyhovovalo, aby sa dostali k tým rokom. Ja by som povedal, že som prežíval také rozdvojenie. Ak nie aj roztrojenie (smiech). Lebo ja som sa strašne snažil zlúčiť tie vedomosti s tou svedkovskou ideológiou.“* Respondent si na jednu stranu si uvedomoval nesprávnosť učenia, na druhej strane sa ale členstva nechcel vzdať. Určitú dobu sa snažil zlúčiť svoje nadobudnuté vedomosti s učením svedkov Jehovových.

Karel popisuje pocity, ktoré prinášal tento rozpor: *„Ja som bol hotový, ja som bol proste.. už sa nemôžete na nič spoľahnúť, všetko je to v prdeli. Bol som rozčarovaný z toho, ako sa veci majú. Ale stále som tomu nechcel uveriť, stále som sa presviedčal, že to nemôže byť tak proste. To sa človeku zrúti celý svet, mal som v podstate nalinkované, že budem tu kým príde to vyslobodenie no a vidíte, všetko sa zmenilo. Bol to pocit zúfalstva, keď sa mi to rozpadalo.“*

Dekonverzia bol obvykle postupný proces, ktorý trval aj niekoľko rokov. Tak, ako som ukázala na príkladoch, respondenti sa často dlhšiu dobu nachádzali v stave kognitívnej disonancie a snažili sa zachovať svoju vieru aj cez pochybnosti. Bolo viditeľné, že členstvo v tejto náboženskej spoločnosti bolo pre mojich respondentov veľmi dôležité a vzdať sa nadobudnutej viery bolo ťažké rozhodnutie, sprevádzané zložitým životným obdobím.

8.4 Hodnoty a presvedčenia odpadlíka

Vstupom do náboženskej spoločnosti svedkov Jehovových sa u mojich respondentov menila ich identita, ktorá v sebe zahrňuje hodnoty a presvedčenia. Logicky by mal výstup k tejto organizácii implikovať ďalšiu zmenu identity. Moji respondenti nemali väčšinou problém popísať, akými boli ľuďmi, keď boli členmi náboženskej skupiny. Horšie sa im ale popisovalo, akými ľuďmi sú po odchode z nej. Mali tendenciu popisovať to, čo im toto členstvo do života prinieslo alebo naopak, čo im to vzalo. Väčšinou sa cítili po odchode slobodnejší a spokojnejší, ale zároveň prišli o mnoho benefitov, ktoré im táto skupina poskytovala, vrátane istoty a blízkych vzťahov v organizácii, z čoho plynula neistota a úzkosť. Taktiež členstvo ovplyvnilo ďalší vývoj ich života, čo sa najviac ukazovalo v sociálnej oblasti.

Od náboženstva k spiritualite

Žiadny respondent sa po odchode necítil, ako ateista, hoci pred vstupom do náboženského spoločenstva ich bola drtivá väčšina. Niektorí zakotvili v inej náboženskej skupine, alebo sa o to aspoň pokúšali. Väčšina sa ale odvrátila od náboženstva ako takého, pričom ostali otvorení iným formám viery.

Najčastejšie sa v kontexte vierovyznania objavovala „viera v niečo“, bez jej konkrétnej formy. Monika hovorí o jej duchovnom hľadaní po odchode od svedkov Jehovových: „...ja mám stále tendenciu veriť v niečo iné, v niečo nadpozemské. Či je to energia, anjeli, niečo. Viem, že niečo existuje, že pre niečo sme tu.“ Peter popisuje presun od náboženstva k spiritualite: „bola to proste forma náboženstva, keďže náboženstvo beriem ako nejaký systém. Ťažko sa tam dá hovoriť o nejakej rozvinutej spiritualite. Takže teraz toto, čo prežívam je úplne nový stav, ktorý som nikdy nemal. Je to niečo nové, čo som v živote nezažil.“

Spiritualita je obecné chápaná ako hľadanie osobného spojenia s transcendentnom, teda niečím, čo nás presahuje. Týka sa nemateriálnych záležitostí, napríklad nadprirodzená sila, božstvo, Boh, príroda či vesmír. Spája sa s ňou subjektívny prežitok duchovna, hľadanie zmyslu, istoty, súvislosti či hraníc ľudských možností (Skříženec, 2007). Väčšina mojich respondentov po odídení od svedkov Jehovových neprijalo iné náboženstvo, ale smerovali cestou k spiritualite.

Vyskytli sa ale aj takí, ktorí po odchode hľadali inú náboženskú skupinu. Čo sa ale týka pevného členstva v nej, vyjadrujú sa veľmi opatrne. Zuzana sa vyhýba doktrínám, ktorým bola vystavená v spoločnosti svedkov Jehovových: *„Chtěli jsme najít církev, kde by jsme mohli hlavně chválit a nebyli by jsme vystaveni nějakým doktrínám. A takovej sbor se nám podařilo najít, nebo jsme tam víceméně byly zavedení a řekli jsme, že to je fajn. Nejsme tam oficiálními členy, ale oni nám nabídli, že tam můžeme chodit, jestli chceme. Samozřejmě rádi přispějeme jim, jako členové, protože to tak cítíme. Ale neradíme se k nim s nálepkou, že my jsme ti co chodí do apoštolské církve, to ne.“* Respondentka si tu mohla nahradiť pocit istoty, ktorý sa vytratil odchodom od svedkov Jehovových. Zároveň našla novú komunitu, kde ďalej môže uspokojovať potrebu spolupatričnosti.

Morálne zásady

Veľa mojich respondentov si zobrali určitú inšpiráciu z nauky svedkov Jehovových, ktorá sa týka obecných kresťanských zásad. Nesnažia sa už plniť dané príkazy, ale riadia sa vlastným svedomím.

Ludmila hovorí o absencii autority, ktorá udávala morálku a riadením sa vlastnými zásadami: *„...veríme v božie slovo, ale ideme podľa toho, čo nám hovorí náš rozum, naše svedomie a nie to, čo nám povie niekto iný.“* Rovnako Karel si síce začal užívať život, ale nie tak, ako pred vstupom do náboženskej spoločnosti: *„...zmenil som názory, ale zas nie tak, že by som nemal určitú morálku hej a systém hodnôt v sebe.“*

Ako som spomínala v teoretickej časti práce, McAdams (1998) hovoril v súvislosti so štruktúrou ideologického nastavenie o vývoji hodnotového systému človeka, ktorý je súčasťou jeho identity. Inšpiruje sa Kohlbergom (in Blatný, 2010), ktorý popísal 3 hlavné štádiá morálneho vývoja, kde nazačiatku ide o následky jednania, v ďalšom štádiu o splnenie očakávania druhých a tretom štádiu o znútornené hodnoty, kde sa jedinec rozhoduje podľa vlastných morálnych princípov. Z niektorých výpovedí sa zdá, že sa moji respondenti presunuli zo štádia konvenčnej morálky, kde sa podriaďovali autorite, ktorá pravidlá udávala, do štádia postkonvenčnej morálky, kde si hodnoty sa riadia vlastným svedomím.

Pocit slobody

Jedným zo zásadných benefitov, ktoré moji respondenti nadobudli po ukončení členstva u svedkov Jehovových, je pocit slobody a voľnosti v ich živote. Vďaka slobodnému rozhodovaniu zmenili mnohé aspekty v ich živote.

Zbyněk vyjadruje pocit tlaku a ním spojenými pocitmi viny, ktorý vyjadroval v kontraste so súčasným životom: *„Ten režim mi nechýbí, to vôbec. To bolo, je zase kniha, zase shromáždění, je jede cestující dozorce. A teď se všichni snažili víc a takové to, proč nechodíš do služby, tak oni si tě vzali stranou a takový ty kecy víc. Prostě pořád to vyčítání, že jsem něco neudělal, nebo udělal blbě, nebo toho dělám málo.“* Jeho členstvo obnášalo neustále povinnosti, ktoré boli kontrolované.

Karel popisuje nový pohľad na život, ktorý s nadobudnutou slobodou súvisí: *„Ale je to proste iný pohľad na ten život, predtým som sa musel vždy do určitej miery niečím obmedzovať, proste toto môžeš a toto nemôžeš hej... A teraz v podstate môžem všetko čo chcem. Môžem si robiť čo chcem.“*

Respondenti často popisovali doslova „užívanie si života“, ktoré spájali so zábavou, koníčkami a príjemným trávením voľného času. Niektorí začali chodiť na dovolenky, dopriali si viac vecí pre seba. Tieto aspekty boli počas členstva potláčané a nahradené službou Bohu, ktorá pohlcovala väčšinu času. Tento nový spôsob života súvisí s novým pohľadom na život, ktorý nekončí, ale pokračuje ďalej, čím sa budem zaoberať v ďalšej kapitole.

Nová životná perspektíva – nový spôsob života

Ako už som načrtla, s nadobudnutou slobodou prichádza nový pohľad na život, či spôsob jeho žitia. Niektorí respondenti sa vrátili, alebo aspoň priblížili pôvodnému životu, pred členstvom u svedkov Jehovových. Iní nachádzali nové spôsoby, ako žiť. Tento nový spôsob života často súvisel práve s redefináciou životnej perspektívy, teda s faktom, že život nekončí.

Ludmila popisuje svoj návrat do pôvodného života: *„To je akoby sme vystúpili z nejakých hlbín oceánu, kde sme potrebovali ten kyslík k životu a tam sme nevedeli, že je aj iný život a iný svet vonku a my tam môžeme aj kľudne dýchať a kľudne existovať.“* Karel popisuje návrat jeho pôvodných koníčkov a spôsobu života: *„...jak keby som naskočil na tú výhybku znova... proste že si užívam, čo sa dá. Vrátila sa aj tá hudba... znovu sa mi vracajú nejaké veci, ktoré som mal rád a zabudol som na ne.“*

Obaja respondenti túto udalosť popisuje ako akési „prebudenie“ sa a rozpomenutie si na život mimo organizáciu. Z tohto hľadiska je skoro nemožné nevšimnúť si značný fundamentalizmus v tejto náboženskej skupine. Ako som písala v teoretickej časti, podľa Hola (1998) nové náboženské hnutia zužujú videnie sveta na základe svojich fundamentov, čo môže byť predstupňom fanatizmu.

S novým spôsobom nazerania na svet súvisí zmena v spôsobe života. Často respondenti hovorili o novo nadobudnutom „užívaní si“ života a prítomného okamihu. Tak, ako som popisovala zmenu vstupom do tejto náboženskej spoločnosti v oblasti prežívania, myslenia a chovania, tak je tomu aj po výstupe. Rovnako sa znovu objavuje aj zmena charakteristických črt, vrátane zovňajšku, ktorá je tiež súčasťou identity. Napríklad Ondrej hovorí o jeho premene: *„mám dlhšie vlasy, bradu... to je zakázané u svedkov, to viete. Tak si to teraz užívam... Alebo obtiahnutá košeľa, že sú mi vidieť svaly moc... všetko sa riešilo.“*

Premena vzťahov

S otvorením sa vonkajšiemu svetu súviselo aj otvorenie sa ľuďom okolo. Respondenti popisovali ich vzťahy zúžené len na organizáciu. Budovanie priateľstiev obmedzené na svedkov Jehovových zapríčinilo, že sa často ocitli po odídení bez priateľov, alebo si museli získať tých, ktorých opustili či nájsť nových. Strata priateľov z organizácie je u mojich respondentov najčastejším aspektom, ktorý im z organizácie svedkov Jehovových chýba.

Monika výstižne popisuje oddelenie sa od svojich známych členstvom v organizácii: *„Vtedy som si urobila strašnú stenu a potrebovala som nových kamarátov získať, aby som mohla znova fungovať.“* Zbyněk popisuje jeho súčasný život, ktorý je vďaka vytvorenej stene bez priateľov: *„...to je logický, že priatelia, ktoré máš 33 let, vyměníš za nové u svědků. No a když vystoupíš za 20 let, tak oni na tebe nečekaj. Takže já dneska nemám jediného přítele.“*

Moji respondenti museli radikálne zmeniť svoj postoj k vonkajšiemu svetu po odídení z organizácie. Oddelenosť od sveta je u nich vysvetľovaná ako oddelenie od ľudí, ktorí sú ovplyvnení duchom sveta, sú sebeckí, pyšní a ovplyvnení Satanom (jw.org).

Karel v tomto zmysle popisuje práve túto zmenu k otvorenosti sa ostatným ľuďom: *„...na ľudí mimo organizáciu som sa díval tak podozrievavo ako keby. Že proste nemá zmysel s nimi udržiavať vzťahy, lebo nám nemôžu nič dobrého dať v tom smere, že by sme boli ešte lepšími tými členmi spoločnosti,*

chápate. Proste do určitej miery som sa díval na tých ľudí inak ako teraz. Už som není zatažený tým, že by som mal nejaký odstup zanechávať. Aj ku kolegom aj ku všetkým, som teraz taký otvorený, oni nechápu tú zmenu teraz (smiech), že proste zase po 25 rokoch dokážem takto zmeniť svoj život.

Respondenti po odchode z organizácie popisovali zlepšenie vzťahu s rodičmi, ktorí neboli členovia svedkov Jehovových. Vzťahy s ostatnými, teda priateľmi či známymi si väčšinou ale museli budovať znovu. Určitú výhodu mali tí, ktorí mali popri „svedkovskej“ činnosti zamestnanie a kontakt z vonkajším svetom si určitým spôsobom udržiavali. Niektorí respondenti popisovali, že už pri prvých pochybnostiach sa snažili získavať kontakty mimo organizáciu, aby neostali sami.

Tak ako bol motív vzťahovosti na začiatku, kedy jedinci nachádzali uspokojujúce vzťahy v organizácii, objavuje sa motív znovu po odpojení. Podľa výpovedí mojich respondentov avšak súčasné vzťahy nie sú uspokojivé a často sa nedajú zrovnáť s tým, čo zažívali v tejto náboženskej skupine. Z toho môže vyplývať aj tendencia niektorých respondentov hľadať spoločenstvo v inej náboženskej skupine, prípadne sa zapojiť do podporných skupín svedkov Jehovových a vytvárať tak novú komunitu. Vrelosť, blízkosť a láska, ktorú respondenti zažívali u svedkov Jehovových je aspekt, ktorú väčšine respondentov chýba.

Rast po zabrzdení

Pri pohľade na bývalé členstvo sa často respondenti vyjadrovali o určitom zabrzdení, či už v osobnom alebo kariérom raste. Často mali pocit, že nebyť členstva v tejto organizácii, boli by teraz „niekde inde“. To znamená, že ich životný príbeh by sa vyvíjal iným smerom a ich súčasnosť by bola odlišná od skutočnej.

Peter sa v tomto kontexte vyjadruje o kariére učiteľa či umelca: *určite by som sa v tom školstve nejak rozvíjal. Čiže určite by som bol niekde inde ako pedagóg, aj platovo, ale to je jedno. Určite by som sa viac aj umeniu venoval, čiže aj tam by som bol niekde inde posunutý. Respondent pracoval pre organizáciu „na plný úväzok“ a kariérne tam rástol. Avšak po výstupe z nej sa vrátil k svojej kariére pedagóga, keďže ju pôvodne vyštudoval. Našiel v nej nový zmysel života, ktorý počas členstva nehral žiadnu rolu: *Mne sa úplne zmenil život, začal som pracovať ako učiteľ tam kde som a začal som žiť pre niečo iné, našiel som iný zmysel života, robím vždy to, čo som vždy chcel robiť, pohybujem sa v tom umení a to ma robí šťastným.**

Tak ako som písala vyššie, s obmedzenou perspektívnou budúcnosťou svedkov Jehovových súviselo nerozvíjanie kariéry, vzdelania a často aj rodiny. V súvislosti s perspektívami a cieľmi hovorí McAdams o generativite, ktorá je dvojkrokovým procesom. V tom prvom sa jedná o vytvorenie určitých životných produktov, ktoré môžu vzniknúť napríklad v rodinnom či pracovnom živote, ale patria sem aj koníčky, záujmy či účasť v nejakej komunite. Druhým krokom je vzdanie sa týchto produktov a zanechanie ich niekomu ďalšiemu, čo je určitý druh osobnej nesmrteľnosti (McAdams, 1988). Počas členstva boli vytvorené životné produkty vzťahnuté na komunitu. Po odpadnutí sa moji respondenti začali zameriavať väčšinou sami na seba. Niektorí si našli životného partnera alebo sa rozhodli mať potomkov. Niektorí sa rozhodli ísť na vysokú školu alebo rozbehli svoju kariéru.

Avšak kľúčový je v tomto kontexte vek, v ktorom z organizácie „odpadli“ a intenzita ich služby Bohu na úkor svojej budúcnosti. Priemerný vek dekonverzie bol v strednom veku, kedy vytváranie životných produktov je značne problémovjšie, čo sa ukázalo v mojej vzorke. Respondenti, ktorí spoločnosť svedkov Jehovových opustili vo vyššom veku sa potýkajú s určitou ľútosťou, krivdou či traumou, o čom budem hovoriť v nasledujúcej kapitole.

Neistota – nejasná identita?

Tak, ako sa rozpory objavovali v procese dekonverzie, tak sa objavili aj po dekonverzii. Niektorí respondenti po odchode predsa len zvažovali, či to bol dobrý krok. Odpadlík je totiž v náuke svedkov ešte horšia pozícia, ako človek, ktorý do organizácie nikdy nevstúpil. Je to pre nich zrieknutie sa Boha, pravdy a cesta k zatrateniu. Pohľad na odpadlíka vystihol Zbyněk: *tam je to tak, dřív si byla špatnej člověk, teď si prošel tou očistou těch svědků a pak si odešel, takže si se vrátil vědomě k těm zvratkům*. Tak, ako som písala o identite svedka, kedy sa respondenti pokladali za „dobrých“ ľudí, po odchode môžu nadobudnúť opačný pocit. Strácajú istotu toho, že to, čo robia, je správne.

Z tohto postoja vyplýval určitý strach mojich respondentov, ktorá bol prítomný po odchode, ale často aj v prítomnosti. Práve Zbyněk pokračoval v tomto výroku pociťovaním úzkosti, ktorá z jeho odchodu vyplývala: *No po tom odchodu to bylo takové no. Báł jsem se, že přijdu do ztracení, že jsem odešel od té požehnané skupiny, ale zároveň jsem věděl, že ne*.

Táto úzkosť sa niekedy vyskytovala aj dávno po odchode, napríklad v prípade Moniky, ktorá už nie je členkou svedkov Jehovových vyše 20 rokov: *Možno, že sa bojím, že je to pravda, ale nie som ochotná pre to už niečo urobiť. Už hento nie. Ale stále si hovorím, že tie proroctvá sa naozaj plnia.* Túto respondentku na začiatku najviac oslovila vízia večného života, ktorá pramenila z jej strachu zo smrti. Tento strach sa po odchode objavil znovu. Zároveň je u tejto respondentky evidentné, že náuku svedkov Jehovových úplne nezavrhol, práve kvôli nesmrteľnosti. Nie je však ochotná podstúpiť obeť, ktorá je pri členstve potrebná.

Niektorým respondentom chýba určitá istota, ktorú u svedkov Jehovových dostávali. Učili sa o jedinej a nevyvrátiteľnej pravde, mali jasné normy, pravidlá a návod na život. Boli teda oslobodení od nutnosti rozhodovať sa a mali istotu jasnej a prijateľnej budúcnosti.

Ondrej práve tento aspekt popísal v kontexte toho, čo mu z jeho obdobia členstva chýba: *Chýba mi absolútna istota. Viete, je to veľmi ľahké, keď máte na všetko odpoveď. Na jednu stranu som lenivý tvor, ktorý nemusí nič študovať, odvodzovať vlastné závery, na druhú stranu jasné odpovede a ste v pohodičke.* Viktor zase hovoril o morálnych zásadách, ktoré mu v živote po odchode chýbajú: *věc co mi hrozně chybí, že v jistých situacích si člověk lépe poradil. Třeba máme s manželkou spor a mě mrzí, že po ní verbálně vyjedu a trápí mě to a zase si všímám toho, že manželka ke mně nemá takový respekt jako když jsme tam byly.*

Respondenti po odchode zo spoločnosti svedkov Jehovových stratili pocit istoty a stability v ich živote. Stratili hodnoty a presvedčenia, ktoré boli súčasťou ich identity ako svedka Jehovového. Tak, ako som písala, jedinci vedeli presne popísať, akí boli ľudia počas členstva, ale oveľa horšie sa im popisovalo, akými ľuďmi sú teraz, po odchode. Je možné, že svoju identitu a miesto vo svete niektorí stále hľadajú.

Ľudmila popisuje po odchode pocit strateného ja: *Neviem ako to mám vyjadriť, že mi zobrali to moje ja. Myslíte to na súčasnosť, že máte pocit strateného ja? Ja neviem, neviem. Doteraz si myslím, že mi ho zničili úplne. Nevie, či už samu seba nejak nájdem, to neviem.*

V niektorých prípadoch (vrátane vyššie zmenenej Ľudmily) bol odchod od svedkov Jehovových zapríčinený inými aspektami, než pochybnosťou o danej viere. Zažili nepríjemnú konfrontáciu s vedením zboru pre porušenie pravidiel, nedokázali splniť určité očakávania skupiny alebo bol vylúčený ich blízky človek. V tomto prípade boli nájdené rozpory a v náuke a následná strata viery až druhotným aspektom po odchode z náboženskej

skupiny. To znamená, že vzdanie sa hodnôt a presvedčení, s ktorými sa počas členstva identifikovali neboli súčasťou krízy, ako o nej hovorí Marcia (in Macek, 2003). Napríklad v prípade Ľudmily tu môže ísť o tzv. rozptýlenú identitu, ktorá neprešla krízou hodnôt a presvedčení a zároveň zatiaľ nenachádza nové, s ktorými by sa identifikovala, teda nedosiahla záväzok. Podľa Bezonského (in Macek, 2003) sa rozptýlená identita vyznačuje odmietaním vymedzenia samého seba. V prípade iných respondentov ale kríza v zmysle pochybností o osvojených cieľoch a hodnotách v rámci danej náboženskej organizácie bola prítomná. Sú ale v stave, kedy stále hľadajú a ostávajú otvorení novým možnostiam, čo je podľa Marcia (in Macek, 2003) tzv. moratórium identity.

Práve určitá rozptýlenosť alebo moratórium identity po odchode zo spoločnosti svedkov Jehovových môže vysvetľovať, prečo mali respondenti problém vyjadriť svoju identitu a s ňou spojené hodnoty a presvedčenia, alebo sa z ich rozprávania javí, ako neistá.

Ľútosť nad premárnenným časom

Vo výpovediach mojich respondentov sa často objavovalo polemizovanie nad tým, ako by vyzeral ich život, nebyť členstva u svedkov Jehovových. Často dokázali zhodnotiť pozitíva aj negatíva na súčasný život. Medzi pozitívne aspekty uvádzali zlepšenie komunikačných schopností, nadobudnuté morálne pravidlá, z ktorých si zobrali inšpiráciu či nájdenie partnera v organizácii. Za negatívne (okrem vyššie popísaného) pokladali hlavne čas, ktorý mohli venovať niečomu inému, napríklad vytvoreniu životných produktov v podobe založenia rodiny či splneniu si životného sna. Niektorí respondenti tento aspekt popisovali ako traumu, s ktorou sa musia vyrovnávať.

Peter hovorí o tom, ako jeho život ovplyvnil život v spoločnosti svedkov Jehovových: *čo naozaj ľutujem je to, že som nikdy nemal deti. Nechceli sme deti cielene, pretože... Toto ma ovplyvnilo, že proste žijeme v tom svete, ktorý končí a deti sú problém a je to náročné, tak sme sa rozhodli nemať deti. A teraz je už neskoro...* Ľudmila sa díva na bývalé členstvo s veľkou ľútosťou: *už tie roky mi vlastne nikto nevráti späť čo som tam bola a čo sme si všetko vytrpeli...* Respondentka mala pred konverziou životný sen stať sa architektkou, čoho sa vzdala za predpokladu, že svet končí. V súčasnosti už nemá možnosť si tento sen splniť.

Respondenti sa s týmito pocitmi vyrovnávajú rôzne. V mojej vzorke sa najčastejšie objavuje akási potreba osvety. Napríklad Ľudmila hodnotí ako jediné pozitívum, že môže

pomôcť ostatným: *musím to brať z toho lepšieho pohľadu, že aby som mohla pomôcť druhým ktorí by chceli odísť, ktorí váhajú odísť...* V typológii odpadlíkov Humpla (2001), ktorú som popisovala v teoretickej časti by sa takto radili do kategórie „pomáhači“, ktorí varujú pred nedostatkami, chybami alebo psychickej manipulácii aktívnych členov svedkov Jehovových. Tak je tomu aj u mnohých mojich respondentov, ktorí sú často členmi tzv. „odpadlíckych stránok“, kde spoločne študujú náuku svedkov Jehovových a odhaľujú chybovosť tohto učenia. V rozhovoroch mali veľkú potrebu vyjadrovať sa o sektárskych znakoch a manipulatívnych technikách.

Ďalším spôsobom vyrovnávania sa s bývalým členstvom, ktorý sa v mojich rozhovoroch objavil je akési vedomé „zabúdanie“ na toto obdobie. Tak tomu bolo napríklad v prípade Petra: *ja sa nerád vraciam do tohto obdobia. Nechcem to už riešiť. Aj keď si sa mi ozvala, tak som mal pochybnosti, či do toho ísť. Lebo jasné, poznám veľa svedkov, ktorí robia rôzne stránky a volajú ma na rozhovor a podobne. Ja som proste... ja som tie dvere zavrel, neidem s tou organizáciou bojovať ani útočiť a prestalo to pre mňa existovať a nechcem sa nejako emočne vracat' do toho. Lebo mne sa to potom vracia a ja sa k tomu proste už vracat' nechcem. Každý sa s tým musí nejako vyrovnat' a ja som sa s tým vyrovnal proste vymazaním toho.* V kategórii odpadlíkov podľa Humpla (2001) by sa tento respondent radil do kategórie „nevšímač“, kedy sa jedinec snaží na svoje členstvo zabudnúť a uzavrieť túto životnú kapitolu. Nachádza nový cieľ, na ktorý sa sústreďí, ale môže sa jednať aj o prosté vytesnenie neuspokojivej reality. Kategorizácia „odpadlíkov“ sa ale nedá takto jednoznačne určiť. Napríklad Viktor sa javil ako „pozitivista“, ktorý chápal svoje členstvo ako obohacujúce a prínosné, ale zároveň je aktívnym členom odpadlíckych skupín, ktoré proti svedkom Jehovovým bojujú. Zároveň záleží na tom, aká doba od odpadnutia uplynula. Každopádne záver, ktorý z toho vyvodzujem vzhľadom k mojej vzorke respondentov je, že väčšina jedincov svoje členstvo považuje viac negatívne, než pozitívne.

9 Zhrnutie a diskusia

Cieľom práce bolo zistiť, nakoľko a akým spôsobom sa mení identita jedincov konverziou a dekonverziou v rámci Náboženskej Spoločnosti svedkov Jehovových. Konverzia všeobecne vyjadruje zmenu náboženského presvedčenia, ktorá so sebou nesie aj premenu identity jedinca (napr. Halama, 2006; Pargament, 2004; Szmyd, 1998, Rambo, 1999). Identitu definuje napríklad Řičan (2006) ako odpoveď na otázku, kto som, kam patrí, kam smerujem, čomu verím a v čom je zmysel môjho života. V mojej analýze premeny identity členstvom v náboženskej skupine som sa zamerala hlavne na pojmá identity ako životného príbehu McAdamsa (napr. 1988). Podľa neho je identita tvorená štyrmi hlavnými zložkami, teda hodnotami a presvedčeniami, kľúčovými udalosťami, perspektívami a cieľmi a sebaobrazmi. Do týchto zložiek vstupujú ľudské motívy vzťahovosti a moci a taktiež stav ega. Podkapitoly v analýze výsledkov sú inšpirované väčšinou z týchto zložiek. V mojich rozhovoroch som v podstate postihla celý príbeh mojich respondentov, od detstva až po súčasnosť.

Výsledky výskumu ukazujú, že identita jednotlivcov bola vo veľkej miere ovplyvnená a zmenená konverziou k Náboženskej spoločnosti Svedkov Jehovových, hlavne v rámci vlastných hodnôt a presvedčení a perspektív a cieľov do budúcnosti. Boli zistené mnohé okolnosti, ktoré mohli podnietiť konverziu aj dekonverziu, ktoré sa prelínali s rôznymi motívmi. Je potrebné podotknúť, že motívy, ktoré jedincov vedú ku konverzii aj dekonverzii sa kumulujú a nedá sa zistiť jeden hlavný podnet. Sledovala som tie, v ktorých sa respondenti najviac zhodovali.

Prvá výskumná otázka znela: *Aké kľúčové udalosti mohli motivovať respondentov k členstvu a ktoré naopak k odchodu?* V rozhovoroch sa ukázali podstatné udalosti z detstva, existenciálne otázky v období pred konverziou, určitá dilema alebo problém riešený pred konverziou, okamih stretnutia sa s členom danej náboženskej spoločnosti a taktiež udalosti spojené s potvrdením správnosti danej náuky, ktorú sa následne rozhodli respondenti prijať.

Väčšina mojich respondentov vyrastala v rodine s absenciou náboženskej výchovy, čo sa zhoduje s ďalšími výskumami v oblasti konverzie, kde ateizmus v primárnej rodine je akýmsi „rizikovým faktorom“ budúcej konverzie k novému náboženskému hnutiu (napr.

Humpl, 2002). Väčšina respondentov popisovala svoje detstvo ako nepriaznivé, či už v kontexte primárnej rodiny alebo vrstovníckych vzťahov. K podobným výsledkom dospel napríklad Ullman, 1982 alebo Humpl, 2002). Často popisovali nedostatok vnímanej bezpodmienečnej lásky a prijatia od rodičov a hodnoty či pocitu dôležitosti od svojich vrstovníkov. Tieto potreby boli uspokojené práve v náboženskej skupine, do ktorej vstúpili. Respondenti sa vyjadrovali o vzájomných sympatiách, príjemnej atmosfére, vrelých vzťahoch, bezpodmienečnom prijatí a láske. Často sa v kontraste s minulosťou cítili dôležití a potrební. Tieto okolnosti mohli motivovať k rozhodnutiu stať sa členom daného náboženského spoločenstva a uspokojiť si tak svoje potreby. Deficitné potreby popísal Maslow (1954), kde radí potrebu lásky, prijatia a spolupatričnosti hneď nad potrebu istoty a bezpečia. V tejto súvislosti ponúka McAdams (1988) v kontexte tematických línií základný motív vzťahovosti. Vystáva tu ale aj druhý z hlavných motívov McAdamsovej teórie a to motív moci, ktorý súvisí so zážitkom vplyvu voči okoliu či potreby dôležitosti. Z hľadiska teórií konverzie, popísaných v teoretickej časti sa v tomto prípade zdá konverzia určitou copingovou stratégiou (napr. Ullman, 1982; Pargament, in Halama, 2006). Ponúka sa ale aj vysvetlenie v súlade s teóriou attachmentu (napr. Kirkpatrick a Shaver, 1990), alebo teóriou napätia, kde sa kladie dôraz na depriváciu (Halama, 2006).

Ďalším častým javom boli existenciálne otázky v období pred konverziou. Respondenti sa zamýšľali nad zmyslom života, teda či život vôbec nejaký zmysel má. V tomto zmysle hovorí Vágnerová (2004) o potrebe transcendentného zakotvenia života. Remeš (2002) pokladá existenciálnu senzitivitu človeka za primárnu motivačnú rovinu náboženskej konverzie. Podobne Rambo (1993, 2012) v tomto zmysle hovorí o hľadaní, ako o fáze procesu konverzie. Práve oslovenie aktívnym Jehovovým svedkom bolo pre niektorých znamením, že prišla odpoveď na ich otázky po zmysle. Respondentov zaujala hlavne myšlienka večného života, tak ako ho popisuje náuka svedkov Jehovových. Existenciálne otázky sú príznačné pre obdobie dospievania, v ktorom sa väčšina mojich respondentov v čase rozhodovania o členstve nachádzala. Dospievanie je zároveň najčastejším vekom, kedy dochádza k prijatiu zjednodušených náuk nových náboženských hnutí, čo súvisí s potrebou kontinuity a stálosti sveta (popisoval napr. Erikson, 2002; McAdams, 1988; Vágnerová, 2004). V rozhovoroch respondenti popisovali, ako im náuka svedkov

Jehovových ponúkla jednoznačnú „pravdu“, zdefinovanie sveta a s tým spojený pocit absolútnej istoty.

Taktiež pred konverziou bola vo viacerých prípadoch pred rozhodnutím konvertovať k danej náboženskej skupine zistená určitá životná „dilema“ či problém, s ktorým sa respondenti stretli. Najčastejšie sa objavovala prekážka pri splnení plánovaných cieľov alebo zmena v životoch respondentov, ktorá bola nejakým spôsobom stresujúca. Niekedy sa týkala obcej nespokojnosti s fungovaním spoločnosti. Členstvo v náboženskej skupine svedkov Jehovových ponúкло riešenie všetkých problémov a víziu radikálnej zmeny, ktorá mala čoskoro nastať. Riešené problémy už v prijatej náuke nemali zmysel. O kríze či vnútornom zmätku, ktorý sa objavuje na počiatku procesu konverzie hovorí mnoho výskumníkov (napr. Rambo, 1993, 2011; Szmyd, 1998, in Halama, 2006; Pargament, 2004). Znovu sa tu dá vidieť určitá zvládajúca stratégia, kedy môže byť konverzia k danej náboženskej skupine reakciou na životnú záťaž a únikom od problému, ako o tom píše Vágnerová (2004).

Kľúčové bolo aj stretnutie samotného člena či členov náboženskej skupiny. Okrem jednoznačných sympatií tu hrala úlohu aj charizma či osobnosť zvestovateľa. Často týchto ľudí respondenti opisovali ako milých, vrelých a prijímajúcich, v kontraste s „bežnými“ ľuďmi v ich živote. Uplatňuje sa tu silný motív vzťahovosti, ako ho popísal McAdams, (1988). Stretnutie je jedným z fáz Rambovho (1993, 2012) holistického modelu, ktorá zohráva v procese konverzie dôležitú úlohu. Ako sa z výpovedí respondentov javí, daná náboženská organizácia pôsobí hlavne na afektívnu oblasť jednotlivcov. Lofland a Skonovd (1981) popísali jeden z typov náboženskej konverzie, ktorá vzniká účasťou. Jej podstatou sú medziľudské vzťahy, ktoré sú kľúčové pri zvnútorňovaní ideológie. Vo výskume sa ukázalo, že to, čo najviac respondentom chýba z obdobia aktívneho členstva sú práve medziľudské vzťahy vypestované v organizácii.

Posledným bodom, ktorý som zahrnula do kľúčových udalostí konverzie sú situácie, ktoré mojím respondentom potvrdzovali správnosť ich rozhodnutia. Slúžili im ako dôkazy toho, že to, čo náuka svedkov Jehovových tvrdí, je pravda a teda cesta k nim je tá správna. Často tieto „dôkazy“ súviseli s apokalyptickým očakávaním, ktoré spoločnosť naznačuje na zhoršujúcej sa morálke, sporoch vo svete či klimatickými zmenami. Niekedy respondenti pokladali stretnutie aktívneho svedka Jehovového za akési „znamenanie“ z hora. Boli aj

situácie, kedy sa jedinci dostali do problémov vďaka vtedajšiemu socialistickému režimu a dodržiavanie pravidiel organizácie by im mohlo spôsobiť veľké nepríjemnosti. Ak sa nepríjemnostiam vyhli, pokladali to taktiež za znamenie, že sú pod ochranou správneho Boha. Podľa McAdamsa môžu kľúčové udalosti vysvetľovať okrem genézie určitého hodnotového systému aj potvrdenie existujúceho. Okolnosti, ktoré si respondenti spájali s dôkazmi toho, že sa rozhodli ísť správnou cestou posilňovali ich vieru.

Kľúčové udalosti sú v McAdamsovej teórii identity významné scény v životnom príbehu, ktoré mu dávajú štruktúru. Udalosti, ktoré som popísala pravdepodobne ovplyvnili súhlas s prijatím hodnôt a presvedčení, ktoré predstavuje náuka svedkov Jehovových. Bez aktívneho oslovenia člena tejto organizácie by však zrejme životný príbeh mojich respondentov viedol niekam inam. V kľúčových udalostiach sa hojne uplatňovali motívy, ktoré vyvstávali z ľudských potrieb. V súlade s psychologickými potrebami podľa Maslowa (1954) sa tu uplatňovala potreba istoty, lásky a úcty. McAdams (1988) považuje za dve základné motivačné sily vzťahovosť a moc, čo sa podobá pojatiu lásky a úcty v Maslowovej teórii. Istota však nezapadá ani do jednej jeho kategórie, keďže sa netýka ani medziľudských vzťahov, ani preferencie pocitu vplyvu či sily. Istota, ktorú vyhľadávali moji respondenti sa týkala ich potreby zdefinovať svet, dať mu štruktúru a poriadok. Zároveň bola sprevádzaná strachom zo smrti a neistotou, čo bude po nej. Náuka svedkov Jehovových tu dala respondentom jasný rámec toho, ako svet funguje, ako sa v ňom chovať a ako bude po smrti pokračovať.

Druhou zložkou tejto výskumnej otázky sú kľúčové otázky, ktoré súviseli s motívom opustiť Náboženskú spoločnosť Svedkov Jehovových. V rozhovoroch sa ukázali za podstatné pocity neslobody či obmedzovania, sklamanie sa v členoch organizácie, vnútorné rozpory spôsobené narušením absolútnej istoty ich prijatej náuky. Motívy odchodu boli oveľa menej jasné, ako motívy členstva. Bol to väčšinou veľmi postupný proces, ktorý väčšinou trval niekoľko rokov, v ktorých sa kumulovali rôzne faktory, ktoré nútili jedincov zamýšľať sa nad správnosťou náuky tejto organizácie.

Uvedomovanie si obmedzovania bolo spojené hlavne s povinnosťami mojich respondentov, ktoré členstvo obnášali. Počiatočné nadšenie z nájdenia pravdy a správneho spoločenstva vystriedala povinnosť slúžiť. Povinnosti, hoci nie vždy príjemné, boli

pokladané respondentmi za nutnú obeť, ktorá je potrebná k vyššiemu cieľu a neboli zo začiatku považované za negatívne. V určitom štádiu ale boli pokladané za stále negatívnejší aspekt. Podobné výsledky prezentovali napríklad Hookway a Habibis (2013). S pocitom neslobody súvisela často vzrastajúca potreba rastu. Postup od deficitných potrieb, teda istoty, lásky či úcty smerom k sebarealizácii pripomína znovu hierarchiu Maslowa. V tomto zmysle hovorí (podľa Nakonečného, 2014) o dvoch protichodných silách – potrebou istoty vs. potrebou rastu, pričom prvá vedie k regresii a druhá ženie jedinca dopredu, k jeho celostnosti a jedinečnosti. Z výskumu vyplýva, že hoci daná náboženská skupina uspokojuje deficitné potreby jedinca, nepodporuje jeho jedinečnosť a tým pádom brzdí jeho sebarealizáciu, ktorú moji respondenti časom potrebovali.

Ďalším dôvodom k odpútavaniu sa od organizácie bolo sklamanie sa v členoch zboru, či už šlo o spory so „staršími“ alebo akési opadanie lásky, ktorú predtým intenzívne pocítovali. Podobne tomu bolo vo výskume Humpla (2002). Odoznievanie intenzity vnímanej lásky môže spôsobovať počiatočné „bombardovanie láskou“, čo je názov pre techniku nových náboženských hnutí pri náboře nových členov (Štampach, 1994). Postupný kritický pohľad na členov skupiny alebo organizáciu samotnú ale mohol byť zapríčinený aj zvyšujúcim sa vekom, teda vývojom identity a pojatia viery, ako o tom hovoril Fowler (in Keller, 2013).

Kľúčovým a často koncovým bodom dekonverzie mojich respondentov bolo odhalenie rozporov a chybných bodov v náuke svedkov Jehovových. K podobným zisteniam prišli napríklad Hookway a Habibis (2013) alebo Humpl, 2002. V organizácii našli respondenti „pravdu“ o tom, ako má fungovať svet a aký je zmysel bytia. Zlom nastal, keď niečo alebo niekto narušil platnosť týchto tvrdení. Pre mojich respondentov bolo veľmi ťažké prijať tento fakt. To je zrejme dôvod, prečo sa často dlhú dobu nachádzali v stave kognitívnej disonancie, kde si na jednej strane uvedomovali zistené okolnosti, na druhej strane sa svojho členstva nechceli vzdať.

Druhá výskumná otázka bola položená nasledovne: *Aké hodnoty a presvedčenia sa zmenili vstupom a výstupom z organizácie a čo so sebou táto premena obnášala?*

Ideologické nastavenie podľa McAdamsa (1988, 1993) stojí na pozadí hodnôt a presvedčení a slúži ako kontext, v ktorom životný príbeh jedinca dáva zmysel. Moji respondenti menili svoju identitu nadobudnutým členstvom v kontexte toho, že sa pokladali za lepších ľudí s lepšími hodnotami. Tým, že prijali náuku svedkov Jehovových, boli poslušní v dodržiavaní pravidiel organizácie, z čoho vyplývala nízka asertivita a rola aktívneho či výkonného svedka. Prispôbili sa životu, ktorý má čoskoro skončiť a pripravovali sa na život po Armagedone. S tým súvisí zanechanie pôvodného spôsobu života, vrátane opustenia pôvodných vzťahov, koníčkov, záľub, či plánovanej kariéry.

Respondenti teda prebrali nové hodnoty, ktoré sú podobné typickej kresťanskej osobnosti. Do ich života vstúpila autorita, ktorá poskytla normy a pravidlá, ktoré si jedinci osvojili. Cítili sa byť lepšími jedincami, výnimočnými a často vyvolenými. Nadobudli pocit vyššej hodnoty, ktorá bola často v kontraste s ich sebapoňatím z minulosti. Získanie pocitu vyššej hodnoty konverziou zdôrazňuje napríklad Rambo (1993). Svedkovia Jehovovi sa považujú za jedinú správnu organizáciu a jediného vlastníka „pravdy“. Podľa Humpla (2002) je kladenie dôrazu na výlučnosť svojej viery nebezpečné, pretože vzbudzuje pocit nadradenosti nad ľuďmi, ktorí sa danou vierou nestotožňujú. To sa objavovalo aj v mojich rozhovoroch. Samotní respondenti niekedy priznali, že sa cítili určitým spôsobom pyšní či namyslení a na ostatných ľuďoch sa dívali ako na čoskoro zatratených. Považovali sa za jediných záchrancov, ktorí môžu „pomôcť“ ostatným nájsť pravdu. V tomto kontexte je z hľadiska tematických línií McAdamsa (1988) jasne viditeľná moc, ktorá je prijímaná zástupným objektom a využívaná k ovplyvňovaniu druhých a k pocitu dôležitosti.

Okrem nového sebapoňatia respondenti zmenili svoj spôsob života, ktorý znamenal redefináciu životnej perspektívy. Perspektívy a ciele sú v McAdamsovej teórii jednou zo štyroch zložiek identity jedinca. Tá sa v prípade mojich respondentov radikálne mení. Kľúčovým aspektom tejto premeny je, že podľa učenia svedkov Jehovových tento svet čoskoro skončí. To obnášalo život v skromnosti, bez veľkých plánov, zameraný primárne na zvestovanie náuky. Moji respondenti v tej dobe nepokladali za dôležité napríklad ísť na vysokú školu či pracovať na vlastnej kariére, aj keď to v minulosti plánovali. Niektorí sa

dokonca rozhodli z toho dôvodu nemať potomkov. Tento aspekt sa stal problémom po dekonverzii, kedy respondenti museli znovu meniť svoje perspektívy a ciele s vedomím, že život nekončí, ale pokračuje ďalej. Vzhľadom k ich často vyššiemu veku ale boli niektoré ciele už obmedzené a s tým prichádzala ľútosť nad premárneným časom.

Nový spôsob života logicky súvisel so zanechaním pôvodného. Respondenti určitým spôsobom „prekopali“ svoj rebríček hodnôt, kde centrom ich pozornosti bola služba Bohu. vzdali sa niektorých starých zvykov, koníčkov či záľub. Prestali sa zúčastňovať spoločenských akcií, osláv a pod. V niektorých prípadoch sa objavovalo potlačenie sexuality, ktorá hrala v pôvodnom živote dôležitú úlohu. Objavovala sa aj premena individuálne typických vlastností, ktorými jedinci predtým disponovali, spolu so zmenou vzhľadu. Respondenti tieto aspekty pokladali za obeť, ktorá je nutná, ak chcú prijať benefity členstva, ktoré boli v tej dobe oveľa dôležitejšie. Respondentom podľa výpovedí postupom času začal ich pôvodný spôsob života chýbať, no dôvodom k odchodu boli závažnejšie fakty, ktoré sa postupom času kumulovali. S opustením pôvodného života súviselo aj opustenie pôvodných vzťahov. Postupom času sa okruh známych zúžil na členov organizácie.

Rolu svedkov Jehovových som z hľadiska mojich rozhovorov nazvala rolou „výkonného svedka“, ktorého hlavnou náplňou je intenzívne zvestovanie. Aspekt, ktorý sa objavil vo väčšej či menšej miere u mojich respondentov, bol neustály pocit viny a stresu z toho, že nie sú „dostatočnými“ svedkami. Rola výkonného svedka súvisela s poslušnosťou voči autorite, ktorá bola zastúpená zborovými staršími či vedúcim zborom. Autoritárskemu vedeniu v náboženských spoločnostiach sa venovali napríklad Vágnerová (2004), Hole (1998), Vojtíšek (1998) či Novotný (1992). Poslušnosť voči autorite nebýva zo začiatku považovaná ako obmedzujúca, naopak uľavuje od bremena rozhodovania a zodpovednosti. Nutné je ale dodržiavať pravidlá, ktoré udáva. Podľa výpovedí členovia dokladali svoje odchodené hodiny v službe či rozdané časopisy. Táto aktivita v kazateľskej činnosti bola niektorými ponímaná ako posúdenie ich oddanosti, ktorú vzťahovali k vlastnému sebahodnoteniu. Respondenti sa tiež popisovali za jedincov s nízkou asertivitou v porovnaní so súčasnosťou.

Tak, ako sa menila identita mojich respondentov konverziou k Náboženskej spoločnosti Svedkov Jehovových, hlavne v zložkách hodnôt a presvedčení a perspektív a cieľov,

rovnako sa tieto aspekty premieňali aj odchodom z organizácie. Pre respondentov bolo oveľa ťažšie vyjadriť svoju súčasnú identitu v kontraste s tým, ako ľahko o nej hovorili v kontexte členstva. V niektorých prípadoch sa dokonca zdala byť identita rozptýlená či v štádiu moratória v zmysle teórií Marcia a Bezonského (in Macek, 2003), čo mohlo spôsobiť neschopnosť jej vyjadrenia. Objavovali sa zmeny vo viere ako takej, modifikácie hodnôt či zásad, pocit slobody, nový spôsob života, otvorenie sa okolitému svetu alebo potreba rastu.

Žiadny respondent sa po odchode z organizácie necíti byť ateistom, hoci pred vstupom do nej ich bola drvivá väčšina. Niektorí zakotvili v inej náboženskej skupine, alebo sa o to aspoň pokúsili. Väčšina sa ale odvrátila od náboženstva ako takého, pričom ostali otvorení iným formám viery. Väčšinou je ich viera neurčitá, hľadajúca a smerujúca k spiritualite.

V rozhovoroch sa ďalej ukázalo, že respondenti si od svedkov Jehovových vzali určitú inšpiráciu v kontexte morálnych pravidiel, ktorú si modifikovali. Už ale nad nimi nie je autorita, ktorá by ich udávala a kontrolovala, ale riadia sa vlastnými zásadami. Je tu viditeľný určitý vývoj morálky, ako ho popisoval Kohlberg (in Blatný, 2010). Jedná sa o akýsi prechod z konvenčnej morálky, kde sa jedinci podriaďovali autorite, do štádia postkonvenčnej morálky, ktorá je riadená vlastným svedomím. McAdams (1988), inšpirovaný Kohlbergom v tejto súvislosti hovoril o štruktúre ideologického nastavenia ako dôležitej súčasti identity.

Nový spôsob života, ktorý nastal po odchode z tejto náboženskej spoločnosti, súvisí s nadobudnutým subjektívnym pocitom slobody. Popisovali oslobodenie od neustálej kontroly a pocitov viny z toho, že nerobia dosť, aby boli plnohodnotnými svedkami. Po odchode popisovali nový pohľad na život, kde si začali užívať radosť z prítomnosti. Niektorí respondenti sa určitým spôsobom priblížili pôvodnému životu pred členstvom, iní nachádzali nové spôsoby bytia. Tento nový spôsob života súvisel z veľkej časti s redefináciou životnej perspektívy, teda s faktom, že život nekončí. Zmenilo sa ich prežívanie, myslenie aj chovanie, spolu s premenou výzoru v niektorých prípadoch, čo sa zhoduje s pojatím Vágnerovej (2004). Niektorí respondenti popisovali akési „prebudenie“ a rozpomenutie sa na život mimo organizáciu. Podľa Hola (1998) je práve zúženie sveta príznačné pre fundamentalizmus, ktorý je predstupňom fanatizmu.

S novým pohľadom na svet a jeho „rozšírením“ súvisí aj otvorenie sa ľuďom okolo. Respondenti museli radikálne zmeniť svoj postoj k vonkajšiemu svetu. Budovanie vzťahov

obmedzené na svedkov Jehovových počas členstva zapríčinilo, že sa často respondenti po odchode ocitli bez priateľov. Keďže ako odpadlíci už nemali nárok stretávať sa s aktívnymi členmi spoločnosti, ktorí boli často veľmi blízkymi ľuďmi, bol to jeden z najčastejších aspektov, ktorý im chýba. Súčasnú vzťahy často u mojich respondentov nie sú uspokojivé v kontraste s tým, čo zažívali v danej náboženskej skupine. Humpl (2002) zistil vo svojom výskume taktiež negatívne pocity odpadlíkov zo straty blízkych priateľov z organizácie. S tým súvisí pocit osamelosti, ktorý bol viditeľný aj u niektorých mojich respondentov. Daná náboženská spoločnosť uspokojivo naplnila potrebu vrelej, blízkej a zdieľanej interakcie s druhými, teda motív vzťahovosti v McAdamsovom ponímaní. Po odchode z tejto skupiny znovu túto potrebu pociťovali, no bolo ťažšie ju naplniť. To môže byť dôvodom, prečo sa niektorí respondenti pridali k inej náboženskej skupine, aj keď oveľa menej ortodoxnej, alebo si našli komunitu bývalých svedkov Jehovových.

Tretia výskumná otázka znela: ***Aké dopady malo členstvo v Náboženskej spoločnosti Svedkov Jehovových na súčasnú identitu jednotlivcov?***

Pri pohľade na bývalé členstvo sa často respondenti vyjadrovali o zabrzdnení organizáciou, či už v osobnom alebo kariernom raste. Mali pocit, že ich životný príbeh by sa vyvíjal iným smerom, keby neboli členmi organizácie. Vyskytovala sa ľútosť nad „premárneným životom“, v ktorom sa respondenti sústredili na koniec sveta, pričom zanechali štúdiá, prácu na kariére a v niektorých kvôli prijatej náuke nemali potomkov. Keďže väčšina respondentov odišla z organizácie až v strednom veku, niektoré ciele už boli nesplniteľné, čo má za následok popisovanú ľútosť a pocity krivdy. Z hľadiska McAdamsovej zložky identity, ktorá sa týka perspektív a cieľov, sa mnohým respondentom nepodarilo vytvoriť niektoré životné produkty a vytvoriť tak určitý druh osobnej nesmrteľnosti. S týmto aspektom sa respondenti vyrovnávajú rôznymi spôsobmi. Najčastejšie si vzali za svoje poslanie robiť akúsi osvetu a varovať aktívnych členov organizácie pred chybnou náukou a manipulatívnymi technikami. V typológii odpadlíkov Humpla (2001) by sa radili do kategórie „pomáhači“. Boli ale aj respondenti, ktorí už nechcú mať s organizáciou nič spoločné a snažia sa na toto obdobie „zabudnúť“. V Humplovom pojatí (2001) by to boli „nevšímači“. Snažia sa nájsť nový zmysel a cieľ svojho života, ale môže ísť aj o prosté vytesňovanie neuspokojivej reality.

Po odchode z náboženskej spoločnosti stratili respondenti absolútnu istotu toho, že to, čo robia je správne. Okrem toho stratili víziu jasnej budúcnosti v podobe posmrtného života. Po odchode síce pociťovali väčšinou pocity úľavy a radosti z nového života (podobne ako vo výskume Humpla, 2002), objavovala sa však určitá neistota v zmysle, či sa predsa len rozhodli správne. Váhanie súvisí s tým, že niektorí respondenti, ktorí neprijali iné náboženstvo, z časti veria tomu, že príde určitá zmena a boja sa toho, že prídu do zatratenia. V rozhovoroch s respondentami, hlavne čo sa týka súčasnej identity, je viditeľná neistota a časté protirečenie. Mnohí sú vo fáze akéhosi hľadania. Ako som už spomínala, ich súčasná identita sa oproti tej, ktorú mali ako členovia svedkov Jehovových zdá byť rozptýlená, tak ako o nej hovoril Marcia či Bezonsky (in Macek, 2003). Prechod zo stabilného a istého sveta naplneného zmyslom a normami správanie do sveta relatívneho a nejednoznačného môže byť pôvodom neistoty v hľadaní novej identity.

Respondenti medzi pozitíva ich členstva pokladajú hlavne zlepšenie komunikačných schopností, spoznanie Biblie či základné morálne hodnoty. Za negatíva považujú hlavne zabrzdzenie v kariére, vzdelaní alebo rodičovstve či osobnom raste. Viac negatív zhodnocovali respondenti, ktorí boli v organizácii dlhšiu dobu. Väčšina respondentov s odstupom času hodnotí svoje rozhodnutie stať sa členom Náboženskej spoločnosti Svedkov Jehovových ako znak nezrelosti, vzhľadom k ich veku konverzie a pokladajú sa za zmanipulovaných. Lužný (1997) popisuje v tomto kontexte metódu tzv. „vymytia mozgu“, ktorá sa najviac uplatňuje pri jedincoch s nedostatočnou výbavou informácií a psychickou nezrelosťou či zaslepenosťou. Keďže sa ale väčšina mojich respondentov za svoje bývalé členstvo hanbí, môže byť táto ich interpretácia akýmsi ospravedlnením toho, že sa dobrovoľne stali členmi organizácie. U svedkov Jehovových sa ale skutočne uplatňuje väčšina techník, ktoré sú pokladané za manipulatívne, napríklad sociálna izolácia, kontrola všetkých sfér života a vytváranie pocitu bezpečia vnútri skupiny (Lužný, 1997).

Príbely mojich respondentov, ktoré mi rozprávali, sú ich subjektívnym počínom. Môžu byť ovplyvnené emóciami, pozmenenými či zabudnutými spomienkami a ďalšími aspektami. S týmto ohľadom nemôže práca ponúknuť jednoznačný záver. Zámer práce je pomerne široký, čomu by som sa v budúcnosti určite vyhla a zvolila by som užší výskumný cieľ. Takto široko pojatá práca síce postihuje mnoho sfér z danej problematiky, no niekedy na úkor jej hĺbky. Čo sa týka ďalšieho výskumu v tejto oblasti, bolo by podľa mňa veľmi podnetné preskúmať dôsledky členstva v tomto náboženskom spoločenstve v kontexte tzv. „druhej generácie“, teda jedincov, ktorí sa ako svedkovia Jehovovi narodili. Ľudia, ktorí konvertovali k svedkom Jehovových, poznali život mimo nich a mali možnosť sa k nemu, aj keď len z časti, vrátiť. Pokladám za zaujímavé preskúmať, ako sa s odchodom vyrovnávajú práve celoživotní svedkovia Jehovovi, ako sa formuje ich identita a ako sa líšia ich motívy v tomto rozhodnutí. Je možné, že sa touto problematikou budem sama v budúcnosti zaoberať.

10 Záver

Cieľom diplomovej práce bolo zistiť, nakoľko a akým spôsobom ovplyvnilo členstvo v Náboženskej spoločnosti Svedkov Jehovových identitu jednotlivcov. Výskum bývalých členov tejto organizácie poukázal nie len na rozmer či druh premeny v súvislosti s identitou, ale aj na dôsledky tejto premeny pre ich ďalší život. Ako hovorí vo svojej práci Jindra (2011), životný príbeh jedinca je ovplyvnený aj tým, s akou náboženskou spoločnosťou sa identifikuje. K vstupu človeka do danej náboženskej skupiny hrá rolu nie len daná náuka a jej atraktivita, ale aj špecifické faktory v živote človeka, ktoré ho motivujú. K skúmaniu identity som sa inšpirovala hlavne McAdamsovou teóriou identity ako životného príbehu, ktorú som uplatnila pri analýze rozhovorov s mojimi respondentmi. Predstavila som ich životné príbehy, počínajúc okolnosťami, ktoré mohli motivovať k rozhodnutiu stať sa členom danej náboženskej spoločnosti, následnými premenami v ich hodnotách a cieľoch, okolnosťami zapríčiňujúcimi ukončenie tohto členstva a nakoniec súčasnými hodnotami a cieľmi. Nakoniec zhodnocujem dôsledky pre ďalší život jedincov, ktoré bývalé členstvo spôsobilo.

V diskusii tejto práce som odpovedala na položené výskumné otázky týkajúce sa motivujúcich kľúčových udalostí v kontexte konverzie a dekonverzie, miery a spôsobu premeny identity v jej hodnotovej a perspektívnej zložke a dôsledkov bývalého členstva v súčasnosti. Keďže som ich tam popísala dostatočne podrobne, zmienim len základné okruhy výsledkov. Zistila som, že je mnoho kľúčových momentov, ktoré mohli ovplyvniť rozhodnutie jedinca stať sa členom náboženského spoločenstva. Za podstatné sa ukázali negatívne udalosti v detstve, vek konverzie spojený s kladením existenciálnych otázok, životná dilema pred konverziou, okamih stretnutia zvestovateľa náuky a potvrdenie jej „správnosti“. Ďalej som skúmala, akým spôsobom sa menila identita jedincov v dôsledku členstva v tejto náboženskej spoločnosti. Jedinci sa cítili byť lepšími ľuďmi, často v súvislosti s nadobudnutou dôležitosťou a vyššou hodnotou. Prispôbobi svoj život, vrátane jeho predošlých cieľov a hodnôt novoprijatému vierovyznaniu a vzdali sa pôvodného. Prijali nový životný štýl a spôsob života, ktorého cieľom bolo slúženie organizácii. Zmenili svoj rebríček hodnôt a priority, opustili predošlé vzťahy, koníčky a záľuby. Pre odchod z danej náboženskej skupiny sa ukázali za podstatné pocity neslobody a obmedzovania, sklamanie

sa v členoch organizácie a rozpory v náuke, pričom sa tieto a iné dôvody vzájomne kumulovali. Po odchode z náboženského spoločenstva sa väčšinou respondenti odvrátili od náboženstva, pričom ostali otvorení novým formám viery, smerujúcim k spiritualite. Modifikovali svoje morálne zásady, pričom už sa riadia vlastným svedomím. Prežívajú pocity slobody a úľavy, ale aj neistoty z nejasnej budúcnosti a stratenej stability. Zaujali novú životnú perspektívu a pohľad na svet. Otvorili sa svetu naokolo, vrátane ľudí. Ich identita sa zdá byť po odchode z organizácie ale neistá a hľadajúca.

Z výpovedí sa dá zhodnotiť, že členstvo v Náboženskej spoločnosti Svedkov Jehovových bolo, hlavne zo začiatku, obdobie veľmi príjemné. Respondenti si uspokojili deficitné potreby, dôležité motívy a mnoho z nich pokladá túto etapu života za šťastnú. Skutočný problém nastáva po odchode z tejto spoločnosti. Priemerná dĺžka členstva u mojich respondentov bola zhruba dvadsať rokov. Život počas týchto rokov prispôsobili náboženskej skupine. Ich hodnoty, presvedčenia a ciele, ktoré zdieľali s náboženskou skupinou silne ovplyvnili ich životné rozhodnutia. To malo následok občas veľmi závažné dôsledky v živote po odchode, spojené hlavne s nesplnením životných snov, nezanechaním životných produktov či stratu zmyslu života a istoty.

Verím, že táto práca môže poskytnúť vhľad do problematiky bývalých členov netradičných náboženských spoločenstiev a ich dôsledkov. Z mojich výsledkov, ale aj z podobných výskumov vyplýva, že odchod z náboženského spoločenstva, akým sú svedkovia Jehovovi je neľahká cesta, ktorá so sebou nesie veľa negatívnych aspektov, s ktorými sa musia títo jedinci vyrovnávať. Domnievam sa, že poukázanie na túto problematiku v kontexte celého životného príbehu má význam pre pochopenie problémov „odpadlíka“, ktorý môže vyhľadať psychologickú či psychoterapeutickú pomoc pri hľadaní svojho nového zmyslu života či ďalšej cesty jeho príbehu.

11 Zoznam použitých informačných zdrojov

- ABGRALL, J. M. (1999). Mechanismus sekt. Praha: Karolinum
- BAČOVÁ, V. (1996). Spoločenská a kultúrna podmienenosť osobnej identity. Československá psychologie, roč. 40, č. 4, s. 321-337
- BAČOVÁ, V. (2003). Osobná identita – konštrukcie – text – hľadanie významu. In ČERMÁK, Ivo – HŘEBÍČKOVÁ, Martina – MACEK, Petr (eds): Agrese, identita, osobnosť. Brno: Psychologický ústav Akademie věd ČR.
- BAČOVÁ, V. (2008). Identita v sociální psychologii. In Výrost, J., Slaměník, I. Sociální psychologie. (pp. 109-126). Praha: Grada Publishing
- BLATNÝ, M. a kol. (2010). Psychologie osobnosti. Hlavní témata, současné přístupy. Praha: Grada
- BLAŽEK, R., POKORNÝ, V., TELCOVÁ, J. (2002). Nebezpečí sekt. Brno: Ústav psychologického poradenství a diagnostiky r.s.
- ENGELHART, V. (1992). Kdo jsou svědci Jehovovi? Olomouc: Matice cyrilometodějská
- ERIKSON E. H. (2002). Dětství a společnost. Praha: Argo
- FERJENČÍK, J. (2010). Úvod do metodologie psychologického výzkumu. Praha: Portál
- HALAMA, P. (2005). Psychologické aspekty náboženskej konverzie. Československá psychologie, 49, 34-52.
- HALAMA, P. (2006). Osobnostné aspekty náboženskej konverzie. In Halama, P., Adamová, L., Hatoková, M., & Stríženec, M. (Eds.) Religiozita, spiritualita a osobnosť; vybrané kapitoly z psychologie naboženstva. Bratislava, Ustav experimentálnej psychologie SAV.
- HASSAN, S. (1994). Jak čelit zhoubné manipulaci psychických kultů. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka
- HEWSTONE, M. STROEBE, W. (2006). Sociální psychologie. Praha : Portál
- HOLE, G. (1998). Fanatismus: sklon k extrému a jeho psychologické kořeny. Praha: Portál

- HOLM, G., N., (1998). Úvod do psychologie náboženství. Praha: Portál.
- Hookway, N., Habibis, D. (2013). Losing my religion: Managing identity in a post-Jehovahs Witness world. *Journal of Sociology*. 51.
- HUMPL, L. (2001). Typologie „odpadlíků“, *DINGIR* 4/2001, str. 4-5
- HUMPL, L.: (2002). Svědkové Jehovovi - psychologické aspekty členství a odchodu ze skupiny. *Československá psychologie*, 46(4), 323-339
- JAMES, W. (1930). *Druhy náboženské zkušenosti*. Praha: Melantrich
- JINDRA, I. W. (2011). How Religious Content Matters in Conversion Narratives to Various Religious Groups [Electronic version]. *Sociology of Religion*, 72(3), 275-302.
- Keller, B., Klein, C., Hood, R., Streib, H. (2013). Deconversion and Religious or Spiritual Transformation, edited by Herman Westerink, 119-140. Göttingen: V&R Unipress
- KIRKPATRICK, L. A., SHAVER, P. R. (1990). Attachment Theory and Religion: Childhood Attachments, Religious Beliefs and Conversion. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 29(3), 315-334
- LOFLAND, J., STARK, R. (1965). Becoming a World-Saver: A Theory of Conversion to a Deviant Perspective. *American Sociological Review*, 30, 862-875. Retrieved November 4, 2008, from Academic Search Complete
- LOFLAND, J., SKONOVD, N. (1981) Conversion motifs. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 20, 373-385
- LUŽNÝ, D. (1997). *Nová náboženská hnutí*. Brno: Masarykova univerzita
- MACEK, P. (1999). *Adolescence: psychologické a sociální charakteristiky dospívajících*. Praha: Portál
- MACEK, P. (2003). Identita jako proces: vývojový přístup a styly sebedefinování. In ČERMÁK, Ivo – HŘEBÍČKOVÁ, Martina – MACEK, Petr (eds): *Agrese, identita, osobnost*. Brno: Psychologický ústav Akademie věd ČR
- MASLOW, A. H. (1954). *Motivation and Personality*. New York, NY: Harper & Row Publishers

- MASLOW, A. H. (2014). O psychologii bytí. Praha: Portál
- MC ADAMS, D. P. (1988). Power, Intimacy and the Life Story, *Personological Inquiries into Identity*. New York, The Guilford Press
- MCADAMS, D. P. (1993). *The stories we live by: personal myths and the making of the self*. New York: The Guilford Press
- MC ADAMS, D. P. (2001). The psychology of Life stories. *Review of general psychology*, Volume 5 (2), APA
- MCADAMS, D. P. (2019). Identity, Narrative, Language, Culture, and the Problem of Variation in Life Stories. *Evolutionary Studies in Imaginative Culture*, vol. 3, no. 1, pp. 77–84.
- MIOVSKÝ, M. (2006). *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada Publishing
- NAKONEČNÝ, M. (2014). *Motivace chování*. Praha: Trilon
- NOVOTNÝ, O. (1996). *Za cizím však nepujdou*. Praha: Oliva
- NOVOTNÝ, T. (1992). *Přicházejí*. Praha: Oliva
- NOVOTNÝ, T.; VOJTÍŠEK, Z. (1995). *Základní orientace v nových náboženských směrech*. Praha: Oliva
- PARGAMENT, K. I., MAHONEY, A. (2004). Sacred Changes: Spiritual Conversion and Transformation. *Journal of Clinical Psychology*, 60(5), 481-492
- RAMBO, L.R. (1993). *Understanding Religious Conversion*. New Haven: Yale University Press.
- RAMBO, L.R. (1999): Theories of Conversion: Understanding and Interpreting Religious Change, in *Social Compass*, 46.3 259-271
- RAMBO, L. R., BAUMAN, S. C. (2012). Psychology of Conversion and Spiritual transformation. *Pastoral Psychology*, 61(5-6), 879-894

- REMEŠ, P. (2002). Řekni mi, jaké náboženství volíš. In Z. Galvas (Ed.), Homo religiosus: Vybrané aspekty psychologie náboženství (pp. 54-62). Praha: Českomoravská psychologická společnost
- ROTHBAUM, S. (1988). „Between Two Worlds (Issues of Separation and Identity After Leaving a Religious Community)“ in Bromley 1988: 211-214
- ŘÍČAN, P. (2002). Psychologie náboženství. Praha: Portál
- ŘÍČAN, P. (2007). Psychologie náboženství a spirituality. Praha: Portál.
- ŘÍČAN, P. (2014). Cesta životem. Vývojová psychologie. 3. vydání. Praha: Portál
- SKŘÍŽENEC, M.: 2007). Novšie psychologické pohľady na religiozitu a spiritualitu. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV
- ŠTAMPACH, O. I. (1994). Sekty a nová náboženská hnutí: naděje a rizika. Praha: Oliva
- ULLMAN, C. (1982). Cognitive and emotional antecedents of religious conversion. Journal of Personality and Social Psychology, 43, 1, 183-192
- VÁGNEROVÁ, M. (2004). Psychopatologie pro pomáhající profese, 3. rozšířené a přepracované. Praha: Portál
- VOJTÍŠEK, Z. (1998). Netradiční náboženství u nás. Praha: Dingir
- VOJTÍŠEK, Z. (2004). Encyklopedie náboženských směrů : náboženství, církve, sekty, duchovní společenství. Praha : Portál
- VOJTÍŠEK, Z. (2005). Pastorační poradenství v oblasti sekt a sektářství. Brno: L. Marek
- VOJTÍŠEK, Z. (2007a). Nová náboženská hnutí a jak jim porozumět. Praha: Alfa Publishing
- VOJTÍŠEK Z. (2007b). Život v šedé zóně. Dingir;10(3):96-97

Elektronické zdroje:

Oficiálne stránky Svedkov Jehovových [online]. [cit. 28.11.2019]. Dostupné z <https://www.jw.org/sk/kniznica/knihy/zostat-v-bozej-laske/>

12 Zoznam príloh

Příloha 1 – Informovaný súhlas s účasťou vo výskume

Příloha 2 – Štruktúra rozhovoru